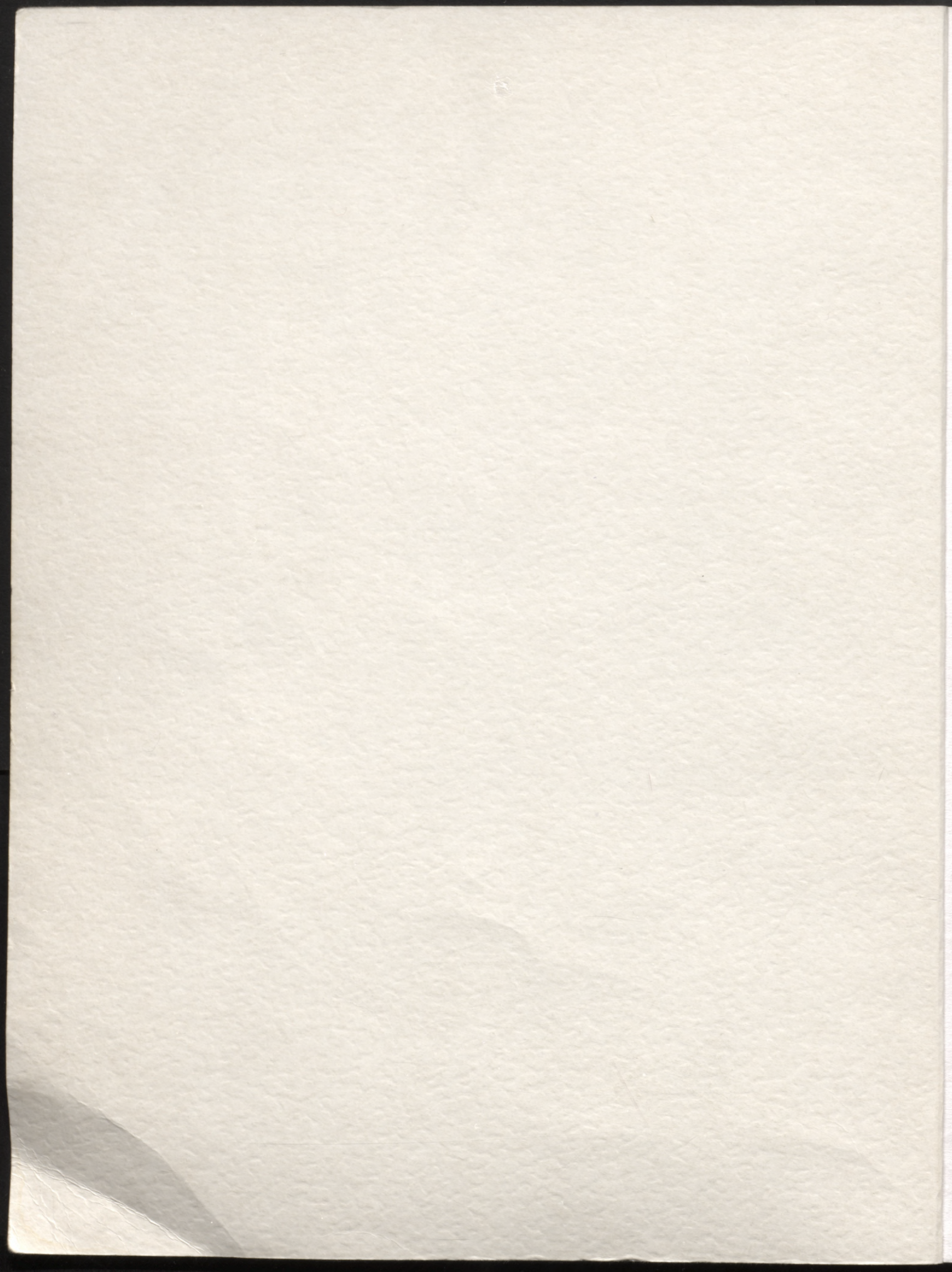

DAUMANTS KALNIŅŠ

AIZ
DAUGAVAS
VARA DĀRZS

Eksperimentālās
arheoloģijas pētījumi
seno latgaļu rotu
darināšanā

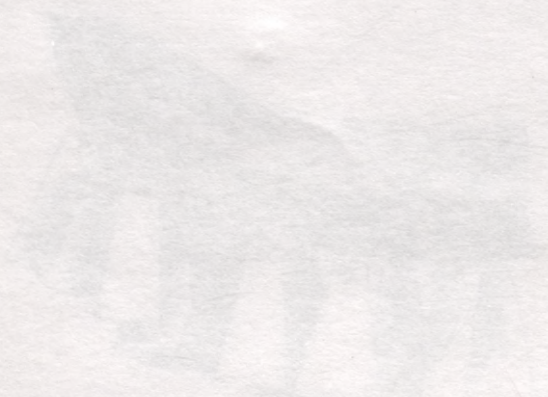

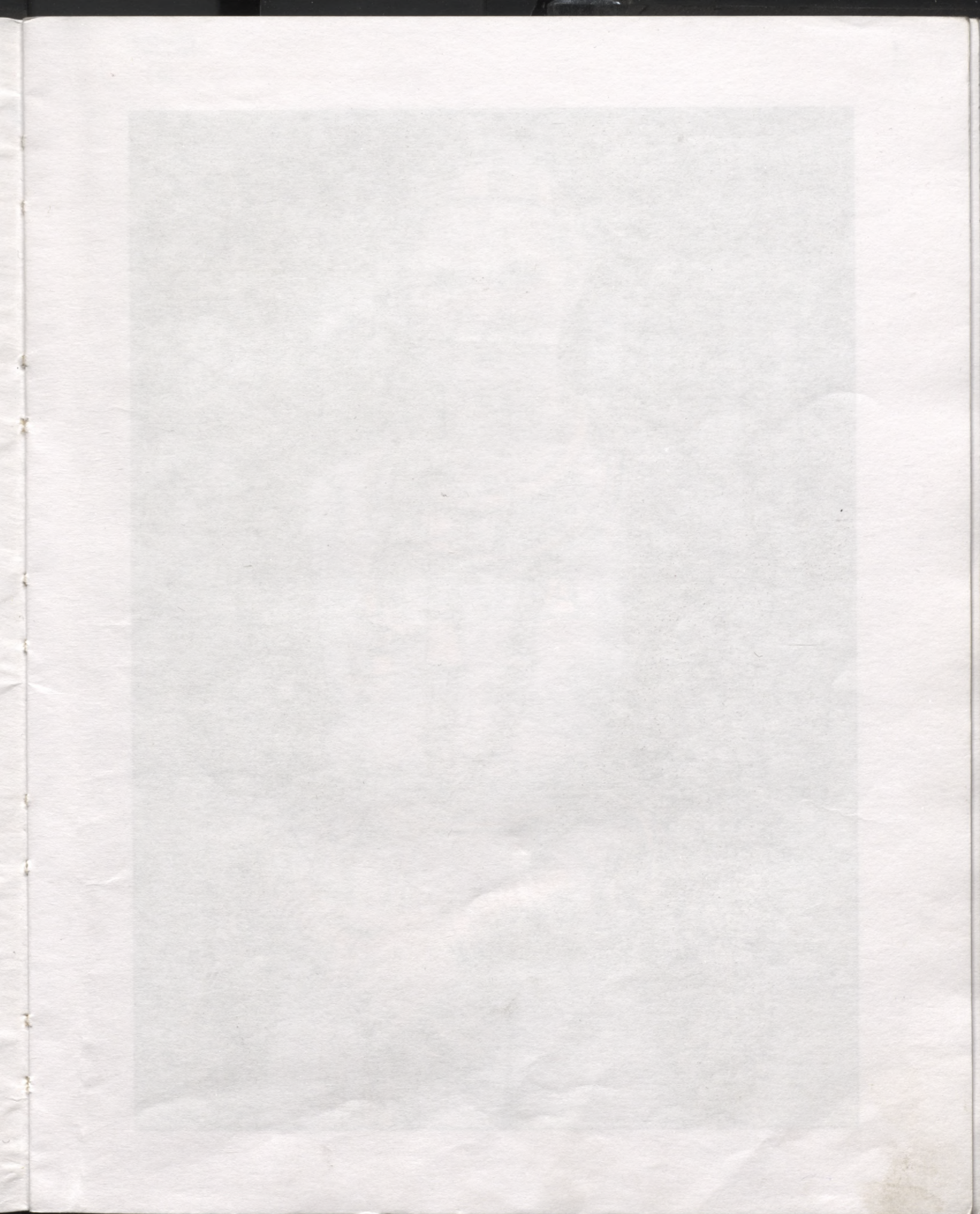
1. The first part of the report is a general introduction to the subject.

2. The second part of the report is a detailed description of the methods used in the study.

3. The third part of the report is a discussion of the results of the study.

4. The fourth part of the report is a conclusion and a list of references.

95-5
L 16

L
73

DAUMANTS KALNIŅŠ

AIZ
DAUGAVAS
VARA DĀRZS

CĒSU MUZEJU APVIENĪBA
PRESES NAMS
1995

UDK – p 391(=883)+739(474.3)

GRĀMATA LAISTA KLAJĀ AR KULTŪRAS MINISTRIJAS 1994.GADA KULTŪRAS PROJEKTU
KONKURSĀ IEGŪTO ATBALSTU

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

95-10.420
0304091961

Mākslinieciskais iekārtojums un fotouzņēmumi
GUNĀRS JANAITIS

ISBN 9984-00-120-2

© D.Kalniņš,
G.Janaiša mākslinieciskais iekārtojums,
1995

Grāmata AIZ DAUGAVAS VARA DĀRZS ir pirmais apkopojošais darbs latgaļu seno rotu darināšanas pētniecībā pēdējās desmitgadēs. Tās nozīmību pamato autora ilgu gadu praktiskā pieredze šajā jomā; muzeju arheoloģisko senlietu glabātavās uzkrātās zināšanas pārbaudītas, eksperimentējot darbnīcā. Grāmatas ievada daļā sniegts ieskats latgaļu senvēsturē un mitoloģijā. Daloties pārdomās, autors lasītāju iaved sev līdzī tā laika pasaulē, ļauj uz to skatīties no netradicionāla skatu punkta – rotkaļa redzējumā. Domājams, grāmata saistīs ne vien rotkaļus, bet arī citus vēstures interesentus.

Daumants Kalniņš – dzimis rīdzinieks – ar rotu kalšanu sācis nodarboties septiņdesmito gadu sākumā. Darba iemaņas apguvis pie metālmākslinieka Arnolda Naikas. Darbojies Tautas mākslas studijā "Cilnis". Kopš septiņdesmito gadu vidus piedalījies studijas, Rīgas pilsētas un republikas izstādēs. Darbi izstādīti arī Maskavā, Ašhabadā u.c. 1979.g. piešķirts Tautas daiļamatu meistara nosaukums. Tajā pašā gadā pārcēlies uz dzīvi Cēsīs. Strādājis "Daiļradē" un kopš 80.gadu sākuma arī kombinātā "Māksla".

Darba ierosmes D.Kalniņš guvis arheoloģijā. Jau 1976.g., beidzot Poligrāfistu Tautas universitātes lietišķās mākslas fakultāti, guvis atzinību ar diplomdarbu, kura tēma bija "Senās tautas mākslas tradīcijas mūsdienu rotkaļu darbā". Mākslinieks Naika toreiz novēlējis: "Lai Dievs Tev palīdz tā strādāt, kā Tu te raksti." Par to, ka no paša izraudzītā un sirmā skolotāja novēlētā ceļa viņš nav novirzījies, pēc desmit gadiem liecina publikācija žurnālā "Padomju Latvijas Sieviete", kurā parādīts kā rotkalis, kas strādā pēc senajiem paraugiem.

Kopš 80.gadu beigām D.Kalniņš aktīvi darbojies ne tikai tautas mākslas, bet arī folkloras kustībā. Abu tautas etniskās kultūras nozaru sintēzē radušās atziņas par seno rotu komplektu atdarinājumu veidošanu, kā arī to simboliskās nozīmes skaidrojumu. Pēc autora atzinumiem, pirmie soļi arheoloģisko rotu komplektu rekonstrukciju darināšanā nav bijuši veiksmīgi. Darba rezultāti nepārlicināja ne arheologus, nedz arī pašu. Neveiksmju cēlonis meklējams mūsdienu juvelieru paņēmieni izmantošanā, darinot senās rotas. Turpmākajā darbā pievērsies eksperimentālās arheoloģijas metodēm. Kopš 1988.g. autors strādā Cēsu Muzeju apvienībā. 1992.g. ar seno latgaļu sievietes rotu komplekta atdarinājumu viņš piedalījies izstādē "Metāls un rotas", par ko saņēmis brāļu Brastiņu prēmiju un piemiņas medaļu. 1993.g. ar arheoloģisko rotu atdarinājumiem piedalījies arī izstādē "Kaklariņķi no Cēsu vēstures muzeja fondiem" Cēsīs.

Anda Vilka

TAUTAS DAIĻRADE UN EKSPERIMENTĀLĀ ARHEOLOĢIJA

Kā maza liesmiņa, saudzīgu roku piesegta, lai to nenopūstu pasaules vēji, cauri paaudzēm glabāta, līdz mūsu dienām nonākusi latviešu tautai Dieva dotā un Laimas liktā senču garīgā mantojuma daļa. Mēs to pazīstam kā folkloru – Krišjāņa Barona savāktu pusmiljonu dainu, mūsu pasakas, teikas un ticējumus. Šo mantojumu mēs pazīstam kā tautas tradīcijas, kas koptas arī tad, kad tās kopt nebija izdevīgi. Tāpat jo labi to pazīstam kā lietišķo mākslu. Visām minētajām tautas daiļrades nozarēm ir kopīgas iezīmes – pirmkārt, to saknes meklējamas sirmā senatnē, otrkārt, tās ir izturējušas laika pārbaudi. Kopā savijušās, tās cita citu papildina, veidodamas latviešu etnisko kultūru. Cilvēku, kas, darīdams ikdienas darbu vai klīzdams tālos pasaules ceļos, neaizmirst savu saistību ar šo kultūru, sauc par latvieti.

Diemžēl gluži objektīvu iemeslu dēļ visas mūsu etnokultūras vērtības nav spējušas saglabāties tautas atmiņā. Lai zudusi mantojuma daļa atkal ieraudzītu dienasgaismu, talkā nāk zinātne, kas pēta pagātni pēc senlietu atradumiem – arheoloģija. Izrakumos iegūtais arheoloģiskās izpētes materiāls ļauj izdarīt gan vispārēju apskatāmā laikmeta raksturojumu, gan paver iespēju iepazīt senču materiālās un garīgās kultūras liecības.

Skarba bija tā pasaule, kurā tapa un veidojās latvietis. Senči, pat kapā aizejot, ņēma līdzī kaujas cirvi, šķēpu un zobenu, lai ciņu par savas tautas izdzīvošanu turpinātu vēl veļu valstī. Bet, mūžības ceļā dodoties, viņi tērpās arī greznās goda drānās un rotājās zaļvara* rotām, kas liecina par to darinātāju un valkātāju skaistuma izjūtu un māksliniecisko

* Senās rotas gatavotas no vara sakausējumiem, kurus latviešu arheologi apzīmē ar vārdu "bronzā". Rotu darināšanai senatnē izmantoto vara sakausējumu spektrs, atkarībā no piemaisījumiem, ir plašāks. Bez bronzas tur sastopami arī misiņš un tombaks. Lietuviešu arheologi seno rotu materiāla apzīmēšanai lieto vārdu "žālvaris", kas latviešiem jo labi pazīstams no dainu tekstiem - zaļais varš, zaļvarš.

gaumi. Greznas lietas darinātas visos baltu novados, bet vispilnīgāk tās saglabājušās senajiem latgaļiem. Pateicoties viņu apbedīšanas tradīcijām, Zemesmātes gādībai un arheologu darbam, pēc tūkstošgadu aizmirstības vērtēšanai tiek nodota mūsu kultūras zudusi, bet, varbūt, oriģinālākā daļa – seno latgaļu audumu un metālmāksla.

Bet, izcelts no zemes, šis mantojums vēl nebūt neatmirdz brīnumainā gaismas rotaļā un neatskan dzidrās skaņās. Laika gaitā tas apsūbējis, sadēdējis, pikā salipsis. Arī notīrīta un iekonservēta senlieta ne vienmēr dod pilnīgu priekšstatu par tās sākotnējo izskatu. Jābūt apveltītam ar sevišķu iztēli, lai kādā metāla vai auduma fragmentā saskatītu greznu rotu vai tērpa daļu.

Ar seno rotu atdarināšanu, ar to vairāk vai mazāk precīzu rekonstrukciju izgatavošanu līdz šim nodarbojušies profesionāli juvelieri un tautas mākslas meistari. Jau kopš divdesmitajiem gadiem, kad mākslinieks Eduards Paegle apkopoja "Latvijas saulē" senču arheoloģisko rotu paraugus, rotkaļi ar jūsmu ķērās pie darba. Tas bija laiks, kad Ernests Brastiņš un Jēkabs Bīne veica pētījumus ornamentikā. Ansis Cīrulis un Jūlijs Madernieks zīmēja metus tautas lietišķās mākslas darinājumiem, īpaši akcentējot latvju rakstus un veicinot to ienākšanu sadzīvē. Arī rotkaļu mākslai nacionālās romantikas vilnis nepagāja secen. Piemērojot seno rotu atdarinājumus mūsdienu rotu valkātāju ērtībām, padarot tās mazākas un vieglākas, reizēm zuda pirmparauga proporcijas. Gadījās, ka rotu kompozīcijās tukšie laukumi tika "izdailoti" ar ornamentu, kuram, pēc senā parauga tur nemaz nevajadzēja būt, un tādējādi cieta rotas simboliskā jēga. Šāda attīstība turpinājās gan Latvijas republikas pastāvēšanas laikā, gan arī vēlāk, kā trimdā, tā dzimtenē. Vairāk vai mazāk veiksmīgi seno rotu atdarinājumi bija īpaši cienā visus pēckara gadus. Valkājot pēc senajiem paraugiem darinātas greznumlietas, latvieši arī tā centās apliecināt savu nacionālo identitāti.

Nespēdama iznīdēt latviešu brīvības ilgas un nacionālo pašapziņu, kompartija 60. un 70. gados ķērās pie tautas mākslas attīstības vadlīniju īstenošanas, lai visbeidzot tā būtu nobriedusi ieplūšanai vienā lielā padomju tautas mākslā. Klubu un kultūras namu paspārnēs sazēla tautas mākslas studijas. Pretēji partijas iecerēm, studiju darbība visnotaļ veicināja mūsu varēšanas un pašapziņas izaugsmi. Latviska spītība audās caur izstāžu zāļu stendiem, ziedēja cimdu rakstos, metāla sūbinājuma un spodrinājuma kontrastos. Velti tur bija meklēt kaut ko par "padomju sadzīves" tēmu. Toties vēriga skatītāja acs saskatīja darbos ne vienu vien veikli apspēlētu "aizliegto" rakstu zīmju kombināciju.

Daudz rotkaļu izmēģinājuši spēkus seno rotu atdarinājumos. Taču jaunrades tieksmes un arheoloģiskā materiāla virspusēja pārzināšana ne reizi vien traucē izgatavotajā rotā saskatīt tās paraugu. Bez tam, strādājot ar mūsdienu juvelieru darbarīkiem un metodēm, ne vienmēr ir iespējams sasniegt labu rezultātu seno rotu kalšanā. To ne reizi vien atzīmējuši arheologi, vērtējot tautas mākslas izstādes. Viņi secina, ka darbi gan glīti nostrādāti, bet tiem pietrūkst istuma.

Kāda tad ir gan rotkaļu, gan arī rotu valkātāju attieksme pret seno mantojumu? Rotkalis daiļamatnieks izvēlas kādu viņam iepatikušos rotu paraugam. Parasti tas ir gredzens, sakta vai aproce, jo pēc šīm lietām pastāv tirgus pieprasījums. Ārpus viņa redzesloka paliek kaklagredzeni, vainagi, spirāl-aproces un daudz citu senlietu no dažādiem laikmetiem, kuru lietojums no šodienas rotu valkātāju viedokļa bieži vien šķiet stipri apšaubāms. Rezultātā rodas atsevišķs darbs, pēc kura tad mēs spriežam it kā par kaut kādu vienotu seno latviešu rotu kultūru. Tāpat mēs varētu spriest par visu gleznu, apskatot tās vienu stūrīti. Seno baltu tautām un ciltīm pastāvēja atšķirības gan rotu veidos, gan to nēsāšanas tradīcijās. Savas nezināšanas dēļ mēs to bieži neņemam vērā. Tāpat bez sirdsapziņas pārmetumiem mēs varam pie džempera vai jakas piespraust 2.– 4.gs. šķēršu saktiņu, bet pirkstā nēsāt Nameja gredzenu no 12.gs. Hronoloģiski abas šīs lietas šķir tūkstošgadu plaša, tās darinātas dažādu kultūru ietekmē. Bet senie balti – mūsu gadījumā latgaļi – rotas valkāja komplektos,

kas noteiktos vēsturiskos laika posmos bija atšķirīgi. Šie komplekti uzskatāmi par vienotu dekoratīvi simbolisku formu un ornamentu sistēmu. Šajā sistēmā iekļāvās gan rotas, gan tērps, gan to valkāšanas tradīcijas.

Seno godatērpu un rotu komplektu atdzimšanā un veidošanā talkā var nākt arheoloģijas nozare, kuras darbalauks visnotaļ saistīts kā ar pamatzinātņi, tā ar tradicionālajiem tautas daiļamatiem un amatniecību vispār. Šāda nozare, kas nodarbojas ar senlietu atdarinājumu izgatavošanu pēc senajiem paraugiem, turklāt, lietojot darba paņēmienus, ar kuriem ļaudis strādājuši pirms gadsimtiem vai gadu tūkstošiem, jau izsenis pazīstama Eiropā, un pēdējos gados tā meklē ceļu arī pie mums. Tā ir eksperimentālā arheoloģija.

Šodien Latvijas arheologiem nav zināma pilnīgi saglabājusies 9.– 12.gs. rotkaļu darbnīca. Nav arī atrasts neviens darbarīku komplekts. Par seno metālmākslas meistaru instrumentiem spriež tikai pēc atsevišķu rīku atradumiem un darba rezultātiem – gatavajām rotām. Darbarīki gatavoti no tērauda vai dzelzs, un pēc ilgas atrašanās zemē no tiem, pa lielākajai daļai, pāri palikušas tikai rūsas pikas. Tā reizēm grūti noteikt, kas tas par rīku bijis. Atrod priekšmetus, ko nodēvē par īleniem, cirņiem utt., bet nebūt nav izslēgts, ka to darba gals (asmenis) bijis piemērots gravēšanai vai raksta rindas ieštancēšanai. Tādējādi darbarīka veids jāmeklē pēc tā atstātajām pēdām rotaslietas virsmā. Izmantojot palielināmo stiklu, iespējams diezgan precīzi noteikt senā kaltnīša vai cita instrumenta darba gala veidu.

Tikai rūpīga arheoloģisko materiālu izpēte un daudzkārtēji eksperimenti var dot vēlamo rezultātu – ar senajiem darbarīkiem un kalšanas metodēm pietuvinātiem instrumentiem un paņēmieniem izgatavotas senās rotas rekonstrukcijas. Eksperimenta iznākums būs tuvs īstenībai, ja tiks ņemtas vērā arheoloģijas atziņas, risinot attiecīgo problēmu. Lai darbam būtu zinātniska nozīme, tā gaita jāatspoguļo pierakstos. Materiāls rekonstrukcijai jāizvēlas atbilstoši oriģinālam. Ieceres īstenošanai nepieciešami precīzi mērinstrumenti, kā arī laboratorijas pētījumu iespēja.

Šādi kombinējot izpēti ar eksperimentu, pamazām uzkrājas zināma darba pieredze, kā arī palielinās darbarīku arsenāls. Jo vairāk rotkaļu, mūsu metālmākslas klasiku apgūstot,

turēsies pie senajām darba metodēm, jo vairāk viņi iegūtajā pieredzē un atziņās dalīsies cits ar citu, jo drīzāk būs sasniegts viens no mūsu mērķiem – seno rotkaļu amata atjaunojums.

Seno godatēpu un rotu kompleksa rekonstrukcija nav iespējama bez dažādu nozaru daiļamatnieku sadarbības. Eksperimentā jāiesaistās ne tikai rotkaļiem, bet arī tekstilmāksliniekiem un ādas apstrādes meistariem. Viņiem plašs darbalauks pavērās, pētot un apgūstot veidus, kā darināti audumi, apavi, ādas jostas, ieroču makstis, dažādi maciņi. Vesela tekstilmākslas nozare slēpjas seno jostu darināšanas veidā – celošanā. Šādā daiļamatnieku sadarbībā rastos iespēja noskaidrot gluži praktiskus seno amatu jautājumus, piemēram, vai villainē zaļvara gredzentiņu rakstu audēja ieaudusi pati, vai arī tur bijusi nepieciešama rotkaļa līdzdarbošanās, vai greznās apkaltās ādas jostas, dunču makstis un maciņi ir ādas apstrādātāja vai rotkaļa darbs.

Protams, ne jau visi eksperimenti noved pie cerētā iznākuma, bet tāpēc jau tie arī ir eksperimenti. Pat tad, kad vēlāmais rezultāts it kā būtu sasniegts, rota nokalta un atradusi

savu vietu muzeja vitrinā blakus laikazoba sadrupinātam oriģinālam vai grezno daiļas valkātājas kaklu vai rokas, nevar apgalvot, ka senatnē šī lieta darināta tikai ar tādu un ne citādu paņēmieni un darbarīkiem. Vienmēr pastāv iespēja, ka citā novadā cits rotkalis gadus piecdesmit agrāk vai vēlāk šāda veida rotu darinājis citādi.

Viss teiktais par eksperimentālās arheoloģijas labajām īpašībām un priekšrocībām, protams, nenoliedz iepriekšējo rotu darināšanas praksi. Tāpat kā līdz šim rotkaļi pieliks radošo izdomu, veidojot pēc savas gaumes un izjūtas iecerētos darbus. Taču eksperimentālā arheoloģija var kļūt par atskaites punktu daiļamatniekam, kam ir vēlēšanās tuvoties tautas kultūras saknēm, kaļot rotas pēc senajiem paraugiem. Mūsu grāmatas uzdevums ir pamudināt interesentus ķerties pašiem pie darba un dalīties pieredzē, kā tas darāms. Ja kaut daļai mūsu daiļamatnieku, rotkaļu un audēju, profesionāļu un iesācēju, darbošanās gūs šādu ievirzi, tad iespējams, ka seno latgaļu godatēpi atmirdzēs pasaulē, pārstāvot Latviju un tās kultūru.

SENIE LATGAĻI VĒSTURES GAISMĀ

Lai sekmīgi varētu ķerties pie seno latgaļu rotu kalšanas, nebūt nav mazsvarīgi izprast darināmo priekšmetu simbolisko jēgu. Jau iepriekš jāsaka: uzdevums ir sarežģīts, jo šī jēga cieši saistīta ar attiecīgajā laikmetā valdošo pasaules uzskatu. Lai izprastu senos rakstus un to nozīmi, vajadzētu pasaulē paraudzīties ar to ļaužu acīm, kas tos iekaluši vai ieauduši materiālā. Ja mums jātulko ornamentika, parasti sākam stometies par auglību un labklājību. Tas, protams, ir pareizi, bet tikai galvenajos vilcienos. Mūdienu cilvēkam ar viņa racionālo domāšanu nav ļauts ieiet aizgājušo laiku pasaulē, bet, izmantojot eksperimentālās izpētes un darba metodes, kaut nedaudz tai tuvoties un ieskatīties tajā mēs tomēr varam. Izdarīsim pirmo eksperimentu – uz brīdi aizmirsīsim, ka tie ļaudis, par kuriem tagad runājam, dzīvojuši pirms tūkstoš gadiem. Ļausim senajiem latgaļiem celties no mūža miega un līdz ar šo tautu izstaigāsim viņu noiето ceļu, cik nu tas pārskatāms vēsturniekiem un arheologiem.

Diemžēl līdz 13.gs. rakstītās ziņas par latgaļiem ir visai pieticīgas. Tie minēti senkrievu hronikās kā viena no Baltijā dzīvojošām tautām. Tātad pamatā latgaļu vēsturiskajai izpētei var būt tikai arheologu un antropologu atziņas. Senie latgaļi nebūt nedzīvoja izolētā pasaulē, tāpēc nebūs mazsvarīgi uzklaušīt pētnieku raksturojumu par vispārējās attīstības iezīmēm Baltijas jūras reģionā mūs interesējošajā laika posmā, kas saskan ar vidējo un vēlo dzelzs laikmetu un agrinā feodālisma veidošanos Baltijā.

Baltu ciltis no 7. līdz 1.gs. p.m.ē. apdzīvoja zemes uz austrumiem no Latvijas un Lietuvas – tātad Daugavas, Dņepras un Okas augštecēs, kā arī visu Baltkrieviju. Uzskata, ka baltus no austrumu teritorijām ir izspiedusi slāvu migrācija. Taču, kā norāda antropoloģe R.Deņisova, šo procesu jau krietni agrāk ir ietekmējuši nomadu cilšu sirojumī. Pēdējais tiek minēts huņņu iebrukums 375.g. Melnās jūras stepju zonā, kas ievadīja t.s. "lielo tautu staigāšanu" Eiropā. Mūsu ēras sākumā austrumbalti ir vairākkārt ieceļojuši Baltijā – ap 1.gadu tūkstoša vidū Austrum- un

Viduslietuvā, bet 6.–7.gs. arī Latvijā¹.

Tautu pārvietošanās rezultātā, jaunu dzīves telpu meklējot, Latvijas austrumdaļā šajā laikā ieceļo arī austrumbaltu cilmes tauta – latgaļi. Šī tauta nes līdzīgu savu īpatnēju kultūru un apbedīšanas tradīcijas. Senajiem latgaļiem raksturīgi līdzinie kapulauki. Tie vidējā dzelzs laikmetā ieviesās gan Vidzemē, gan Latgalē līdz tam tur izmantoto akmens krāvuma kapu vietā. Viņsaules ceļos aizgājušie tika apglabāti kapu bedrēs, līdzdodot bagātas piedevas. Mirušos kapā guldīja goda tērpā ar grezniem zaļvara rotu komplektiem. Sievietēm kapā lika raksturīgos sieviešu darbarīkus, vīriešiem, pa lielākai daļai, ieročus. Raksturīga latgaļu apbedījumu īpatnība ir to noteiktā orientācija. Ar nelielām novirzēm vīrieši kapā guldīti austrumu – rietumu virzienā, bet sievietes – pretējā. Kapu bedrēs atrod oglekļi, kas liecina par ugunsrituāliem bedību ceremonijas laikā. Jāatzīmē, ka apbedīšanas tradīcijās atklājas tās vai citas tautas pasaules skatījuma un mitoloģisko priekšstatu iezīmes, kas nav mazsvarīgi mūsu pētījumā.

Austrum- un rietumbaltiem, kā arī viņu tuvākajiem kaimiņiem, bijušas atšķirības apbedīšanas veidā (sadedzinātu vai nesadedzinātu mirušo apglabāšana, tās vai citas piedevas, nebojātas vai speciāli bedību rituālā salauztas līdzdodamās rotas un ieroči). Vienā kapulaukā nereti sastopami dažāda veida apbedījumi, kas hronoloģiski atbilst vienam laikam, rada pārļiecību, ka atšķirības rituāla izpildē nav bijušas šķērslis ne radniecīgo tautu, ne atsevišķu cilvēku izpratnei par to, kas notiek ar cilvēku pēc nāves. Attiecīgajos laika posmos pastāvējušie priekšstati rāda zināmu līdzību, proti, cilvēka dvēsele saistīta ar debesīm, ar Dieva mājokli, ar Viņsauli, kas atrodas kaut kur aiz Šīssaules. Dvēseles nokļūšana tur tiek nodrošināta ar ugunsrituāla palīdzību, mirušo sadedzinot vai kurinot uguni pie kapavietas, kā to darījuši senie latgaļi.

Mirušā miesas tiek atdotas Zemesmātes klēpī. Ar kapavietu saistībā paliek auguma un dvēseles līdzinieks – velis. Folklorā tēlaini ilustrē veļu turpmākās gaitas Veļu valstī. Noprotams, ka aizgājēja senča turpmākais

uzdevums ir nodrošināt auglību un labklājību palicēju saimei, tāpēc senajiem latviešiem (arī nemaz tik seniem) godā tika turēts veļu kults, ko jaušam gan dainās, gan spoku stāstos, gan veļu laika tradīcijās.

Pieņem, ka vidējais dzelzs laikmets, austrumbaltu (latgaļu) ekspansijai Latvijas teritorijā turpinoties, bijis trauksmais, saistīts ar cīņām par jauno dzīves telpu. Vēlo dzelzs laikmetu raksturo mierīgāks dzīves plūdums, un tas labvēlīgāks saimniecības un kultūras attīstībai. Latgaļu zemes aizņēmušas visu tagadējo Latgali, Vidzemes austrumdaļu un vidieni. Neapšaubāma latgaļu kultūras ietekme redzama arī Sēlijā. Sabiedrībai noslāņojoties un feodālajām attiecībām attīstoties, radās pirmie valstiskie veidojumi – Jersika, Tālava, Imēra, Atzele. Nocietinātās pilis mita labiešu kārtas virsaiši ar savām karadraudzēm, aizsargājot apkārtējo teritoriju pret kaimiņu sirojušiem un radot zināmu nodrošinājumu iedzīvotāju mierīgam darbam. Zemkopībā un lopkopībā sāka izmantot progresīvākas saimniekošanas metodes. Paplašinājās ekonomiskie sakari ar tuvākiem un tālākiem kaimiņiem. Tirdzniecībai noderēja kā dravniecības, tā medniecības produkcija – vasks un zvēraudas.

1.gadu tūkstoša otrajā pusē, pateicoties straujai kuģniecības attīstībai Baltijas jūrā, uzplaukumu piedzīvoja lielākā daļa šī reģiona tautu. No vienas puses, vikingu, kuršu vai citu jūrasbraucēju ierašanās jebkurā piekrastes apdzīvotajā vietā bija saistīta ar laupīšanu, dedzināšanu un asinsizliešanu. No otras puses, pateicoties kuģošanai, attīstījās arī tirdzniecība. Tika pirkti un pārdoti gan ieroči un greznumlietas, gan sadzīves priekšmeti, izejvielas un darbarīki amatniekiem un zemniekiem. Vācu zinātnieks Joahims Hermans pētījis skandināvu un slāvu problēmas šajā laikmetā. Viņš secina:

"Jebkurš jaunievedums, kas parādījās kādā no Baltijas jūras zemju centriem, drīz kļuva pazīstams visur. Aizvien stabilākie ekonomiskie un kultūras sakari agro viduslaiku rītausmā, no kultūrvēsturiskā viedokļa skatoties, pirmo reizi padarīja Baltijas jūru no jūras – šķirējas par Baltijas reģiona iekšējo jūru."²

Latgaļu zemes skar nozīmīgi tālaika tirdzniecības ūdensceļi – Daugava un Gauja. Par viņu sakariem ar rietumu un austrumu kaimiņiem spilgtu liecību dod kaut vai lielie

krāsainā metāla krājumi, kas, kā noprotams pēc atradumiem, bijuši rotkaļu rīcībā. Arī tehniskie darba paņēmieni, ar kuriem strādājuši slāvu un skandināvu amatnieki, nav bijuši sveši seno latgaļu meistariem.

Joahims Hermans šajos ekonomikas un kultūras mijiedarbības procesos saskata īpašas Baltijas reģiona kultūras veidošanos:

"Kultūras impulsi, no dažādiem avotiem nokļūstot Baltijas reģionā, šeit izplatījās pa vienotu komunikāciju tīklu, kas saistīja dažādu cilšu un tautu centrus un novadus, un šajos centros notika atšķirīgu kultūru un stilistisku elementu sakušana, kas noteica agro viduslaiku Baltijas kultūras specifiku."³

"Pastāvot daudzām svarīgām kopīgām iezīmēm, jau sākumā šai kultūrai raksturīgas arī nopietnas atšķirības. Visos gadījumos Baltijas jūras reģiona ciltis un tautas veido savu variantu kultūrai, kura tomēr balstās uz Rietumeiropas, Ziemeļ- un Viduseiropas, romiešu – bizantiešu un pat arābu – musulmaņu kultūras kopējā fona."⁴

Neskatoties uz visai intensīviem sakariem starp dažādām Baltijas jūras zemēm un tautām, tās tomēr saglabā savas etniskās kultūras iezīmes. Joahims Hermans uzskata, ka gan "tautu staigāšanas" laikos, gan arī pēc tam cilšu un tautu tradīcijas nav zudušas tāpēc, ka tās noteica dzimtas un cilts iekšējās attiecības.

Iepriekšsacītais ļauj secināt, ka mūsu izvēlētais laikmets latgaļu tautas un viņu tradicionālās rotu kultūras apskatā, proti, 9.–12.gs., raksturīgs ar dzīviem ekonomiskiem un kultūras sakariem starp Baltijas jūras tuvumā dzīvojošajām tautām. Nav izslēgts, ka risinājumu dažiem gan ar mitoloģiju, gan amatniecību saistītiem jautājumiem iespējams meklēt, salīdzinot mūsu rīcībā esošo materiālu ar līdzīgu kaimiņtautu tradīcijās un sadzīves kultūrā.

Par to, ka baltu rotas, arī tādas, kuras kaluši un valkājuši senie latgaļi, nonākušas kaimiņu zemēs, stāsta arheologi. Krievu arheologs B.Ribakovs uzskata, ka latgaļu kaklagredzeni ar noplacināto priekšpusi ietekmējuši slāvu cilts radimiču tipisko kaklariņķu izveidošanos.⁵ Šie kaklariņķi atrasti gan Daugavas augštecē, gan Maskavas apgabalā, kā arī Lietuvā, Igaunijā un Somijā. Arheoloģe M.Sedova novērojusi, ka Novgorodas rotkaļus 10.–11.gs. jūtami ietekmējusi baltu rotkaļu

māksla.⁶ Pētnieks A.Konovalovs pievērs uzmanību tam, ka vara sakausējumu līdzība Novgorodā un Baltijā, iespējams, liecina, ka līdztekus atsevišķu priekšmetu importam no baltu zemēm, novgorodieši izmantojuši arī no baltu rotkaļiem aizgūtas kausēšanas receptes.⁷

Arī rietumu virzienā pazina baltu rotas. Gotlandē un Zviedrijā atrastas no Austrumbaltijas ievestas rotaslietas – kaklariņķi, aproces, saktas, rotadatas. J.Hermans raksta, ka ne vienmēr iespējams noteikt senās rotas izgatavošanas vietu, kā piemēru minēdams baltiskās spirālaproces. Tās pārņēmuši un sākuši izgatavot arī citu Baltijas piejūras zemju rotkaļi. Pētnieks uzskata, ka šādas rotu kalšanas ietekmes iespējamībā lielu lomu spēlējuši gan rotkaļi – gūstekņi, gan arī ceļojošie amatnieki, kas reizēm minēti rakstītajos avotos.⁸

Vācu misionāru un krustnešu ierašanās 13.gs. pārtrauc Latvijas teritorijā dzīvojošo tautu dabisko attīstību. Šis laiks arī latgaļu zemēs ienes dramatisks pārmaiņas. Šo pārmaiņu būtību visai konkrēti atspoguļo Indriķa hronika. To lasot, redzam, kā lielā, bet politiski sadrumstalotā zeme ar varu un viltu tika sapīta krusta karotāju valgos.

Vācu ienācēji prasmīgi izmantoja latgaļu nesaskaņas ar to ziemeļu un austrumu kaimiņiem. Jau 11.–12.gs. latgaļu zemes bija nonākušas zināmā meslu atkarībā no Pleskavas un Polockas kņazistēm. Vismaz kādā valdošajā slānī bija ieviesta arī kristietība tās grieķu – bizantiešu paveidā. Latgaļu zemju vecākajiem varēja likties vilinoša iespēja ar bruņinieku ordeņa palīdzību atbrīvoties no meslu ievācējiem, tāpat kā ar krustnešu atbalstu nokārtot senās domstarpības ar

igauniem. Pēdējā gadījumā Tālavas latgaļi tika ierauti ilgstošā asiņainā karā ar ziemeļu kaimiņiem.

Bīskapa Alberta un krustnešu intrigu un militāro akciju rezultātā jau 1208.gadā vācu varā nonāca Autīne, Imēra, Idumeja, Koknese un Sēlpils. 1209.gadā sekoja uzbrukums Jersikai. Pils un pilsēta tika nodedzinātas, karadraudze apkauta. Valdniekam Visvaldim izdevās glābties, bēgot uz Daugavas pretējo krastu, uz Dignāju, bet krustnešu gūstā krita viņa sieva, kuru tad arī veikli izmantoja par ķilnieci vēlākajās sarunās ar Jersikas valdnieku, uzspiežot tam savus noteikumus. Tomēr Visvalža lojalitātes solījumi Rīgas bīskapam neatnesa zemei mieru. Uzbrukumi Jersikai turpinājās, un 1224.gadā, kā redzams pēc dokumentiem, tā zaudēja pusi no savas teritorijas. 13.gs.vidū tika pakļauta Sēlija un atlikusī Jersikas daļa. Latgales dienvidu un vidusdaļa vācu rokās nonāca 13.gs. pēdējā ceturksnī. Ar to arī beidzās seno latgaļu valstu pastāvēšana.

Arheoloģiskie izrakumi 13.–14.gs. kapulaukos rāda, ka pat pēc formālās kristietības pieņemšanas latgaļi joprojām centušies savus mirušos apglabāt pēc senajām tradīcijām. Salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadsimtiem sarucis kapā līdzdodamo rotu skaits, izzuduši zaļvara vainagi un kaklagredzeni. Arī rotaslietu kvalitāte pasliktinājusies. Iespējams, ka tās vairs nav kaluši profesionāli rotkaļi, bet zemnieki, gribēdami turēties pie tēvutēvu tradīcijām, tās darinājuši ar savām iespējām un māku. Turpmāk rotu kalšana kļūst par vācu amata meistarū privilēģiju, un tā, līdz ar seno latgaļu rotu kalējiem, izzūd gadsimtos izkoptais tradicionālais rotkaļu amats.

MĪTI, RITUĀLI UN SENĀS ROTAS

Pateicoties likteņa ironijai, latviešiem ir unikāls stāvoklis tuvāku un tālāku tautu vidū. Mitoloģiskie priekšstati, ko tie saglabājuši atmiņā dainu veidā, sakņojas senču pirmskristīgajā kultūrā un liecina par to, ka folkloras vākšanas laikā, 19.gs. otrajā pusē, senie, ar elkdievbū saistītie ticējumi un tradīcijas vēl bijuši dzīvi un pazīstami dažā labā zemnieku sētā. Pretējā gadījumā ne Fr.Brīvzemniekam, ne Kr.Baronam šie materiāli nebūtu iegūstami, jo tie gluži vienkārši būtu aizmirsušie, kā tas noticis pie mūsu austrumu un rietumu kaimiņiem. Šāds stāvoklis izskaidrojams ar vēsturisko situāciju. Ja kristīgajai senajai Krievzemei vajadzēja pārdzīvot divsimt gadu tatāru – mongoļu jūgu, lai tās baznīca kļūtu par valsts simbolu un pareizticība par tautu vienojošu spēku, tad latviešu variantā notika pretējais. Ar uguni un zobenu ieviestā, izkropļotā latviešu valodā sludinātā svešļaužu kristīgā ticība nekļuva par tautas pārliecību. Formāli pakļaudamies baznīcas varai, latviešu zemnieks gan ikdienā, gan dzīves svarīgākajos brīžos joprojām griežas pēc padoma un palīdzības pie senajām dievībām.

Dainu formas un lakoniskās izteiksmes dēļ tajās nesadzirdam episkas varoņteikas vai vēsturisku notikumu apdziedājumus. Toties katras četrindes pabeigtā doma ļauj noprast tās teicēja attieksmi pret Dievu, pasauli, cilvēkiem un lietām. Seno latviešu pasaules uzskatā reliģiski mitoloģiskie priekšstati cieši savijušies ar arhaiskiem maģijas principiem, kuru kopumā dainas palīdz apzināt seno dievu mītu esamību un būtību. Der atcerēties, ka mīts un rituāls veido noteiktu sakarību – otrais atspoguļo pirmā saturu. Mītā atklājas attiecīgā laikmeta priekšstati par pasaules uzbūvi, par dievu un cilvēku vietu tajā, bet šī dabas mehānisma iedarbināšanai, noskaņošanai un izmantošanai savā labā kalpo rituāls – tradicionāla ceremonija, kurā gaitā tiek daudzinašas un pielūgtas dievības. Ernests Brastiņš uzsver: ja vispārpieņemts uz reliģiju raudzīties kā uz vajadzīgo ceremoniju izpildīšanu un dievbū godināšanu, tad kā godināšana jāuzlūko arī šo dievbū simbolu un vārdu daudzinašana gan dziesmās, gan rakstos⁹. Šis

skaidrojums paver plašāku skatu uz mitoloģisko dainu un ornamentikas vietu un nozīmi senču reliģiskajā dzīvē. Minēto dainu četrindes sakārtotas un piemērotas attiecīgā rituāla izpildei un, ņemot vērā sakarību starp mītu un rituālu, varam secināt, ka katra četrinde atsevišķi atspoguļo kādu mīta fragmentu. Tādā veidā pētnieki, dainas kārtojot pēc to satura, atšifrē arī pašas senās dievu teiksmas – mītus.

Ne tikai folklorā saglabājusī atmiņas par senajiem rituāliem. Tās, gadsimtu gaitā vairāk vai mazāk pārveidotas, atrodamas etnogrāfiskajā materiālā – tautas tērpos, rotās, sadzīves priekšmetos, to dekoratīvajā noformējumā. Seno rotu un tērpu arheoloģiskie paraugi nepārprotami saglabājuši vistiešākās liecības par senajiem mītiem, jo bijuši to attēlotāju rituālu atribūti.

Apskatot seno latgaļu kultūras mantojumu, mūs, protams, interesē, vai iespējams izmantot salīdzināšanas metodi tautas mākslas un mitoloģijas jautājumu risināšanai. Joahims Hermans par šīm problēmām izsakās pozitīvi:

"Kultūras un mākslas darbos, kas nonākuši līdz mums no šī tālā laikmeta, raksturīga dziļa un cieša sakarība starp funkcionāli noteikto priekšmeta formu (lai tas būtu ierocis, apģērba saspraužamais – sakta vai sprādze, zirga iemauktu detaļa, darbarīks vai sadzīves priekšmets, galda un virtuves traukus ieskaitot) un tā bagāto dekoratīvo noformējumu, kas atspoguļo tā laika cilvēku domāšanas un pasaules uztveres specifiskās īpatnības. Racionālistiskie uzskati par dabu, ražošanas procesiem, sabiedriskām attiecībām savijās, bet reizēm pat sakusa ar fantastiskiem priekšstatiem, kuros pasaules, cilvēku un lietu likteņus vadīja bargi, vareni un daudzveidīgi spēki. Baltijas jūras reģiona tautu mitoloģiskie un reliģiskie ticējumi nav pilnā mērā nonākuši līdz mums. Savā būtībā dažādām ciltīm šie priekšstati ne pārāk atšķīrās – slāvu, baltu, skandināvu un somu dievības un citi sakrālie spēki ļauj tajos saskatīt līdzību."¹⁰

Senči, arī senie latgaļi, savu pasaules uzskatu veidoja saskaņā ar attiecīgajā laikā valdošajiem reliģiski mitoloģiskajiem

priekšstatiem. Tie, savukārt, pakārtoti tautas attīstības līmenim un saimniekošanas veidam. Latgaļiem un viņu kaimiņiem, kuru galvenais iztikas avots bija zemkopība, mitoloģiskie priekšstati bija saistīti ar zemes auglību nodrošinošiem faktoriem – ar saules siltumu un zemei valgmī nesošo lietu. Seno latgaļu dievību sistēma varēja būt veidota līdzīgi citu indoeiropiešu tautu attiecīgajām sistēmām un atbilstoši agrārās sabiedrības principiem:

"Līdzīgi lielas patriarhālas ģimenes struktūrai, kuras priekšgalā atrodas tēvs – patriarhs, kā augstākā dievība parādās Dievs – tēvs. Tēvam – debesu gaismai – atbilst debesu apaugļotā, sakralizētā Zeme, sievišķā dievība – Māte. Šādu sarežģītu sakarību kā "debess – zeme" esamība ļauj uzskatīt mitoloģisko debesu un zemes motīvu kā kādu laulātu pāri – visa esošā pirmcēloni."¹¹

Kā latviešiem, tā lietuviešiem iecienīts ir arī likteņa dievības Laimas kults. Īpašu vietu mitoloģisko tēlu sistēmā ieņem Pērkons. Tā kults pazīstams arī slāviem, skandināviem un somugriem. Latviešu folklorā Pērkons reizēm sastopams ar pavārdu "Dieviņš". Fokloras zinātniece Rita Drīzule norāda uz atšķirībām Pērkonu un Dieva – debesu tēva – mītiskajā būtībā:

"Atšķirīgi no latviskā Dieva Pērkonam piedēvētas sodītāja funkcijas; tas visbiežāk ir bargs, dod zemei auglību (kopā ar lietu) un aktīvi cīnās pret tumšo spēku pārstāvi – Velnu. Pērkons ir cīņas pozīcijā arī pret jebkuru netaisnību, sargā latviešu teritoriju pret ārējo ienaidnieku."¹²

Debesu tēva un Zemesmātes radītas ir arī pārējās mitoloģiskās būtnes – dabas parādības, gadskārtu personifikācijas un debesu spīdekļi, no kuriem īpaša vieta ir Saulei.

Senči, vadīdami mūžu ciešā sakarā ar dabu, to personificēja un apdvēseļoja. Rezultātā viņu pasaule – mājas, lauki, meži un ūdeņi – tika piepildīta gan ar ļauniem, gan labiem gariem. Paņēmiēni, ar kuriem sencis aizsargājās pret vieniem un ieguva otru labvēlību, balstījās maģijas principos. Ar maģijas palīdzību viņš nodrošināja savu lauku un ganāmpulku auglību. Vesels maģisko ticējumu cikls saistīts ar ģimenes dibināšanu un tās labklājības uzturēšanu. Nereti šī ģimenes maģija saistīta līdzībās ar agrāro maģiju.

Mitoloģiskie priekšstati un maģija caurvij seno rotu valkāšanas tradīcijas. Nopietnus pētījumus rotu, tērpu un sadzīves priekšmetu simbolikā un to maģiskajā lietojumā veicis krievu arheologs B. Ribakovs. Viņš uzskata, ka goda tērpā un rotu komplektā pie tā atspoguļots pasaules uzbūves modelis. Cilvēks, bruņojies nevis ar kādu atsevišķu amuletu, bet ar veselu simbolisku aizsardzības sistēmu, kurā ietilpst gan kosmiskā aprīte, gan debesu spīdekļi, gan gaismas uzvara pār tumsu, jūtās nodrošināts pret ļaunajiem spēkiem un nelaimi¹³.

Pēc iepriekšsacītā par mītu un rituālu sakarību, kā arī par to, ka rotas ir piederīgas rituālam, nav pamata apšaubīt B. Ribakova slēdziena pareizību un to, ka līdzīga nozīme varēja būt arī seno latgaļu un citu baltu rotām un tērpiem. Rotu formās un tieši tāpēc arī to valkāšanas motivācijā atrodamas paralēles gan ar austrumu, gan rietumu kaimiņiem, lai gan tērpu un rotu komplektu greznībā un daudzveidībā latgaļi ir visai savdabīgi. Atšķirības parādās izteiksmē. Slāvi rotu kompozīcijās bez ornamentiem ievieš arī tēlojošus motīvus, bet seno latgaļu izteiksme ir lakoniska – rotās un godatērpā dominē ģeometriskais raksts. Saskatīt līdzības ar slāvu cilšu rotām un to valkāšanas tradīcijām ļauj arī tas, ka latgaļu dzīvesvieta pirms apmešanās Baltijā varēja atrasties visai tuvos kaimiņos ar krivičiem, radimičiem u.c. slāvu ciltīm. Zinot, ar kādu varenu vilni latgaļu kultūra ienāk un nostiprinās Latvijas teritorijā, jādomā, ka arī iepriekšējās dzīvesvietās tā būs atstājusi pēdas, un vēlākās Krievzemes elkdievības kultūrā varētu atrasties ne viens vien pasaules skatījuma princips, kas aizgūts no baltiem. Protams, notikusi arī pretējā kultūru ietekmes virzība. Baltu un slāvu kultūru mijiedarbību senatnē apliecina arī valodnieki.

Nenoliedzami, ka 9.–12.gs. uzskatāmi par seno latgaļu rotu kultūras klasisko laikmetu. Rotu kompozīcijas, to tehniskais izpildījums, kā arī kārtojums komplektos, liecina par latgaļu rotu kalēju amata prasmi, vienota stila un estētiskās gaumes izjūtu. Šiem sava amata meistariem bija tas, ko mēs šodien cenšamies uztautīt muzeju fondu materiālos, pētījumos par seno baltu un viņu kaimiņtautu mitoloģiju, kā arī praktiski atdarinot senās rotas, proti, sava laika pasaules uzskata jeb dzīvesziņas izpratne. Senie rotkaļi zināja tos noteikumus,

kas bija pamatā rotu veidu un ornamentikas tradīcijām, zināja izgatavojamo rotu nēsāšanas maģiski simbolisko nozīmi un to, kā šīs rotas tika valkātas.

Arheologs V.Urtāns uzskatīja, ka rotkaļu amats ticis mantots no paaudzes uz paaudzi.¹⁴ Ir pamats domāt, ka pārmantotas tika gan amata iemaņas, gan arī zināšanas rotu maģijā. Būs pareizi, ja pieņemsim, ka senais rotkalis savu laikabiedru vidū bijis cieņā kā viedu gudrību glabātājs un pielīdzināts zintnieku kārtai. Senajā pasaulē rotkaļa (arī kalēja) pavarda vai ēzes liesmai piemita ne tikai praktiska, bet arī maģiski mitoloģiska nozīme. Attīstījās un pilnveidojās kalēja darba paņēmieni un tehnoloģija, bet nemainīga palika viņa darba būtība – ar uguns kvēles palīdzību metāla gabalu un stieņu parradīšana derīgās un greznās lietās. Pati darbošanās ar metālu, kā to apgalvo B.Ribakovs, senatnē bijusi saistīta ar dažādiem rituāliem, ticējumiem un priekšstatiem, kas pārauguši mītos.¹⁵ Latviešu folklorā atrodam piemērus kalēja

darbību maģiskajai būtībai. Mitoloģiskās dainas stāsta, ka uzjāt leduskalnā, lai pārvestu Saulesmeitu, var tikai ar "kalējiņa – bāleliņa" kaldināto kumeliņu. Pazīstams ir mīts par Debesu kalēju, kas kaļ rotas un ieročus mitoloģiskām būtnēm:

Kalējs kala debesīs,¹⁶
Ogles bira Daugavā:
Saules meitas saktu kala,
Dieva dēla zobentiņu.

Latviešu ticējumos Debesu kalēja amats, liekas, uzticēts pašam Pērkonam. Antīkās pasaules mītos arī pazīstami Debesu kalēji: grieķiem šo darbu dara Hefests, romiešiem – Vulkāns.

Lai cik liela būtu seno rotu dažādība, lai arī katrs rotkalis savā vienreizējā darbā ielicis savu rokrakstu un lai cik šī darba izpildījums būtu rūpīgs vai paviršs, tomēr rotu veidi, kas bijuši lietošanā attiecīgajā laikmetā, nav tik daudz modes, cik maģiski – mitoloģisko priekšstatu nosacīti.

SENĀ ROTKAĻA DARBNĪCĀ

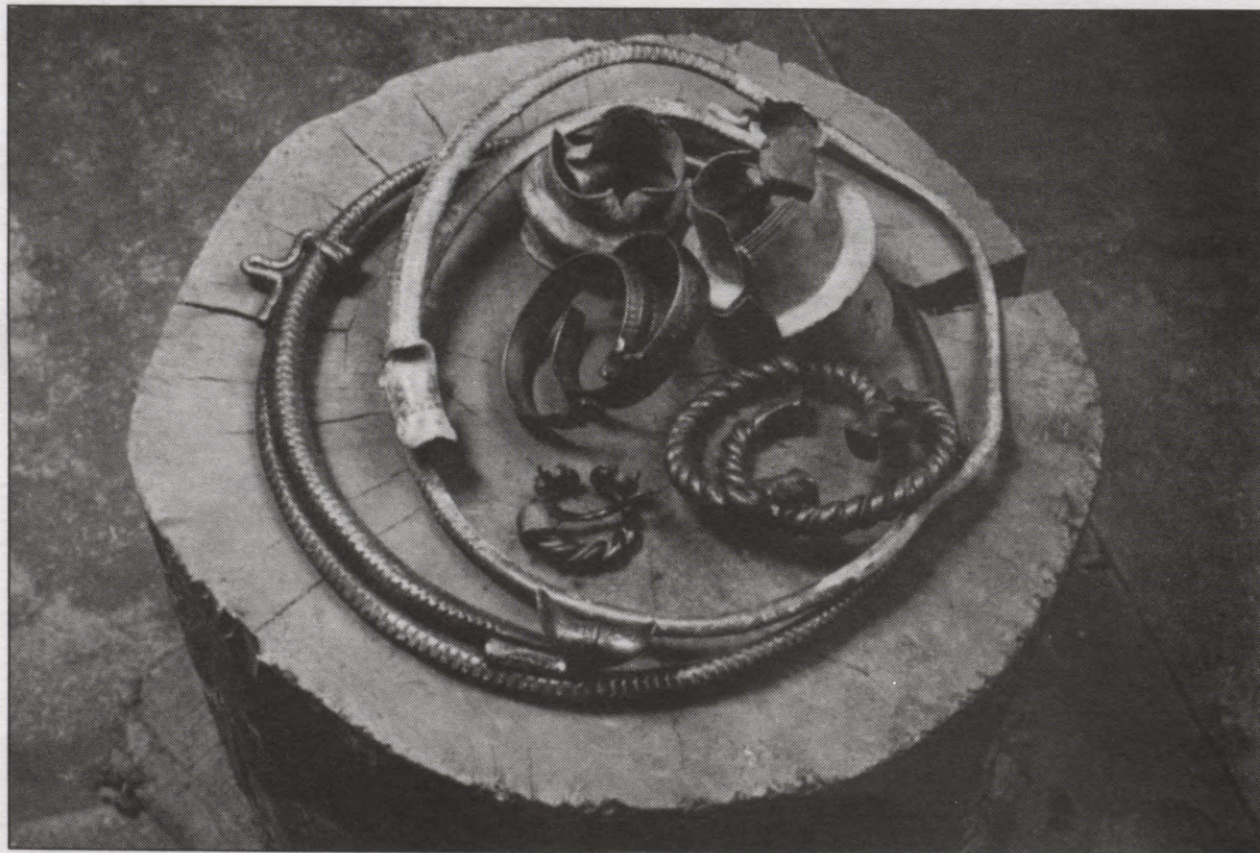
Uz jautājumu, kāda izskatījusies seno latgaļu rotu kalēja darbnīca, ar kādiem darbarīkiem un tehnoloģijām viņš strādājis, atbildi iespējams meklēt arheologu liecībās. Viņi uzskata, ka rotkaļi darbojušies ne tikai tā laika lielākajos centros, bet arī nelielu kopienu apmetnēs. Tā, piemēram, dr. J. Apals raksta, ka Āraišu ezerpilī, iespējams, strādājis rotkalis, taču atradumos nekas neliecina par viņa no kopienas atšķirīgu dzīves veidu.¹⁷ Pateicoties arheologa pāris gadu desmitu pašreizējajam darbam, mums šodien ir dota iespēja pasērst senču apmetnes namiņos. Tad nu šodienas rotkalis, zinot sava senā amatbrāļa tehniskās iespējas un pieliekot nedaudz fantāzijas, var iztēlē uzburt ainu, kā nelielajā telpā, skala gaismā tika kalts, urbts, vilēts un slipēts.

Arheoloģiskās rotas gaida to darināšanas noslēpuma atminējumu.

Par senajiem darbarīkiem, kā jau minējām, var spriest gan pēc to atradumiem, gan arī ņemot palīgā gatavās rotas. Izpētot to virsmā atstātās apstrādes pēdas, iespējams atminēt arī darbarīku. Zinot, ka dažādu tautu amatniecībā, arī rotu kalšanas tehnoloģijā, varēja būt zināmas analogijas, ir lietderīgi iepazīties ar kaimiņu attiecīgo izpētes materiālu.

Seno rotkaļu darbarīkus un darba paņēmienus apzinājis, popularizējis un daudz ierosmes izmēģināt viņa pētījumus praksē devis arheologs V. Urtāns. Pie metālapstrādāšanas problēmām senajā Latvijā strādājis A. Anteins. Viņu, kā arī daudzu citu Latvijas arheologu paveiktais šodien ļauj runāt par senču rotkaļu amatu un tā iespējamu atjaunošanu.

Rotkaļa, tāpat kā kalēja darbā, svarīga nozīme ir ugunskvēles avotam. Tas nepieciešams gan metāla kausēšanai, gan arī priekšmeta atkvēlināšanai kalšanas procesā. Pie

Kausēšanas tiģelis ēzes liesmā.

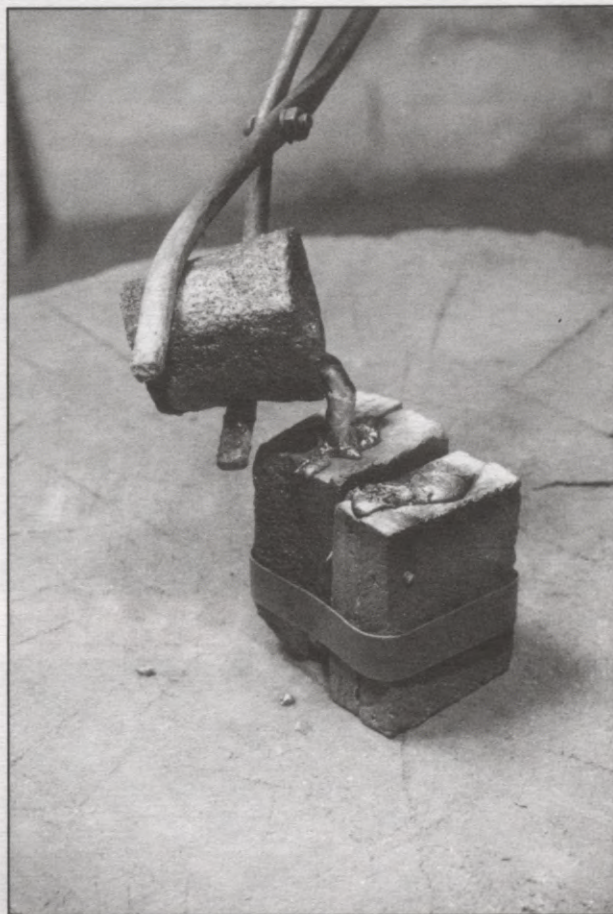
seno ēku pavardiem arheologi nereti atrod tiģeļus un lejamveidņu fragmentus, izšļakstītus metāla pilienus un priekšmetus, kas sacirsti pārkausēšanai. Iespējams, ka senākā rotu darināšanas laikposmā rotkaļi – rotu lējēji par uguskvēles avotu izmantoja tos pašus pavar-dus un krāsnis, kuras lietoja gan apkurei, gan ēdiena gatavošanai, gan arī māla trauku apdedzināšanai. Turpmākajā amata speciali-zācijā rotkaļi savas ugunsiekārtas uzlaboja ar piespiedu gaisa padevi zem kvēlošām kok-ogļēm. Šim nolūkam izmantotas kalēja plēšas. Starp atradumiem seno rotkaļu darbnīcās tiek minētas māla caurulītes – sprauslas, kas ir detaļas no kalēja uguskvēles ierīces – ēzes.

Neliela metāla daudzuma kausēšanai mūsdienu rotkalis var izmantot gāzes degli. Attēlā tiģelis gāzes liesmā.

Kopš vidējā dzelzs laikmeta paralēli rotu liešanai tika apgūta un pilnveidota kalšana, līdz tā kļuva par dominējošo tehnoloģiju, liešanai atstājot palīgnozares funkcijas. Rotas formas veidošana ar vesera sitieniem uz

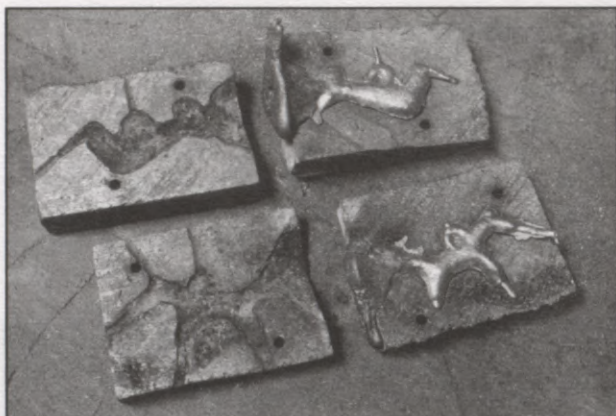
laktas prasīja augstu kalēja meistarību un darba iemaņas. Latgaļu rotu kalēji bija no pieredzes apguvuši un labi pārzināja vara un tā sakausējumu fizikālās īpašības, arī to, ka kaļot tie nospriegojas. Lai likvidētu metālā iekšējo spriegumu, kaļamais priekšmets pēc dažiem vesera sitieniem jāatlaidina. To izdara, sagatavi nokarsējot līdz sarkankvēlei (600–670°C). Šādi atkvēlināts stienis vai

Izkausēto metālu lej formās.

plāksne atkal labi padodas gan karstajai, gan aukstajai kalšanai. Process ir visai darba un laika ietilpīgs, un, lai to reāli varētu veikt, – uguskvēles avotam jābūt tādām, ar kuru iespējams attiecīgajā brīdī kāpināt karstumu. Šādai vajadzībai senajam rotu darinātājam lieti derēja kalēja ēze. Arī metāla kausēšanai un liešanai ēze bija efektīvāka, jo deva augstas temperatūras liesmu.

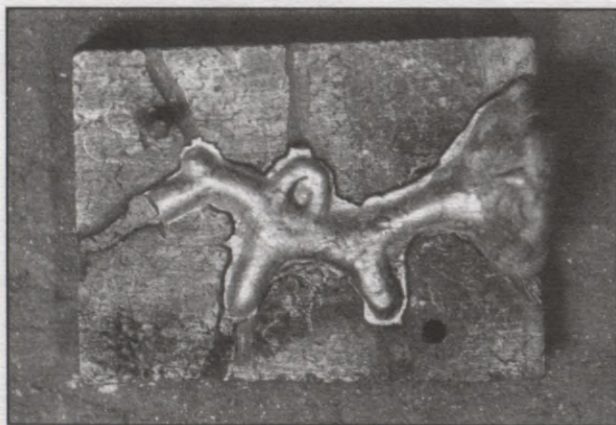
Rotkaļa darbarīku arsenālā, tāpat kā šodien, bijuši gan smagāki, gan vieglāki dažādu veidu un nozīmju veseri. Tie maz atšķirušies no mūsu dienās izmantotajiem.

Divdaļīgās formas pēc to atvēršanas.

Putniņa piekariņa atlējums.

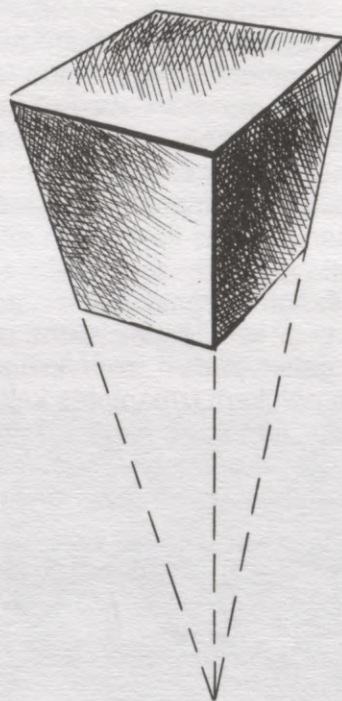
Zirdziņa piekariņa atlējums.

Seno laiku kalēji, kas gatavojuši darbarīkus, zinājuši, ka vesera smaguma centram jāatrodas zem cauruma ass. Kā raksturīgākos rotkaļu veseru atradumus V.Urtāns minējis Tērvetes pilskalna veseri – placinātāju, kam viens gals ieapaļš, bet otrs – iegarens taisnstūris, un Mežotnes pilskalnā atrasto veseri rievotāju.¹⁸ Par to, ka speciāli rotkaļu

veseri bijuši arī senajiem latgaļiem, liecina viņu kalto rotu daudzveidība un kaluma sarežģītības pakāpe.

Aleksis Anteins stāsta par laktām:

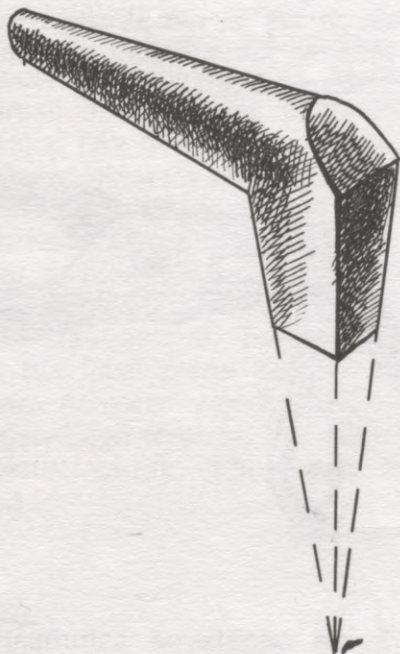
"Senās laktas ievērojami atšķiras no mūsdienu laktām – tām nav uz āru izvirzītu ragu un virspusē caurumu. Senās laktas atgādina masīvu, nošķeltu dzelzs piramīdu, ko ar šauro galu iesit celmā vai klucī."¹⁹ Moderno laktu ragu vietā stieņu locīšanai kalpoja speciālas laktas, kas sastāvēja no raga un pret to 90° leņķī nokalta iedzītņa. Tās arī tika nostiprinātas bluķī. (1.,2.zīm.) Zinot, ka sena-

1.zīm.

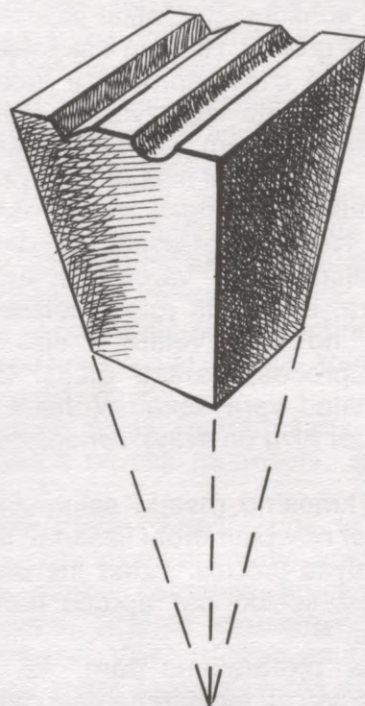
jiem rotkaļiem nebija šodien visai populārās ierīces – valču, nav iespējams par augstu novērtēt laktas nozīmi viņu darbā. Raksturīgā latgaļu kaklagredzena trīsdesmit piekaru izgatavošanai vajadzēja apmēram 350 cm² vienāda biezuma (ap 0,5 mm) zaļvara skārda. To ieguva, placinot metāla gabalu ar veseri uz laktas gludās virsmas, turklāt kaļamo nemītīgi atkvēlinot. Rezultāti bija lieliski, jo ne vienmēr uz piekariņa, pat palielinājumā, var pamanīt vesera stiepjošā (smailā) gala pēdas, kuras izlīdzinātas ar vesera placināmo galu. Protams, šis process šķiet visai garlaicīgs, bet seno latgaļu rotkalim skārda izplāšanai vienam šādam piekaram vajadzēja apmēram 15–20

minūtes. Tas, protams, ir visai nosacīti, jo metāla gabali skārda kalšanai tika ņemti lielāki un, pieļaujot, ka atkvēlināšana izdarīta efektīvajā ēzes liesmā, ticams, ka meistars ar šādu darba uzdevumu tika galā 2–3 stundās.

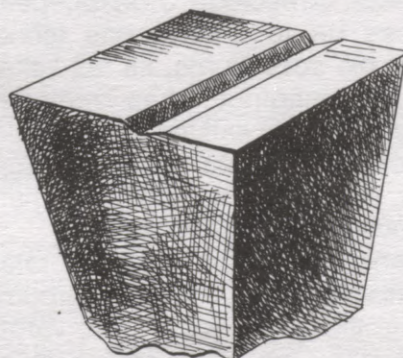
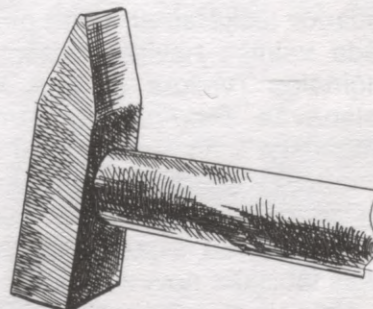

2.zīm.

Ja mūsdienu rotkalim nepieciešama trīsstūra vai segmenta šķērsgriezuma stieple, viņš dodas pie virpotāja un pasūta saviem valčiem t.s.figūrrullus. Mēs zinām, ka seno latgaļu rotās bija daudz važiņu un spirālīšu. Vēl 7.–8.gs. tās visas bija gatavotas no trīsstūra šķērsgriezuma stieples, jo amatnieki nepazīna stieplu velkamo ierīci – kalibru (velkamdzelzi, filleru). Lai apmierinātu savu pasūtītāju pieprasījumu pēc važiņām un spirāļu vainadziņiem, latgaļu rotkalis atkal ņēma talkā veseri un laktu. Bija jānokaļ garš un iespējami tievs stienītis kvadrāta vai apaļā šķērsgriezumā (apmēram 2–2,5 mm diametrā). Lai iegūtu vienmērīga biezuma un platuma trīsstūra šķērsgriezuma stiepli, sagatave bija jāpārkaļ speciāli šim nolūkam paredzētā laktas gropē (3.,4.zīm.). Vienas vainaga spirālītes (garums – 5 cm, diametrs – 5,5 mm) izgatavošanai vajadzēja apmēram 24 cm stieples, kuras platums 2,8 mm. Vienam piecīndu lentes vainadziņam ar astoņām starpskārdītēm vajadzēja četrdesmit šādu spirālīšu – 9 m 60 cm kaltas stieples. Ja vēl pierēķina desmit īsās

3.zīm.

4.zīm.

spirālītes vainaga pušķim, tad izrādās, ka ar 10m šādas stieples var pat nepietikt.

10.–12.gs. iecienītas kļūst zvērgalvu aproces. Šo aproču dažādie veidi atšķiras ar loka šķērsgriezumā. Lai iegūtu trīsstūra vai

segmenta konfigurāciju, atkal jāizmanto attiecīgās laktas gropes. Reizēm izskanējusi doma, ka šīs (un arī citas) aprocas ir lietas formā. Protams, arī šāds izgatavošanas veids nav izslēgts, taču kalējiem, kas sasnieguši zināmu meistarību, ievērojami mazāk laika prasa šāda aprocas nokalšana, nekā izgatavošana kādā citā veidā. Nenoliedzot iespēju, ka daudzas no it kā kaltajām rotām varētu būt arī atlietas, jāņem vērā, attiecīgās rotas metāla sastāvs. Materiāls, no kura vēlajā dzelzs laikmetā darināja aprocas, parasti atbilst 2.Čerņiha grupai – tātad vara sakausējumam ar cinka pārsvaru pār alvu un svinu. Arheoloģe J.Daiga norāda, ka:

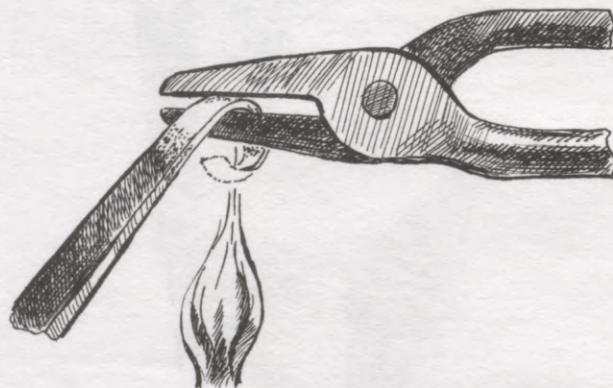
"Šāds krāsaino metālu sakausējums labi kaļams, bet nav piemērots liešanai, tai piemērotāka ir alvas bronza. Tātad metāla sastāvs pats sniedz liecību par aproču darināšanas tehnoloģiju."²⁰

Netiešs pierādījums tam, ka aprocas kaltas, atklājas arī eksperimentālā darba gaitā. Kaļot gropē zvērgalvu aproci ar vidusvalni, nereti nākas konstatēt, ka valnis izdevies it kā nedaudz iešķērsu attiecībā pret placināto loku. Šāda valniša novirze reizēm sastopama arī oriģinālos (Valkas Alsviķa *Asari*, Madonas Kalsnavas *Daktiņi*, Bērzaunes *Pakalniēši*, Galgauska u.c.). To, ka slīpums nav veidojies aprocas lokam dilstot, labi var saskatīt vietās, kur valnītis saskaras ar zvērgalvu ausīm. Domājams, ka slīpums veidojas kaļot, labās rokas labiskās novirzes dēļ.

Varš un tā sakausējumi kaļami gan karstā, gan aukstā veidā. Arheoloģe J.Daiga, pētot karavīru aprocas un to darināšanas tehnoloģiju, nonākusi pie secinājuma, ka tās kaltas karstā veidā.²¹ Izmēģinot abas metodes praksē, izrādās, ka karstā kalšana ir efektīvāka – ar dažiem vesera sitieniem panākams jūtama rezultāts, nekā kaļot aukstu priekšmetu – tad darba process kļūst krietni ilgāks.

Daudzu seno rotu formās, to detaļās sastopami tehniski grūti izpildāmi savērpumi, izlocījumi un atrotījumi. Te, piemēram, varētu minēt kaklagredzenu un pakavsaktu ciešos tordējumus (metāla stieņa sagriešanu ap savu asi), šo saktu galu atrotījumus, seglu – kāšu kaklariņķu galu veidojumus utt. Vara sakausējumi, izņēmums ir bronza, gan nosacīti skaitās miksti un plastiski materiāli, bet praksē tie reizēm uzrāda spītīgu cietību un trauslumu. Tajā pašā laikā, strādājot ar šiem materiāliem

sarkankvēles stāvoklī, tie visai labi padodas jebkurai veidošanai, un zaļvara sagatavi var veidot gluži kā mūsdienās lietojamo plastilīnu. Nav ticams, ka senie rotkaļi, paaudzēs apguvuši metālapstrādes mākslu, šādu zaļvara īpašību nebūtu pamanījuši un izmantojuši to savā darbā. Ja tas tā, tad atrisinās ne viena vien ar senlietu darināšanas paņēmieniem saistīta problēma. (5.zīm.)

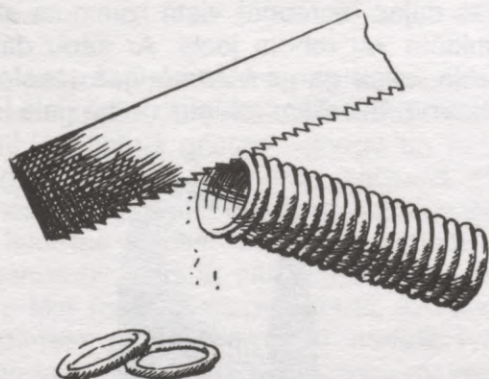
5.zīm.

Skaidrs, ka sagataves saturēšanai, to karstu kaļot jeb lokot, bija nepieciešamas lielākas vai mazākas kņabīles. To izmēri atkarīgi no saturamās sagataves lieluma, bet žokļu veidojums – no veicamā darba specifikas. Arheologu atradumu sarakstā ietilpst gan lielās kalēju kņabīles (lūkšas), gan arī sikākas kņabīlītes rotkaļu darbiem. Iespējams, ka važiņu posmu sastiprināšanai mūsdienās lietojamo mazo plakanknībju vietā izmantotas pincetes, kas rotkaļu darbnīcās atrastas diezgan bieži.

Materiāla sadalīšanai lietoja cirtņus un, domājams, arī metāla zāģus. Cirtņi ir biežs atradums, bet par metāla zāģiem Latvijas arheoloģija klusē. Šāds uz vikingu laikiem attiecināms darbarīks gan ir atrasts Gotlandē, Mēstermīras purvā*. Vismaz attēlā tas neatšķiras no mūsdienu atslēdznieku zāģa.²² Tomēr metālzāģa lietošanai seno latgaļu darbnīcās ir vistiešākie pierādījumi, proti, ļoti

* Mēstermīras kūdras purvā, vietā, kur senlaikos bijis ezers, atrasta labi saglabājusies ozola lāde ar kalēja un namdara darbarīkiem. Tā nonākusi Zviedrijas Valsts vēstures muzejā 1937.g. Darbarīki, ko lietojis kalējs, būtiski neatšķiras no rotkaļu instrumentiem, tāpēc publicētais materiāls noder salīdzināšanai.

ieciēnīto važiņu posmi apskatāmajā laika periodā pa lielākai daļai ir zāģēti no apaļas stieples (apmēram 1 mm diametrā) spirālēm. Uz to norāda slīpā griezuma līnija posmu savienojumos. Posmu atdalīšanai no spirālēm lietotais zāģītis pēc ceļa platuma pielīdzināms šobrīd lietotajam juvelierzāģim. Ja zāģa ceļa platums būtu nedaudz lielāks, tad, aizspiežot posmiņus, tie veidotos ovāli. Mūsu senlietās tie parasti ir apaļi. Cits darbarīks posmiņu atdalīšanai nav derīgs. Ar šķērēm griežot, ar knaiblēm kniebjot vai cērtot ar cirtni, griezuma vietas nebūtu gludas, važiņas posms iznāktu ass un nelīdzens. Senā metālzāģa salīdzinājums ar mūsdienu juvelierzāģi nenožīmē, ka tam vajadzētu būt kā smalkam matiņam, kas domāts izzāģēšanai. Senā zāģa asmenis varēja būt visai plāna tērauda plāksnīte ar zobīņiem. Asmenim vajadzēja būt izgatavotam no augstvērtīga tērauda. Par zāģa loka veidu un rokturi varam tikai izteikt minējumus. (6.zīm.)

6.zīm.

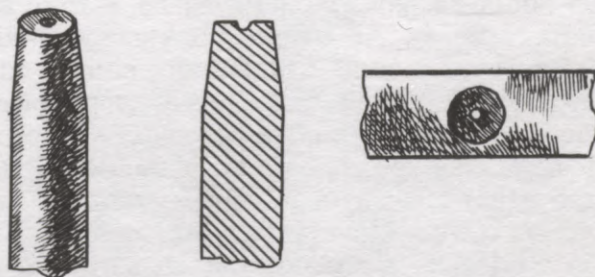
Skārda griešanai tika izmantotas šķēres. Vērā ņemamas ir Gotlandes Mēstermīras atraduma šķēres, kas pēc formas atgādina mūsdienu medicīniskās šķēres, kuras lieto zobtehniķi. Jādomā, ka lielais vairums skārda priekšmetu (piekari, grīstes vainagu cilindriņi, lentes vainagu starpskārdnītes), ko sastopam latgaļu rotu garnitūrā, varētu būt griezti ar līdzīgu darbarīku.

Nokaltā vai atlietā priekšmeta tālākai apstrādei lietotas vīles. Tās bijušas dažādu izmēru, ar dažādiem uzcirtumiem un šķēsgriezumiem. Nav īsti skaidrs, ar kādiem līdzekļiem notika tālākais slīpēšanas un pulē-

šanas process. Iespējams, ka pēc apstrādes ar vīli, tās švīku nolīdzināšanai lietotas galo-diņas. Tāpat nav noskaidrots, cik augstu pulējuma pakāpi varēja sasniegt ar tiem līdzekļiem, kādi bija pieejami senajiem rotkaļiem. Tā kā lielākajai daļai senlietu apstrādes pēdas ir izslīpētas un labāk saglabājušos paraugu virsma pat zem patīnas uzrāda pulējuma pazīmes, jāpieņem, ka rotu apdarināšanas beigu posmam senais rotkalis piegriezis nopietnu vēribu. Šajā sakarā apbrīnas vērts ir katra gredzentiņa vai katras spirālītes galu rūpīgais pieslīpējums.

Ornamentācijas iestrādāšanai rotaslietu virsmā lietoti blīvokļi (puansonī, štances) un dzeļi (štiheļi).

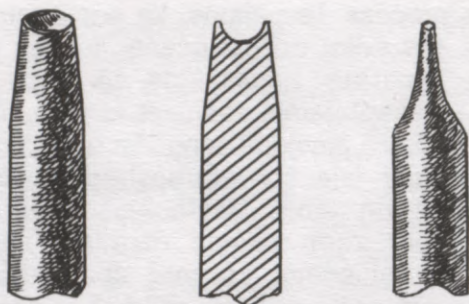
Blīvokļi izgatavoti no tērauda, to darba galā izveidots kāds raksta elements: aplis, pusaplis, trīsstūris, rombs, četrstūris, krustiņš. Blīvokļu galus darina, tērauda stienītim esot sarkan-kvēles stāvoklī. Vienkāršākais saulišu blīvoklis varētu būt apaļa šķēsgriezuma stienīša vidū iesists punktiņš. Pozitīvā nospiedumā uz rotas, ar šādu blīvokli iekāļot, veidosies padziļināts aplītis ar izceltu centru (7.zīm.). Šo pašu

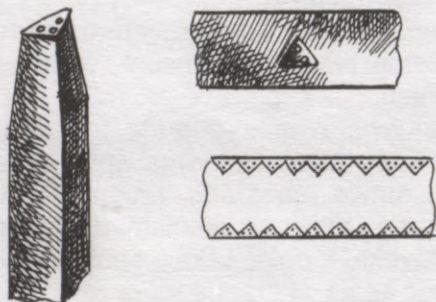
7.zīm.

rakstu, tikai ar nospiedumā iedziļinātu riņķīti un centru, var veidot, iesitot rotas virsmā ar attiecīgu riņķīša veida blīvokli riņķīti, pēc tam tā centrā ar punktsiti iesitot punktiņu (8.zīm.). Sarežģītāki ir blīvokļi, kuru galos punktiņš kombinēts ar vienu vai pat diviem koncentriskiem aplīšiem. Tie jāveido, stienīša centru iesitot ar jau minēto vienkāršāko blīvokli. Ja vajadzīgs vēl otrs, ārējais aplītis, tad ar lielāka diametra riņķīša veida blīvokli iekāļ ārējo aplīti un tad tā centru iesit ar vienkāršāko blīvokli. Šādā secībā kaļot, iespējams saredzēt, vai iekšējais riņķītis tiešām atradīsies centrā.

Ieciēnītais raksta elements ne tikai senajiem

8.zīm.

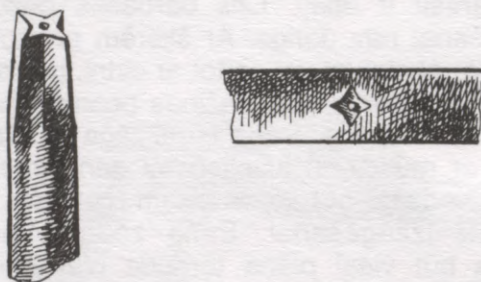
9.zīm.

latgaļiem un vispār baltiem, bet arī austrumu un rietumu kaimiņiem ir trīsstūrītis, reizēm ar vienu, biežāk ar trijiem punktiņiem vidū. B.Ribakovs šādu trīsstūrīti sauc par vilkazobu.²³ Varbūt šāds nosaukums cēlies tāpēc, ka trīsstūrīši parasti kārtojas cits aiz cita, veidojot it kā asu zobu rindu. Šādu robežu vai ierāmējumu visuzskatāmāk varam atrast villaiņu malu metāla rakstos. Aprocēs, saktās un gredzenos šis raksts parasti parādās kā viena rinda pamišus pret otru. Šāds kārtojums vidusdaļā veido t.s. Māras zīmi, piktogrammu, kas visām tautām gan senatnē, gan tagad lietota ūdens attēlojumam. Jau minētajā Gotlandes Mēstermīras atradumā starp citiem rīkiem bijis arī sarūsējis un tāpēc nenosakāma gala veidojuma blīvoklis un svina plāksnīte, kas izmantota par pamatni, uzsitot rakstu. Tajā jo skaidri iezīmējušies mums pazīstamie trīsstūri ar trim punktiņiem vidū. Zviedru arheoloģe Grēta Arvidsone raksta, ka šis motīvs plaši pārstāvēts vikingu laikos un visai bieži sastopams Gotlandes sudraba juvelierdarbos, kā arī uz bronzas priekšmetiem, piemēram, ieroču makstu apkalumiem.²⁴

Šāds blīvoklis izgatavojams līdzīgi iepriekšējiem – karsta tērauda stienīša galā ar punktsiti iesit trīs punktiņus. Pēc tam slīpējot

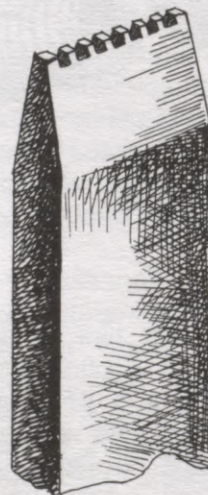
stienīša galam veido trīsstūra formu. Pirms darbarīks liekams lietā, tā gals jānorūda. (9.zīm.)

Ar vīli un galodiņu varētu būt veidots krustiņa blīvoklis. Šajā gadījumā atkal stienīša centrā iesit punktiņu, bet krustiņa zarus izvilē ar četrstūra vīles šķautni, pēc tam izdarot slīpēšanu un rūdīšanu. (10.zīm.)

10.zīm.

Iespējams, ka punktēto vai roboto līniju iekalšanai priekšmeta virsmā lietoti blīvokļi ar šauru garu darba galu, līdzīgu cirtnim, tikai asās daļas (asmeņa) vietā izveidota attiecīga punktēta vai robota josla. Ar šādu darbarīku varēja iekalt garas vienmērīgas raksta līnijas (11.zīm.). Blīvoklim robiņus darba galā ievilē ar

11.zīm.

smalku vīlīti. Raiskuma Tenņu savrupatradumā (Cēsu muzeja kolekcija) viens no trapeceveida piekariem kalts no salauzta rotas, iespējams, trīsstūra šķērsriezuma aproces ar zvērgalvu galiem. Piekara kreisajā pusē noplacinātā veidā viss rotas raksts labi saskatāms kā zem

palielināmā stikla. Aprocītes malai bijusi uzsista punktiņu rinda. Redzams, ka piecu punktiņu posms atsākas ik pēc 6 mm. Blīvokļa darba gals bijis izveidots, iesitot piecus caurumiņus tā plakanajā virsmā. Punktiņu rinda uz rotas iekalta, pārceļot blīvokli pēc sitiena attiecīgi uz priekšu (12.zīm.).

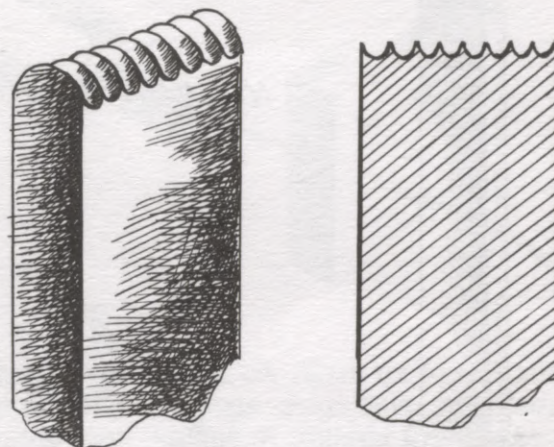

12.zīm.

Līdz galam nenoskaidrots paliek jautājums par to, kā darināti visai daudzie rievotā skārda cilindriņi, ko lietoja grīstes vainagu un kaklarotu izgatavošanai. Šodienas skatījumā būtu nepieciešami figūrvalči, bet senajiem latgaļiem tādas iekārtas nebija. Pieļaujot iespēju, ka talkā ņemts blīvoklis ar vairākiem pusapaļiem zobiem, tika izdarīts eksperiments. Ar blīvokli tika iezīmēta pamatne mīkstā metālā (vara klucī) un tajā, atbilstoši blīvokļa zobiem, ievīlētās gropes. Tad plānā skārda lente, bīdot to nepārtraukti uz priekšu, tika kalta ar blīvokli uz pamatnes. Rezultātā skārda abās pusēs izveidojās rievās, kas vizuāli tuvas oriģinālam (13.zīm.). Cilindriņi, kas rievoti tikai no vienas puses, varētu būt darināti uz attiecīgi rievotas tērauda pamatnes, kaļot zaļvara lenti no kreisās puses.

Raksta līniju iegriešanai vai iegravēšanai metāla virsmā lieto dzeli. Tas ir tērauda griezēj-instruments ar ārkārtīgi cietu un asu, vajadzīgos leņķos un konfigurācijās slīpētu darba galu. Ērtai saturēšanai plaukstā dzelim darina sērņveida vai bumbiurveida rokturi. Šis darbarīks savas pēdas latgaļu rotās atstājis jau kopš vidējā dzelzs laikmeta. Vienkāršākais un visbiežāk lietotais gravēšanas veids senlietās

ir raksta veidošana trīsinātā līnijā. Platasmens dzelis tiek virzīts pa zīmējuma kontūrām, izmainot rokas piespiediena virzienu uz vienu un otru pusi. Trīsinātās līnijas platums atkarīgs no instrumenta asmeņa platuma, dziļums – no leņķa, kādā dzeli tur attiecībā pret apstrādā-

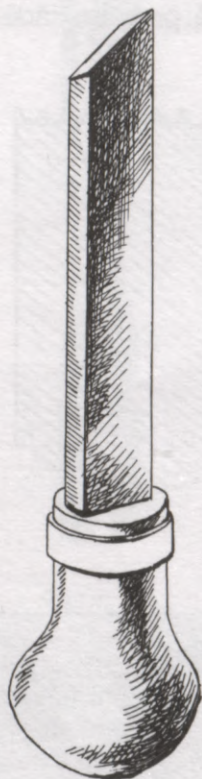

13.zīm.

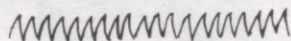

Rievu iekalšana skārda cilindriņu sagatavēs.

jamo virsmu, un piespiediena spēka. Dzeļa raksts bieži ticis kombinēts ar blīvokļu iesistajām zīmēm, piemēram, ar saulītēm (14.zīm.).

14.zīm.

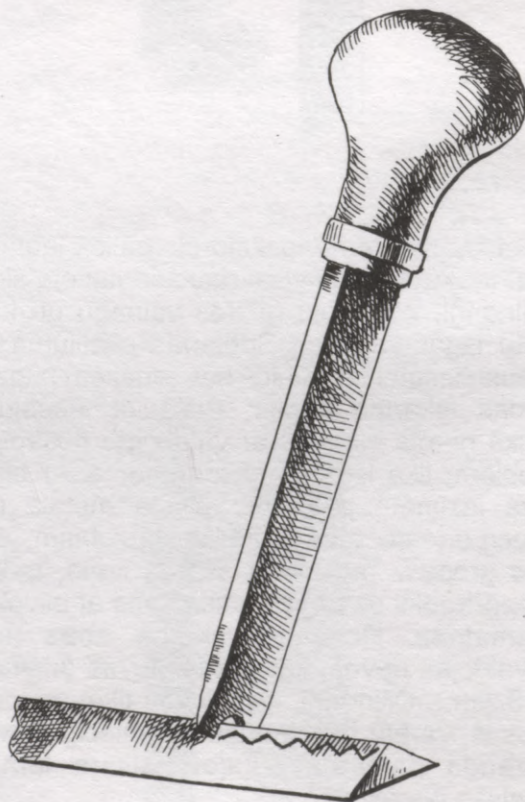
15.zīm.

12.gs. rotās (Kārļu *Ainava* u.c.) redzams raksts, kura līniju veido divas paralēlas robiņu rindas. Šādas līnijas gravēšanai dzeļa asmeni ievīlēts robiņš (15.zīm.).

Uz trīsstūra šķērsriezuma spirālaprocēm, spirālgredzeniem, reizēm arī pakavsaktām abpus vidusšķautnei, parādās iegravēts smalks viļņveida raksts. Izmēģinot dažādus iespējamus variantus, radās pārlicība, ka šāda raksta gravēšanai izmantots minētajam līdzīgs dzelis, tikai tā asmenis un robiņš tajā – platāki, atbilstoši attālumam starp viļņotajām līnijām. Asmeņa asinājums divslīps. (16., 17.zīm.)

Raksti uz aprocēm liecina, ka seno latgaļu rotkalim bijusi pazīstama arī dziļā gravēšana – līnijas iegriešana ar smailu dzeli, kādu lieto mūsdienu juvelieri.

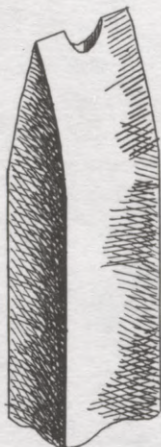
Jau minēts, ka nozīmīgu vietu rotkaļu darbā ieņēma stieples izgatavošana. Mūsu apskatāmajā periodā stieplu velkamā ierīce ir

16.zīm.

pazīstama un plaši lietota. Kad tā īsti parādījies baltu zemēs? B.Ribakovs uzskata, ka Krievzemē ap 10.gs.²⁵ Izdevuma *Latvijas PSR arheoloģija* autori domā, ka Latvijas teritorijā šī ierīce varētu būt ienākusi tajā pašā laikā. Tomēr V.Urtāns paudis pārlicību, ka stieplu vilkšana baltu zemēs konstatējama jau

4.– 5.gs. un Skandināvijā vēl agrāk.²⁶ Atbildi uz šo jautājumu, cerams, radīsim nākotnē. Stieplu velkamās dzelzs (kalibra)

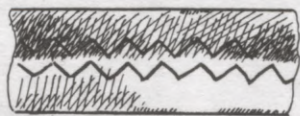

17.zīm.

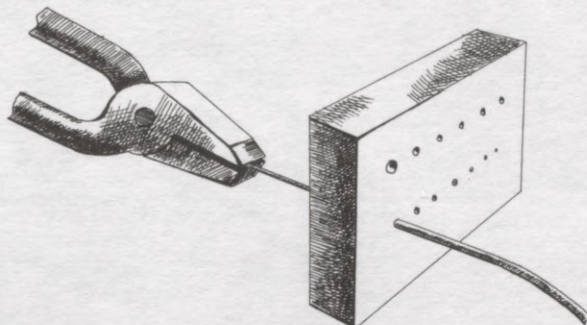
parādīšanās laiks būtu saistāms ar senākajiem apaļas stieples važiņu atradumiem (18.zīm.).

Gotlandes Mēstermīras darbarīku lādē saglabājušās divas tērauda plāksnes ar caurumiņiem. Korozijas dēļ nav bijis iespējams noteikt, vai tie bijuši konusveida un vai tiem bijis pakāpenisks kritums no lielākā uz mazāko. Tomēr zviedru arheologi abas plāksnes klasificē kā iespējamās velkamās dzelzis.

Esam ieskatījušies seno rotkaļu darbnīcā un redzējuši, kā viņi darinājuši rotas, kuras pamatoti uzskatām par mūsu kultūras sastāvdaļu. Nebūtu lieki tuvāk iepazīties arī ar pašiem šo darbu autoriem. Eksperimentālā arheoloģija ļauj cerēt, ka šāda iepazīšanās iespējama ne tikai fantāzijā.

Muzeju fondos glabājas seno meistarų kaltās rotas. Mūsu rīcībā ir ziņas par darbarīkiem, ar kuriem tās darinātas. Darbarīki bijuši dārgi. Tie nav pat doti rotkalim līdzī Veļu

18.zīm.

valstī, kaut zinām, cik dāsni uz turieni senie latgaļi posuši savus aizgājējus. Acimredzot instrumenti kalpojuši rotkaļa mantiniekam varbūt pat vairākās paaudzēs. Turklāt senlaiku darbarīki taču nebija darināti sērijveidā, arī katrs kalējs tos bija pielāgojis pats savai vajadzībai. Darbarīkiem varēja būt īpašas iezīmes, ko tie atstājuši apstrādājamo rotu virsmā. Pēc rotām, kas attiecināmas uz vienu laikmetu un novadu, varētu izšķirt iespējamu atsevišķu meistarų darbus. Apstiprinājums pieņēmumam, ka šīs rotas darinājis viens rotkalis, meklējams, identificējot darbarīku pēdas salīdzināmajās senlietās. Nebūt nav izslēgts, ka nākotnē kādā no Latvijas muzejiem durvis vērs nosacīta senā metālmākslinieka darbu personālizstādē.

Pateicoties plašajai izplatībai bieži atrastais un šodien pazīstamākais ir lentveida spirālīšu vainags.

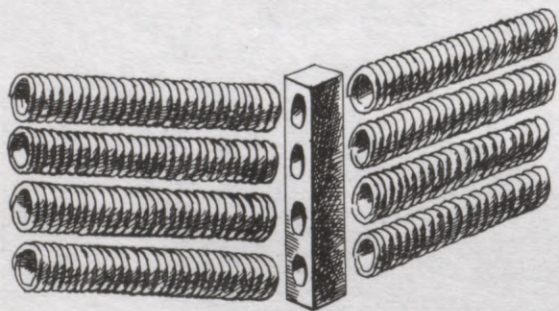

Īsās spirālītes abpus vainaga aizmugures skārdītei sasaistītas greznā pušķī.

VAINAGI

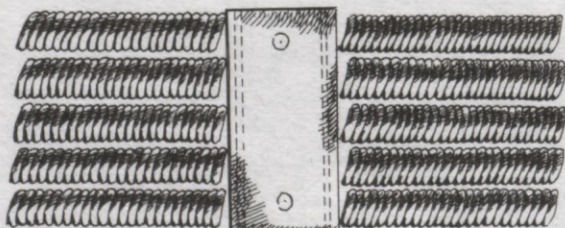
Latgaļu sieviešu rotu klāstā vainags ieņem īpašu vietu. Tā ir viena no nedaudzajām rotām, kas savu simbolisko jēgu nav pazaudējusi cauri gariem gadsimtiem un ko sastopam plaši pārstāvētu arī etnogrāfiskajā materiālā, gan vairs ne metālā, bet audumā darinātu.

Kopš 7.gs. visieciņītākie bijuši spirāļu lentveida vainagi. Sākotnēji tie līdzīgi Zemgalē un Lietuvā atrastajiem. Šie vainagi veidoti no trijām četrām spirālīšu rindām, savienojumos liekot šauru kvadrāta šķēsgriezuma stienīti, kurā iepretī spirāļu galiem izurbti caurumiņi. Šāda veida un arī piecristu vainagi vēlajā dzelzs laikmetā saglabājas Lietuvā. (19.zīm.)

19.zīm.

Tieši latgaļu un sēļu zemēs lentveida spirāļu vainags attīstās tālāk. Masīvo starplocekļu vietā parādās skārda starplāksnītes (skārdītes), un vainaga spirālīšu rindu skaits ir piecas vai sešas. (20.zīm.)

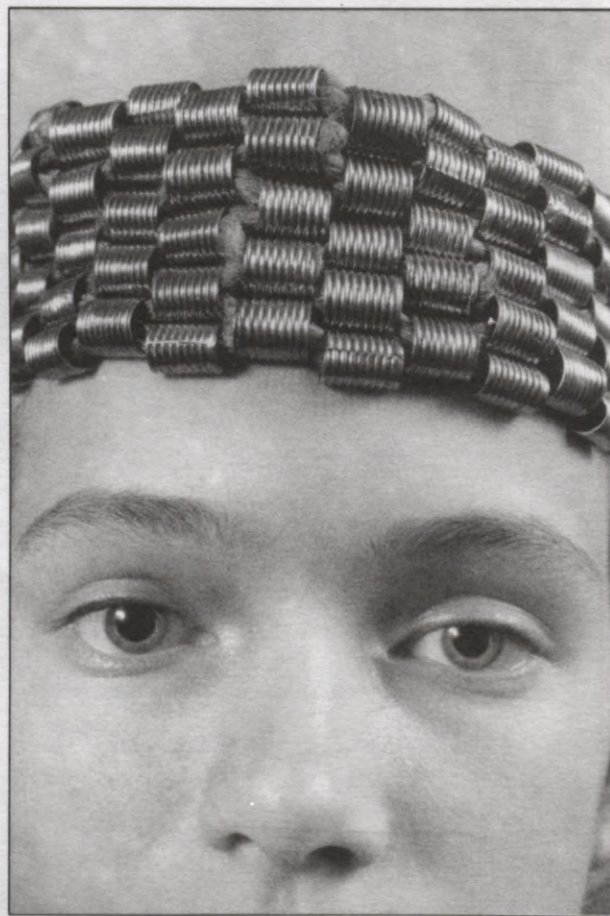
20.zīm.

9.–12.gs. galvasrotu klāstam pievienojas grīstes vainagi, kas savērti gan no rievotiem skārda cilindriņiem, gan palielām spirālēm. Prof. F.Balodis uzskata, ka atmiņas par grīstes

vainagiem saglabājušās arī dainās. Tautasdziesmu minētie vara vainagi tiešām varētu attiekties uz šīm senajām galvas rotām.

Vainags ir tipiska jaunavas rota, obligāta tās tērpa sastāvdaļa. Kā visur citur pasaulē, arī senajiem latgaļiem tas simbolizē jaunavību, meitas godu.

Ja atceramies pieņēmumu par rotu komplektu kā Pasaules vai Visuma modeli, tad vainaga atrašanās galvā, tātad pāri visam augumam, varētu būt saistīta ar Saules simboliku. Par to liecina solārās zīmes vainaga starpskārdītēs, gan arī pati tā forma – zeltīts aplis. Dainās tautumeitas vainags itin bieži pielīdzināts saulei. Teiksmainās saulesmeitas redzamas vainagos vai arī darbojamies ar tiem, vijot tos, karinot ozolā utt. Jāatceras

Pēc tūkstoš gadiem rievoto skārda cilindriņu vainags rotā valkātājas galvu.

pazīstams vārdu salikums, ko lietojam vēl šodien un pat saistībā ar astronomiju – saules vainags.

Latgaļu apbedīšanas tradīcijās parādās kāda vēl neskaidra iezīme, proti, senie latgaļi arī vecākas sievietes kapā guldījuši ar vainagiem. Dažos gadījumos līdzīti pat vairāki kopā sastiprināti vainagi. Citām baltu tautām šādu īpatnību nerodam. Sievas tiek apglabātas tradicionālajā galvassegā – linautā. Lietuviešu arheoloģijā liecību, ka kapā bijis linauts, dod saktu atradumi pie galvaskausa.

Par latgaļu sievu galvassegām trūkst ziņu, jo izrakumos tādas neparādās. Tas, protams, neliek domāt, ka latgalietes visu mūžu būtu staigājušas vainagos. Acīmredzot apbedīšanas tradīcijas prasījušas, lai latgaļu sievas Viņšaulē dotos savā greznākajā – līgavas rotā.

Reizumis pie sieviešu galvām atrod sabirušas spirālītes, kas līdzīgas vainaga spirālēm. Pamatojoties uz Drustu Skriptu kalna atradumiem (Cēsu muzeja kolekcija), secināts, ka šīs spirālītes rotājušas galvassegu, kas līdzīga lībiešu sievu linautam.

Speidi, munu vainadziņi,
Vaira zalta, na sudobra;
Jo speideji, jo nōsōju,
Jo tautiņas kairinōju.

Mazajām māsiņām
Lokiem vīti vainadziņi;
Tām sajāja precinieki,
Ķēdēm kalti kumeliņi.

Audz godā, man' māsiņa,
Valkā vara vainadziņu;
Brāļi tevi mīļi gaida
Ar godiņu izaugam.

Es pakāru vainadziņu
Ozoliņu kalniņā;
Kalnā saule spoži spīd,
Vēl spožāki vainadziņš.

Aiz kalniņa ezeriņš,
Aiz ezera ozoliņš;
Dievadēls jostu kāra,
Saulesmeita vainadziņu.

Mīļā Māra rotā
Pa nama jumtu,
Sievu, meitu godīgu
Raudzīdama –
Vai šķists namiņš,
Vai balti trauciņi,
Vai jaunas sieviņas
Linautiņos,
Vai jaunas meitiņas
Vara vainadziņos.

Arīdzan aizmirsts, pasmags, bet grezns ir grīstes vainags, kas savērts no palieliem spirāļu gredzeniem.

PIECRINDU LENTES VAINAGA IZGATAVOŠANA

Materiāls – zaļvara stieple (1,5 līdz 2 mm diametrā), skārds 0,5 mm biezumā.

Atkvēlinātu stiepli atbilstošā laktas gropē pārkaļ trīsstūra šķērsgriezumā. Pēc kalšanas,

atkal atlaidinātu, stiepli tin spirālēs uz serdena. Par serdeni izmantojams apaļš metāla stienītis 3,5–4,0 mm diametrā (21.zīm.). Spirāles ar askniebēm vai metālgriežāmām šķērēm sadala vienādos gabalos 4,5–5 cm. Spirāļu galus ar vīli rūpīgi pielīdzina. Ja tiem būs asumi, tie, neizbēgami, ķersies matos (22.zīm.). Vajadzīgas 40 šādas spirālītes. No atlikušajiem spirāļu galiem nogriež un pielīdzina vēl 10 īsas spirālītes (1,2–1,5 cm) vainaga pušķim.

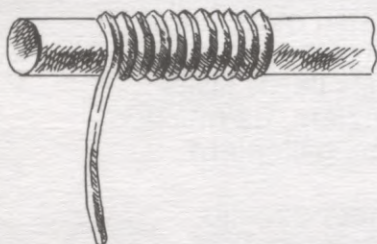
Starpskārdītēm izgriež no skārda astoņas

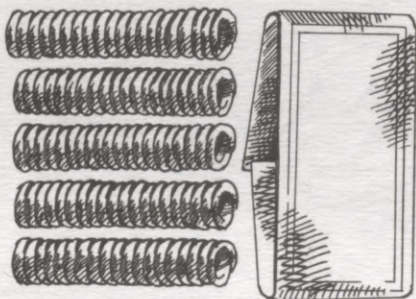
Vainaga bize rotā valkātājas muguru.

vienādas plāksnītes. Skārdīšu izmērus iegūst, saliekot paralēli blakus piecas spirālītes un izmērot to kopējo platumu – tas arī būs skārdītes priekšpusē augstums. No skārdītes priekšpusē uz abām pusēm atstāj galus aizlocīšanai. Priekšpusē platumu ņem līdz 2cm, atkarībā no spirālīšu garuma. Der atcerēties, ka astoņu spirālīšu garums un astoņu skārdīšu platums veido vainaga apkārtmēru. Tam jāatbilst valkātājas galvas izmēriem. Priekšpusē laukumus aizzīmē un ar attiecīga-

jiem blīvokļiem no kreisās puses iekāļ izvēlēto rakstu. Par pamatni izmanto svina plāksni. Pēc tam skārdītes atkvēlina un no labās puses (priekšpusē) uz gludas tērauda virsmas ar

Zīm. 21

22.zīm.

koka veseri izlīdzina. Skārdītes aizmugures galu nolocīšanai labi noder bieza skārda (2mm un vairāk) taisnstūra plāksnīte. Ap to aploka skārdītes galus, cenšoties locījumus izdarīt apaļīgus. Asi stūri nav pieļaujami, jo tie traucēs valkātāju. Aizmugures galus vai nu sakabina ar mēlītes palīdzību, kā tas darīts senatnē (23.zīm.), vai arī aizlodē. Salodētas starp-

23.zīm.

skārdītes arheoloģiskajās rotās nav pazīstamas. Otrs skārdīšu stiprināšanas veids – to aplocīšana ap dzijām bez fiksācijas nav pārāk

drošs, jo šādā gadījumā skārdīte tomēr var atlocīties un pazust. Tāpēc nebūs grēks, ja šodienas rotkalis, darinot rotas pēc senajiem paraugiem, reizēm lieto arī modernākas darba metodes ar nosacījumu, ka nekādas netiks mainītas rotas kompozīcijā.

Gatavās spirālītēs un skārdītes kodina sēra beicē un spožbeicē*. Pēc kodināšanas skābes atliekas neitralizē sodas šķīdumā un detaļas skalo tekošā ūdenī. Kracē (birstē) ar asu misiņa stiepliņu birsti un spodrina. Aizmugures skārdītei izurbj caurumiņu, kurā tiks ievērts savienojuma riņķītis vainaga bizes piestiprināšanai.

Vainaga spirālītēs un skārdītes jāsavēr uz vairākkārtu dzijas pavedieniem. Arheoloģiskie vainagi darināti, vispirms savēr spirālītēs, pēc tam savienojuma vietās aplokot starpskārdītes. Ja skārdītes jau aizlocītas vai aizlodētas, tad dziju grīstes galā iesien mezglu, lai pirmā uzvērtā spirālīte no tās nenoslīdētu, tālāk ver pārmaiņus – skārdītes un spirālītes. Pēdējo, astoto skārdīti, atstāj vainaga galu savienošanai. Kad paralēli savērtas visas piecas rindas, dziju galus izver aizmugures skārdītei no abām pusēm. Uz galiem uzver īsās spirālītes. Dziju galus sadala un ar tiem sasien katras puses spirālītes citu ar citu. Liekos dziju galus nogriež un uz sējuma vietām uzspiež skārda gredzentiņus.

Agrīnajiem lentes vainagiem pie aizmugures skārdītes stiprināja piekaru pušķi. Vēlajā dzelzs laikmetā, kad, velkamdzelzij ienākot rotkaļu darbarīku arsenālā, radās iespēja izgatavot daudz vairāk stieples, par visu iemīļotu rotu sastāvdaļu kļuva važiņas. Šajā

* Mūsdienu juvelierdarbos metāla virsmas ķīmiskai attīrīšanai no oksīda, kā arī lodēto priekšmetu atbrīvošanai no kušņa, kalpo beicēšana. Sērskābes (sēra) beici lieto kušņa šķīdināšanai. Tas ir 10 % H_2SO_4 šķīdums ūdenī. Beicēšana notiek karstā šķīdumā, tāpēc tas glabājams ugunsdrošā stikla traukā. Darba temperatūra no 40°C, ilgums – 2–3 min.

Beice virsmas spodrināšanai (spožbeice) – uz 1 l ūdens 200 cm³ HNO_3 (slāpekļskābe), 250 cm³ H_2SO_4 (sērskābe) un 5 g vārāmās sāls. Ilgums – 20–30 sek.

Beicēšana jāizdara zem vilkmes. Beices jāpasargā no citu metālu, īpaši dzelzs iekļūšanas tajās – jāstrādā ar krāsainā metāla pincetēm, detaļas jāiesien krāsainā metāla stieplītēs utt. Sagatavojot beices, jāievēro, ka sērskābe tievā strūkļiņā jālej ūdenī vai slāpekļskābē, nevis otrādi!!!

laikā tad arī piekaru pušķi vainaga aizmugurē aizvieto ar bizi, kas sastāv no skārda važtura, važiņu rindām, piekariem un zvārguļiem to galos. Bizes važiņas vai nu brīvi karājušās pār muguru, vai arī, pār plecu pārmestas, papildinājušas kakla un krūšu rotājumus.

Vainaga bizes izkārtotumā, gribot negribot, nākas saskarties ar minētajiem maģiski mitoloģiskajiem ticējumiem, kas saistīti ar Visuma uzbūves un zemes auglības nodrošināšanas principiem. Trapecveida važturis, kas rotāts ar solārajām zīmēm, nepārprotami saistīts ar Pasaules kalna, debesu juma, Dieva sētas vai mājokļa jēdzienu. Par to, ka šis pieņēmums tuvs patiesībai, mudina domāt arī Saules simbola – vainaga stāvoklis virs trapecveidā izteiktā Pasaules jumta. Važiņu rindas, kas sākas no *debesjuma*, B. Ribakovs uzskata par dzīvinošā lietus simbolu – caur lietu Debesu tēvs apaugļo Zemesmāti. Katras važiņas galā dubultcilpas važturis. No tradicionālās folkloras mēs pazīstam auglības dievību Jumi – *audzē, Dievs, div' vārpiņas viena salma galiņā!*, kā arī tā attēlojumu etnogrāfisko rakstu zīmēs. Mūsu metālā veidotais dubultcilpas važturis ar piekariem un zvārguļiem kā pēc savas formas, tā nozīmes arī saistāms ar šo auglības simboliku (24. zīm.). Turoties pie šāda pieņēmuma, mūsu ziņā jau vesels agrārais mīts, kas attēlots metālā – no Dieva debesīm dots lietuss, nonākot zemes līmenī – važiņu galos, caur Jumja zīmi dubultcilpā veicina auglību, un tāpēc viss vairojas, izdalās pa divi, kā piekari un zvārguļi, kas šajā gadījumā varētu simbolizēt augus un augļus (25. zīm.). Kāds šeit sakars ar sievietes rotām? Tas atrodams analogijas maģijas principā – līdzīgais rada līdzīgo. Zemes auglība šeit uzsvērta, lai veicinātu dzīvības iznēsātājas – sievietes auglību. Dainās atrodama arī norāde uz jaunās dzīvības atnākšanu pa *sudraba ķēdītēm* (važiņām).

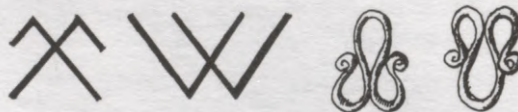
Svētī, Dievs, to vietīņu,
Kur ēdām, kur dzērām;
Audzē, Dievs, div' vārpiņas
Viena salma galiņā!

Akmeņotu zemi aru
Ar tērauda kumeliņu;
Tur uzauga div' vārpiņas
Viena stiebra galiņā.

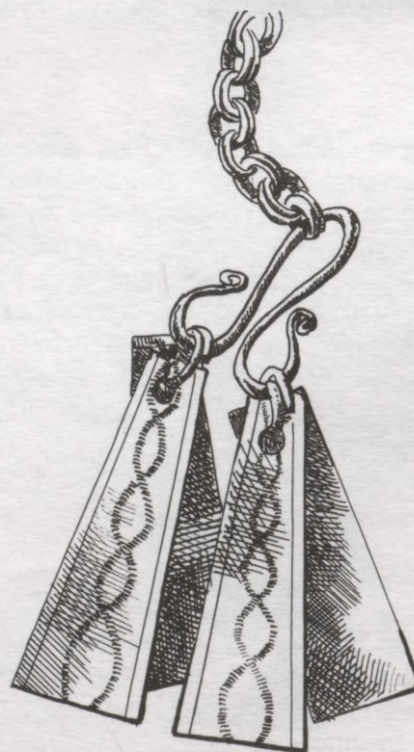
Līsti, Dieva lietutiņi,
Lai aug Māras āboliņi;
Dieva dēla kumeliņi
Stallī zviedza neēduši.

Pērkoniši, pieci brāļi,
Ko tā jūsu māte dara?
Mūsu māte sietus pina,
Smalkais lietuss jāsijā
Uz rudziem, uz miežiem,
Uz arāja gājieniem.

Ne zināt nezināju,
Kur pādīte gadījās:
No Dieviņa nolaidās
Sudrabiņa ķēdītēm.

24. zīm.

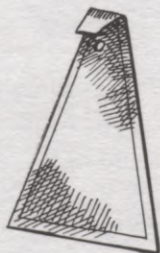

25. zīm.

Važturi izgriež no skārda. Ja tiek ņemts plāns materiāls, tad augšas – un apakšmalas

jānoloka, jo tajās tiks urbti caurumiņi savienojuma riņķiņiem, un šajās vietās paredzams metāla izdiluums. Izvēlēto raksta variantu zīmē un ar saulišu blīvokļa un dzeļa palīdzību iestrādā važtura virsmā.

Līdzīgi darināmi trapecveida piekari. Arī tiem augšmalā, virs caurumiņa, atstājama sloksnīte nolocišanai. Vēlinajiem piekariem (*Ainava*, *Teņņi*) raksts iegravēts ar dzeli (25.zīm.). Pazīstams ir piekaru veids, kuram gar trim garākajām malām ierāmējumu veido divi paralēli reljefi valniši. Šādus valnišus skārdā iestrādā ar blīvokļa palīdzību. Blīvokļa darba gals kā cirtnim, tikai tas nedrīkst būt ass. Rakstu iekāļ no kreisās puses. Lai iekāļamās līnijas izdotos taisnas, ieteicams ņemt palīgā lineālu, kas gan neatgādina šodien lietojamo. Par tādu varētu kalpot dzelzs vai zaļvara plāksne, kurai viena mala taisna un nogludināta, lai blīvoklis gar to viegli slidētu. Ar šo plāksni piespiež sagatavi pie paliktņa (svina kluča) tā, lai taisnā mala sakristu ar aizzīmēto iekāļamo līniju. Piespiež ar kreisās rokas delnas apakšu, vienlaikus pirkstos turot blīvokli. Ar viegliem, vienmērīgiem vesera sitieniem liek blīvoklim virzīties gar lineāla malu visas iezīmētās līnijas garumā. Pēc katras līnijas iekāļšanas sagatavi iztaisno ar koka veseri uz pulētās tērauda virsmas no labās puses. Kad visas līnijas iestrādātas, ar metālgriešanas šķērēm izgriež piekara formu, atstājot gar valnīti nelielu maliņu (1 mm), izurbj augšmalā caurumiņu un noloka virs tā atstāto "drošības" sloksnīti (26.zīm.). Turpmākā apstrāde līdzīga kā starpskārdītēm.

26.zīm.

No piekariem amuletiem, ko mēdz karināt vainaga bizē, raksturīgs ir ķemmes piekariņš. Tā kā līdzīgi piekari sastopami arī krievu rotās, der uzklaut B.Ribakova skaidrojumu. Viņš atgādina, ka pasakās ķemme parādās kā varens ierocis, ar kuru aizšķērso ceļu raganai, kad tā dzenas pakaļ pasakas varonim (šāds

motīvs ieskanas arī latviešu pasakās). Ķemme amuletu klāstā jāvērtē kā medicīniski higiēnisks, profilaktisks aizsargs pret tiem redzamajiem un neredzamajiem slimību iznēsātājiem, kurus tauta jau tajos laikos uzskatīja par cilvēka ienaidniekiem.²⁷

Ķemmes piekariņš liets divdaļu formā. Par to liecina sabiezinājumi tā augšējā un apakšējā ielokā. Ķemmes zari reizēm cirsti ar cirtni, kā tas pēc palikušajām atskabargām redzams Ludzas Odukalna 16.kapa atradumos. Par piekariņu vainaga bizē izmantota arī īsta kaula ķemmīte, kā Pildas *Ņukšu* 69. kapa senlietās.

Ja šodienas amatniekam nav iespējams piekaru atliet, būtu pieļaujams to izzāgēt no plāksnes. Piekariņa ielokos izurbti caurumiņi savienojuma gredzentiņiem: augšējais piekārts vainaga bizes važiņas galam, apakšējā iekārts zvārgulītis. Ķemmes piekaru ornamentācijā sastopams ar blīvokli iekalts saulišu raksts. Krustu vai rombu motīvi gravēti ar dzeli.

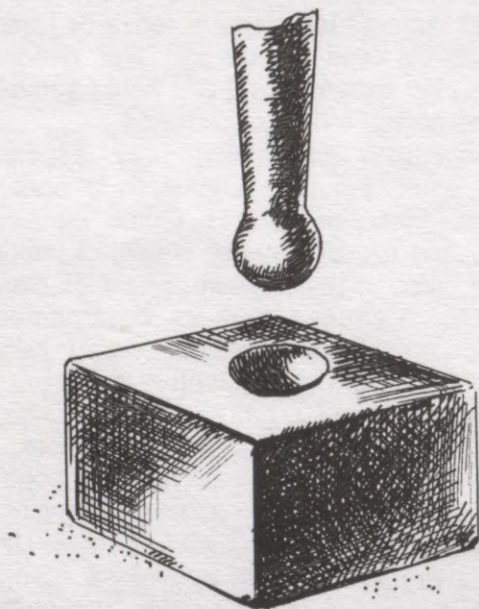
Zvārgulīši važiņu galos karināti dažādās kombinācijās, gan pa vienam, gan diviem, vai arī tie pievienoti dubultcilpas važturim kopā ar piekaru mēlītēm. Visi seno latgaļu zvārguļi tikuši lieti. Liešanai izmantotas divdaļu formas. Uz to norāda zvārgulīti visapkārt apņemošā šuve, kā arī metāla sastāvs, no kura tas izgatavots – alvas bronza. Zvārguļa tukšā vidus izveidei kalpo māla bumbiņa, kurā ielipināts siķis olītis vai metāla gabaliņš. Māla bumbiņu pārklāj ar vaska kārtiņu un nostiprina divdaļu, domājams, akmens formā. Lejot vaska slāņa vietā ieklūst izkausētais metāls. Iekšpusē palikušo māla bumbiņu pēc zvārguļa atliešanas caur spraugu izkasa ārā. Akmentiņš vai metāla gabaliņš paliek zvārguļa iekšpusē un kustoties rada skaņu (27.zīm.).

27.zīm.

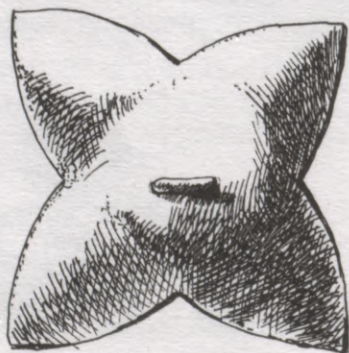
Ja šodienas mājamatniekam šādi samērā sarežģītai liešanas procedūrai nav tehnisku iespēju, tad zvārgulīti varētu izgatavot, salodējot kopā divas skārda puslodes un pielodējot kājiņu

ar izurbtu caurumiņu. Zvārguļa spraugu var izzāgēt vai izvīlēt. Puslodi izkaļ speciāli to kalšanai paredzētā juvelieru darbarīkā – ankā. Ja tāda nav pieejama, tad neilgam laikam kalpojošu pusložu kaļamo formu var izgatavot no bronzas kluča. Blīvoklis darināts ar puslodes galu, nedaudz mazāks par iedobto puslodi, ņemot vērā skārda biezumu (28.zīm.). Ar šādu

28.zīm.

darbarīku var izgatavot zvārguli, kāds bijis pazīstams somiem un novgorodiešiem, lai gan latgaļu rotu klāstā tāds nav sastopams. Tas gatavots no skārda pēc četrlapu piegrieztnes (29.zīm.). Kad "ziediņš" izgriezts, tā vidusdaļu

29.zīm.

kaļ pusapaļajā formā, bet lapiņas aizloka.

Bez auglības simbolikas, ko jau minējām, uzskata, ka zvārguļi un piekari kalpojuši arī ragānu, skaugu un citu ļauno spēku atbaidīšanai.

Važiņas gatavo no apmēram 1mm diametra apaļa šķērsriezuma stieples. To satin spirālītēs, ko pēc tam gareniski sazāgē ar juvelieru zāģi. Lai saliktu važiņu, nepieciešams pāris nelielu plakankniebju ar gludiem žokļiem. Važiņu ērti salikt, ja sakabina posmiņus pa pieci. Kad šādu sakabinājumu salikts pavairāk, tad katram no tiem ar knaiblītēm aizspiež trīs vidējos posmus. Pēc tam savieno un aizspiež sakabinājumu vaļējos galus. Veidojas gara važiņa ar posmu salikumu 1:1. Jau senatnē bijis zināms, ka šāda važiņa ir visai nezturīga un arī tās kritums nav glīts. Tāpēc blakus katram jau savienotajam posmam jāiekabina un jāaizspiež vēl pa vienam gredzentiņam, lai važiņas salikums būtu 2:2 (30.zīm.). Mūsu iecerētā vainaga bizei vajadzīgas piecas trīsdesmit līdz četrdesmit cm garas važiņas.

30.zīm.

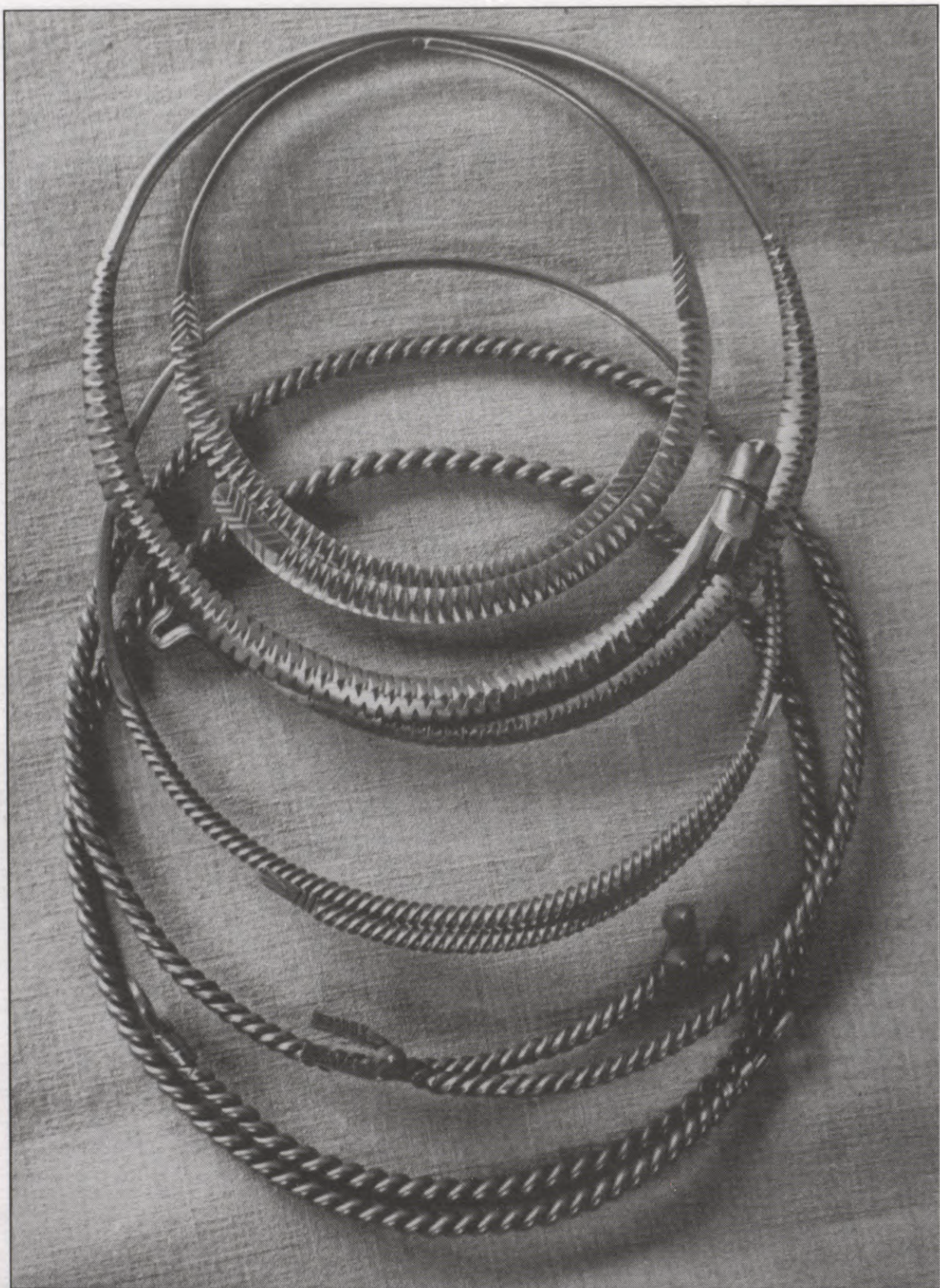
Gatavās važiņas kodina un pēc tam kracē, tās visas kopā beržot plaukstās. Posmiņiem, trinoties citam pret citu, nobirst zāgējot palikušie asumi, kā arī važiņa iegūst intensīvu spīdumu. Važiņu savienojumiem ar citām detaļām izgatavo nedaudz lielāka diametra riņķišus, kurus nezāgē, bet nokniebj no spirāles ar aprēķinu, lai pusriņķa garumā to gali ietu pamišus. Savienojot detaļas ar šiem pusotra riņķa gredzentiņiem, tos dubultajā vietā cieši aizspiež.

Dubultcilpas važturim ņem nedaudz resnāku stiepli (diametrs – 1,5–2 mm). Stieples nogriežnim (7–8 cm) galus noplacina ar veseri uz laktas, neaizmirstot atkvēlināšanu. Ar pusapaļu žokļu knaiblēm izloka važtura formu. Važtura galus var atrotīt ar speciāli šim nolūkam izveidotām knaiblītēm vai ar plakan-kniebju palīdzību uztinot tos uz tievas nagliņas.

Vainaga bizes pievienošanai pie aizmugures skārdītes izgatavo parupjas stieples liela diametra riņķi, līdzīgu kā jau minētajiem savienojumiem. Visām detaļām pirms to savēršanas un sastiprināšanas jābūt pieslīpētām un nospodrinātām, jo, ņemot vērā to, ka vainags savērts uz dziju pavedieniem, kas nebūt nav pārāk izturīgi, tā apstrāde pēc savienošanas ir visai problemātiska.

Linauts – sievu galvassega, kuras rotājums darināts saskaņā ar izrakumos atrastajiem spirālišu savērumiem.

Dažādi kaklariņķu veidi – iecienītas seno latgaļu sieviešu rotas.

KAKLAROTAS

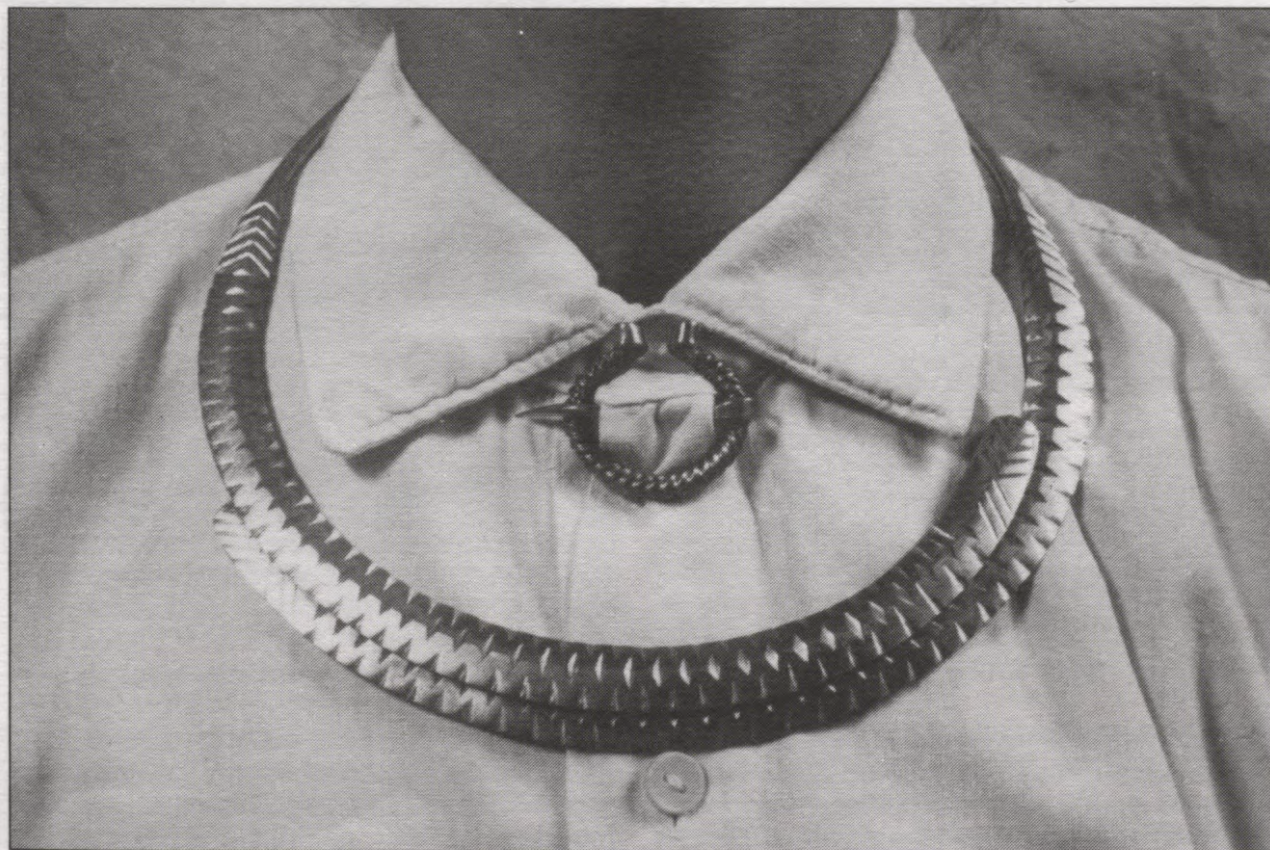
Paturot vērā principus, kas sākotnēji motivējuši rotu nēsāšanu, nebūtu mazsvarīgi uzklausiēt vēl kādu B.Ribakova atziņu. Viņš izsaka domu, ka senajos laikos apģērba gatavošanai izmantotie darbarīki (vārpstas, sprēslicas, stelles), bagātīgi rotāti ar saules simboliku tādēļ, lai pats apģērbs, darināts ar šādiem maģiskām zīmēm izrakstītiem rīkiem, iegūtu spēju aizsargāt tā valkātāju pret ļaunajiem spēkiem. Pēc senajiem ticējumiem, tie cilvēkam uzglūn ik uz soļa. Šī aizsardzība nodrošina tikai tās ķermeņa daļas, ko nosedz apģērbs. Citādi tas ir vietās, kur apģērbs beidzas, tātad, kakls un rokas. Tur, ar simboliskām formām un ornamentiku veidojot drošu aizsardzības sistēmu, kalpo rotaslietas.²⁸ Uz-turot pieņēmumu, ka senajiem latgaļiem un

Kaklagredzens ar noplacināto priekšpusi ir ne tikai senatnes liecinieks, bet arī interesanta un grezna rota mūsdienu valkātājām.

citiem baltu saimes piederīgajiem maģijas jautājumos bijuši līdzīgi uzskati ar austrumu kaimiņiem, saprotama kļūst kaklarotu, kaklagredzenu un aproču bagātība viņu tērpa rotājumā.

Kaklagredzeni, atšķirībā no vainagiem, mūsu etnogrāfiskajā materiālā nav saglabājušies. Tomēr tauta vēl ilgušus gadsimtus pēc oficiālās kristianizācijas joprojām turējusies pie senajiem priekšstatiem un tradīcijām. Ievērojot kaklariņķu iespējamo aizsargājošo nozīmi latgaļu ticējumos, redzam, ka arī etnogrāfijā rodams šīs tradīcijas turpinājums. Kaklagredzenu lomu tālākajā attīstības gaitā pildīja krekla apkakles izšuvumi. Pavērojot etnogrāfisko kreklu apkaklītes, redzam, ka tur rotājas kaklagredzenos pārstāvētie ornamentālie motīvi – līkloči, krustiņi un saulītes.

Dainas nepiemin pašus kaklagredzenus, bet maģiskie spēki, kas piemīt metāla stipai, tautasdziesmās nav aizmirsti. Dainas saka: ja

kaut kas nozīmīgs jāpasargā no ļaunuma, tad ap to apvelk vara stīpu, zelta viju utt. Pirmkārt, tas ir visā pasaulē pazīstamais maģiskā apla princips; otrkārt, mūs jo sevišķi interesē tas, ka dainās pieminēto aplu materiāls ir metāls.

Senajiem latgaļiem, atšķirībā no lietuviešiem, kuršiem u.c., kaklagredzeni bijuši tipiska sieviešu rota. Kaklariņķu gali ar āķiem un cilpām sākotnēji kalpojuši to sakabināšanai. Šo rotu tālākās attīstības īpatnība ir tā, ka pēc 7.gs. to gali tikuši kalti garāki, pamīšus viens otram pāri ejoši. Sakabinājumi zaudējuši savas utilitārās funkcijas, tikuši dekoratīvi noformēti un kļuvuši par rotājošiem elementiem.

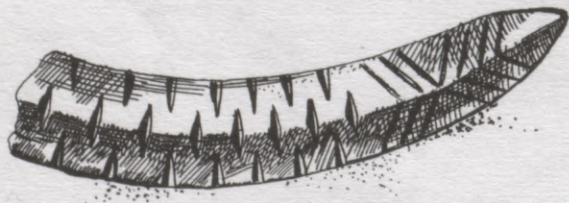
Es apvilku vara stīpu,
Apkārt manu novadiņu,
Kas gribēja iekšā tapt,
Lai kaldina zobentiņu.

Vij, Dieviņi, zelta viju
Visgarām jūras malu,
Lai nenāca svešas salnas
Šai zemē ziedu raut.

Trim kārtām zelta josta
Ap resno ozoliņu,
Ne tam līda svina lode,
Ne tērauda zobeniņš.

KAKLAGREDZENS AR NOPLACINĀTU PRIEKŠPUSI

Vidējam un vēlā dzelzs laikmeta pirmajiem gadsimtiem raksturīgs kaklagredzens ar noplacinātu priekšpusi. Šī tipa riņķu rotājumā parasti

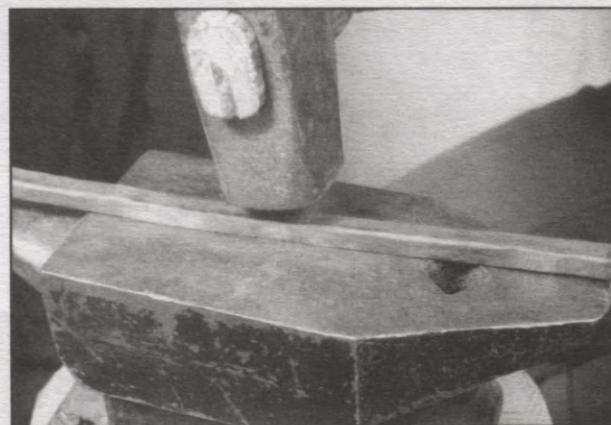

31.zīm.

sastopamas fasetes, kas, divējādi kombinētas, veido rakstu. Abos placinājuma galos fasetes kārtojas skujiņā, bet loka lielāko – vidusdaļu aizpilda trīs pamišus šķērsvītriņu rindas

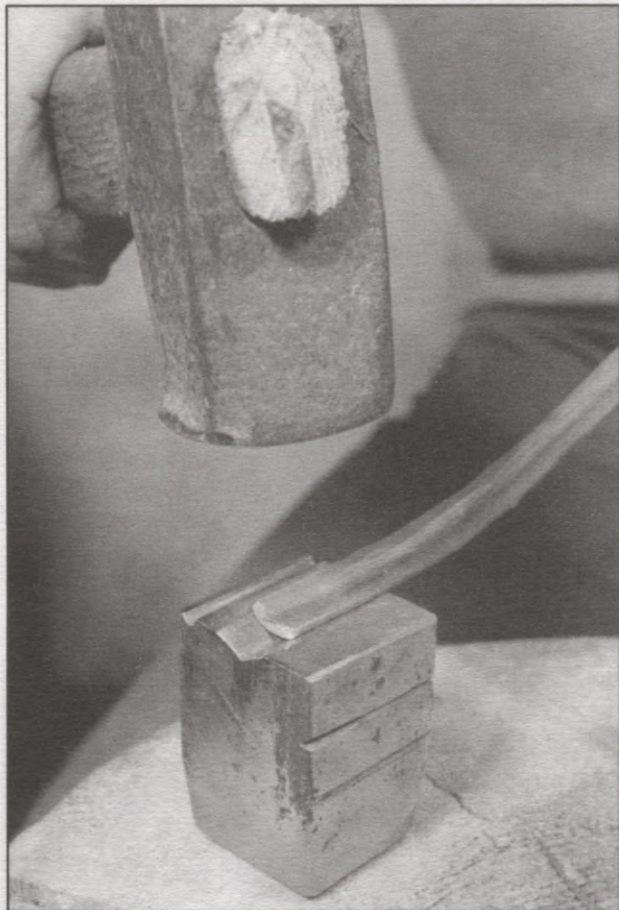
Apaļa šķērsriezuma stieni kaļ kvadrātā, vispirms to noplacinot uz līdzenas laktas virsmas.

Uz laktas virsmas izveidots kvadrāta šķērsriezuma stienis.

(31.zīm). Rotas ornamentācijā nepārprotami saskatāms zoomorfs motīvs – divas pretējos virzienos orientētas čūskas. Ir pamats uzskatīt, ka šajos kaklagredzenos atspoguļots kāds sens mīts. Senajiem latgaļiem čūsku vai pūķu motīvi sastopami gan citos kaklagredzenos

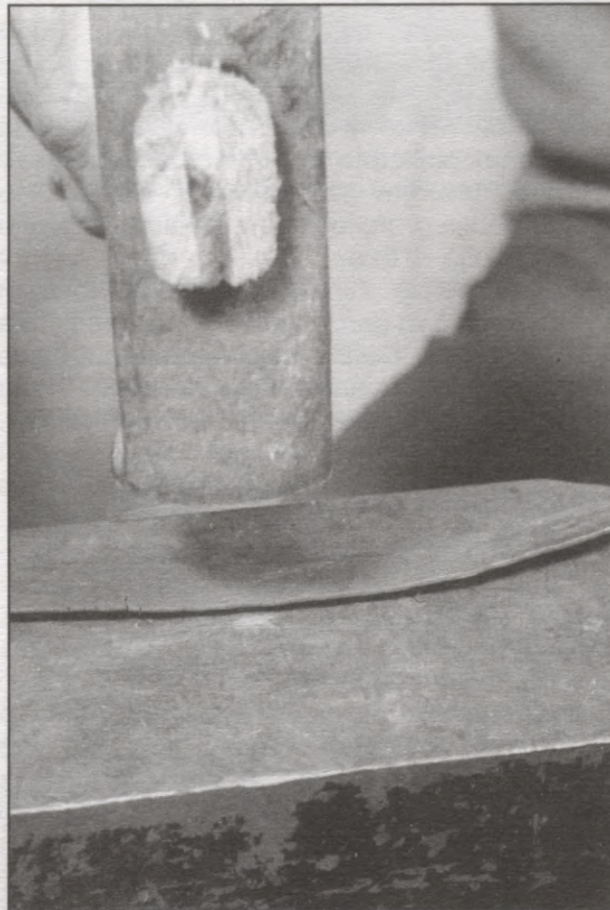
veidos, gan arī aprocēs, saktās un gredzenos. Mīti par zemākās pasaules (pazemes), vai arī zemi apņemošās jūras valdniekiem pūķiem un čūskām pazīstami gan skandināviem, gan somugriem, gan slāviem. Arī mūsu dainas teic, ka *melna čūska miltus mala vidū jūras uz akmeņa*. Latvieši, kā vēl 16.–17.gs. sūdzas baznīcu vizitācijas akti, čūsku kultu turējuši godā.

Kaklagredzena sagataves galus pārkaļ trīsstūra šķērs griezuma gropē.

Šķiet, ka šim kultam pamatojums būtu meklējams senajos uzskatos par cilvēka dvēseli. Dainu pētnieki čūskas simboliku saista ar dievību Māru, kas, kā noprotams, ir tā pati Zemesmāte.²⁹ Māra ir gan mirušo saņēmēja Veļu valstī, gan arī dzīvības devēja jaunajām paaudzēm. Varbūt, ka tieši pēdējā apstākli meklējama atbilde uz jautājumu, kāpēc dzīvības iznēsātājām – latgaļu sievietēm – īpašā cieņā bijušas minētās čūsku rotas. No pēdējā izriet, ka kaklariņķim bijusi ne tikai aizsargājoša, bet arī auglību caur Zemesmātes labvēlību veicinoša nozīme.

Kaklagredzeni ar noplacinātu priekšpusi parasti ir neliela diametra, tātad – pār galvu nav pārvelkami. Eksperimentējot ar atdarinājumiem, noskaidrots, ka arī maza izmēra kaklagredzenu var uzlikt, stipri nedeformējot aizmugures daļu. Riņķi pagriež gareniski kakla līnijai, tā galus atvirza vienu no otra un no aizmugures uzvelk kaklā. Locīšanas dēļ riņķa

Kaklagredzena galus placina uz līdzenas laktas virsmas no kreisās puses.

priekšpuse paliek pacelta augstāk.

Pēc uzlikšanas to iespējams atsēdināt atpakaļ, nedaudz pielokot. Ņemot vērā materiāla īpašības, jāsecina, ka bieži šī rota nebūs ņemta nost un likta virsū, jo tad locījuma vietā tā drīz pārlūztu. Šis kaklagredzens varētu būt bijis ikdienā valkājams, par ko liecina arheoloģisko paraugu ievērojamais izdilums (nonēsātības pakāpe).

Kaklagredzeni ar noplacinātu priekšpusi reizēm valkāti divi, kā tas redzams Pildas *Ņukšu* 202.kapa inventārā. Viens no tiem mazāka, otrs – lielāka diametra. Mazākais

glīti iegulst lielākā kaklariņķa lokā, veidojot uz valkātājas kakla greznu kompozīciju.

Kaklagredzena darināšanas varbūtējā tehnoloģija ir trīsdaļu – sagataves stieņa atliešana, tās kalšana, iegūstot vajadzīgo formu, un nokaltā riņķa dekoratīvā apstrāde.

Stieņa atliešanai vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā izmantoja gan vaļējās, gan divdaļu formas, tāpēc atlietā stieņa šķēsgriezums varēja būt dažāds, atkarībā no tā, kāda veidne lietota. Atlieto stieni kala ar veseri uz līdzenas virsmas laktas, to ik pa brīdim atkvēlinot, vai arī, kā saka pieredze, kalšanā visticamāk pielietota karstā metode, sagatave visu laiku turēta sarkankvēles stāvoklī. To izdarīt nebija grūti, jo zinām, ka latgaļu rotkaļa rīcībā bija ēze. Lai varētu veidot kaklagredzenu, stieni vajadzēja nostiept apmēram 0,5 m garumā un tā diametrs varēja būt 5–6 mm. Darbu turpinot, stieņa galus nedaudz noplacināja, bet vidusdaļu kala tievāku un veidoja apaļa šķēsgriezuma. Vidusdaļas pārkalšanai ērti bija izmantot laktas pusapaļo gropi. Aizmugures daļas stienīša diametram jābūt 3–4 mm. Placinātos galus pārkala trīsstūra šķēsgriezumā laktas gropē, kam platleņķa trīsstūra veids. Jāatzīmē, ka konfigurācijas veidošana gropē ir daudzkārtējs process. Ja veidojamiem galiem vienreiz pāriets ar veseri visā garumā, tad, otrreiz kaļot, sagatave jāapstrādā no pretējās puses. Kaļot tikai no vienas malas, nostiepjas un vairāk noplacinās tā, kura pagriežta pret kalēju. Kad trīsstūra šķēsgriezums galiem iegūts, tiem garumā jābūt 25–30 cm, bet biezumā – 2–3 mm un placinājuma platumam jābūt ap 10 mm. Tālākā darba gaitā kalšanu turpināja uz līdzenas laktas virsmas, placinot no kreisās puses kaklariņķa galu ārējās malas. Šādi kaļot, abi priekšpusē gabali vienmērīgi salocījās vajadzīgajā lokā. Aizmugures daļu pielocīja atbilstoši priekšpusē lokam. Kur bija nepieciešams, darbu pielīdzināja ar vīli. Ar četrstūra vīles aso šķautni ievīlēja raksta elementus – fasetes. Šim darbam izmantota vīle, nevis platleņķa cirtnis, kā varētu domāt. Pamatojums tam: ja vajadzīgajā aplī salocītam kaklariņķim fasetes cirtis, tad rota deformēsies un zaudēs kalšanas procesā izveidoto loku. Nokalto kaklagredzenu slīpē un pulē.

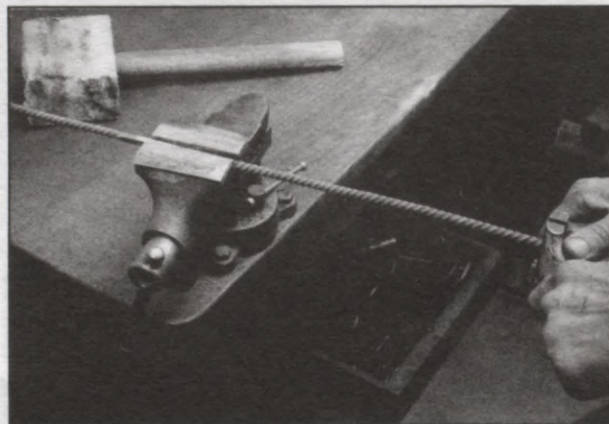
Melna čūska ietecēja
Manā govju laidarā;
Tā nebija melna čūska,
Tā bij govju Māršaviņa.

Vai, Māriņa, mīļa, balta,
Ko es tev sariebos?
Kokam auga atvasītes,
Man neauga lolojums.

Melna odze pārlaidās
Pār mūs' pašu istabiņu;
Tā nebija melna odze,
Tā māsiņas dvēselīte,
Tā māsiņas dvēselīte,
Ko šodienu glabājam.

KAKLAGREDZENS AR TORDĒTU LOKU UN ČETRSKALDŅU GALIEM

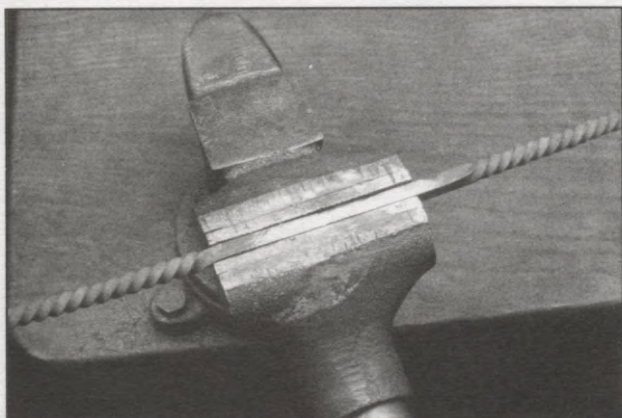
Pēc simboliskās nozīmes tuvs iepriekšējam, bet darināts citā tehnikā ir tordētais kaklagredzens ar četrskaldņu galiem. Galu skaldnēs iezīmētās acis un iešķeltā mute ļauj arī šajā rotā saskatīt zoomorfas formas, visdrīzāk, čūsku motīvu. Ja par čūskas ķermeni

Līdz tordētā kaklariņķa darināšanas noslēpuma atklāšanai, tā izgatavošanā nākas izmantot mūsdienu palīgierīci – skrūvspīles. Pēc atkvēlināšanas izdarāmi pāris kvadrāta stieņa apgriezieni ap savu asi.

nosacīti var uzskatīt loka tordējumus, tad iegūstam shēmu, kas līdzīga iepriekšējam variantam – divas pretēji orientētas čūskas.

Arheoloģijas paraugos tordētā stieņa diametrs ir visai atšķirīgs. Šī tipa agrīnākie kaklariņķi parasti smalkāki (5–6 mm diametrā).

Abpus skrūvspīles iespiestajam posmam stienis vienmērīgi savērpts.

32.zīm.

33.zīm.

34.zīm.

Vēlinākiem raksturīga masivitāte (11–12 mm diametrā). Atšķirības vērojamas arī paša riņķa izmēros. Pildas *Nukšu* 201.kapa kaklagredzena diametrs ir 14,5 cm un loka kopgarums – ap 63 cm. Mērdzenes *Dzērvju* 7.kapa lielākajam kaklagredzenam diametrs ir 19 cm, tātad tas pārvelkams pār galvu. Stieņa diametrs tordējuma vietās ir 11 mm un kopgarums – ap 80 cm. Aizmugures tievajai loka daļai diametrs ir 3,5 mm.

Nav zināms, kāda palīgierīce lietota šodienas skrūvspīļu vietā. Tordēšanas process norisinājies apmēram šādi: vispirms viens, tad otrs atkvēlināta četrstūra (kvadrāta) šķēsgriezuma stieņa gals nostiprināts palīgierīcē. Vienādos attālumos (25–30 cm) no abiem galiem stienis ticis saņemts spīlēs vai knaiblēs un griezts ap savu asi. Pēc pāris apgriezieniem tas atlaidināts. Tā tordēšanas process

Kad vijumu blīvums sasniegts un vidusdaļa pārkalta tievāka, kaklagredzena formas veidošanai noder apaļš klucis un koka veseris.

turpinājies, līdz sasniegts vēlams vijumu blīvums.

Skaldņu galos ar saulišu blīvokli iekaļ .acis un ar cirtni vai vīli iešķel muti. (32.zīm.) Dažiem senajiem kaklariņķiem gali nav iezīmēti, tie

Kaklagredzens ar skaldņu galiem un tordēto loku rotā valkātājas kaklu.

sašaurinās un veido kaut ko līdzīgu nošķeltai piramīdai. (33.zīm.) Vēlīnie četrskaldņi zaudē savu zoomorfo saistību un veido ziedam līdzīgu formu (34.zīm.).

Atkvēlinātu kaklagredzena sagatavi ar koka veseri uz apaļa blūķīša sāniem saloka riņķa formā.

VĪTIE KAKLAGREDZENI

Iecienīti bijuši no trijām stieplēm vītie kaklariņķi ar cilpu galiem. Šis rotu tips pazīstams arī lībiešiem. Laikos, kad velkamdzelzs vēl nebija ieviesusies, šķiet, ka visai garās liela diametra stieples veidotas pusapaļajā laktas gropē, sagataves stieni zem vesera sitieniem gan stiepjot garumā, gan noapaļojot. Senajam rotkalim vajadzēja ārkārtīgi augstu kalšanas meistarību, lai stiepli vai stieni izveidotu vienādā diametrā, citādi kaklagredzena vijums izdotos nevienāds.

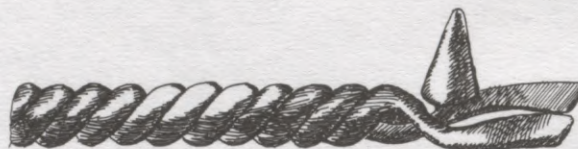
Trīs stieples nogriežņus (ap 120 cm) nostiprina palīgierīcē (šodien – skrūvspīlēs). Tāpat nostiprina pretējos galus (rokas skrūvspīlēs vai citās spailēs) un griež vienā virzienā. Kad metāls nospriegojies, nepieciešama atkvēlināšana. Process turpinās, līdz stieples savijušās vienmērīgā auklas veida stienī. Vienu stieples galu noplacina un, materiālam nokaitētam esot, ar pusapaļajām knaiblēm izveido cilpu. Divus atlikušos galus nedaudz attin (arī nokaitētus) un uz laktas ar veseri placina, līdz tie iegūst lentes veidu. Tad lentu galus glīti pietin līdz cilpai. Šāda procedūra notiek abos topošā kaklariņķa galos. Cilpas reizēm rotā ar sauliņu rakstu. Rotai riņķa formu veido tāpat kā iepriekšējā piemērā. (35.zīm.)

35.zīm.

Līdzīgi darināts kaklariņķis, kura loks vīts un kura galus rotā nelieli konusiņi (līdzīgi ričuraču kauliņiem). Pēc savitā stieņa iegūšanas viena tā gala trīs stieples uzloka un uz tām

uzsēdina (uzštancē? uzlodē ar alvu?) formā atlietos konusiņus. Otrajā vijuma galā vienai stieplei tāpat uzsēdināts konusiņš, bet divi pārējie stieplu gali noplacināti un uz tiem reizēm sastopams blīvokļa vai dzeļa raksts (36.zīm.). Šo konusiņu un divu plāksniņu

36.zīm.

sākotnējo nozīmi atrodam pie lietuviešiem. Kaklagredzenu gali bijuši sakabināti ar plāksniņu un konusiņu palīdzību, konusiņi veidojuši krustu rotas priekšpusē.³⁰ Tālāko laiku gaitā pārveidoto kaklagredzena galu nozīme nav saprotama, bet tā pilnīgi atbilst seno latgaļu rotu "reformācijas" stilam. Tāpat nav īsti skaidrs, kāpēc vīto kaklariņķu darināšanai ņemtas tieši trīs stieples. Kaklagredzenam ar cilpu galiem tādas pašas kompozīcijas veidošanai pilnīgi pietiktu ar divām, nedaudz resnākām stieplēm.

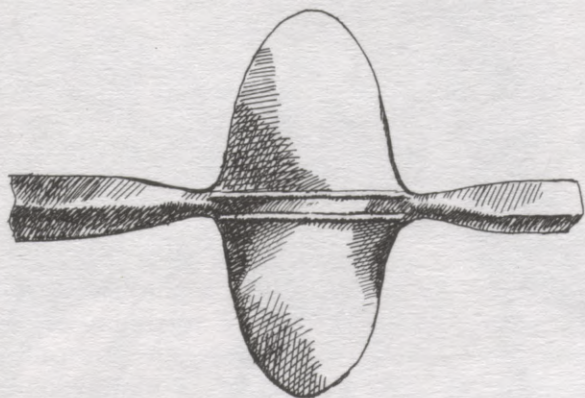
KAKLAGREDZENI AR SEGLU – KĀŠU GALIEM

Īpašu vietu latgaļu kaklagredzenu klāstā ieņem t.s. seglu – kāšu riņķi. Līdzīgi kā iepriekšējiem, arī šiem kaklagredzeniem galu veidojumi sākotnēji kalpojuši to sakabināšanai.

Agrīnie šī tipa kaklagredzeni darināti no apaļa šķērsriezuma (apmēram 5 mm diametrā) stieņa. Seglus veidojot, stieni pāris centimetrus no gala pārkala trīsstūra šķērsriezumā. Virsējo šķautni lika šaurā, seklā laktas rievā un placināja uz abām pusēm, līdz topošo seglu virsma kļuva līdzena, bet tās

Seglu – kāšu kaklagredzena loku romba šķērsgriezumā kaļ uz līdzenas laktas virsmas.

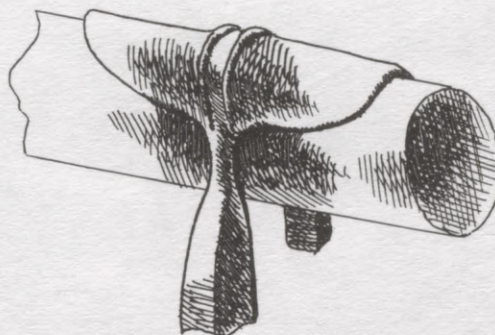

37.zīm.

vidusdaļā izveidojās reljefs valnītis (37.zīm.). Sarkankvēles stāvokli segli izlocīti vajadzīgajā formā (38.zīm.). Pretējā stienā galā izlocīts kāsis. Agrīnajiem seglu – kāšu kaklagredzeniem loka gali notīti ar trīsstūra šķērsriezuma lenti jeb stiepli. Tās izgatavošana minēta nodaļā par vainagiem. Stiepli uztin, sākot no

galiem. Tos pietin klāt pie loka. Šādā veidā notīts kaklagredzens pēc nospodrināšanas uz savas reljefās virsmas dod jauku gaismas spēli.

Vēlajā dzelzs laikmetā stieples uztinumu nomaina gan romba, gan sešstūra, gan astoņstūra šķērsgriezumā kalts loks. Paši riņķi kļūst masīvāki, to gali iegūst greznāku

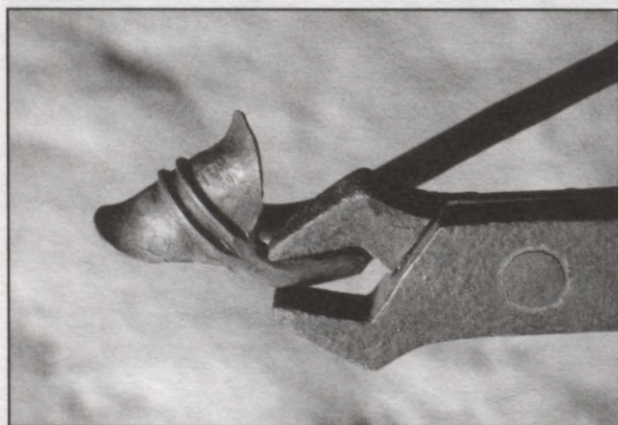
38.zīm.

Uz laktas konusa gala ar koka veseri veido seglu izliekumu un uzloka seglu galus.

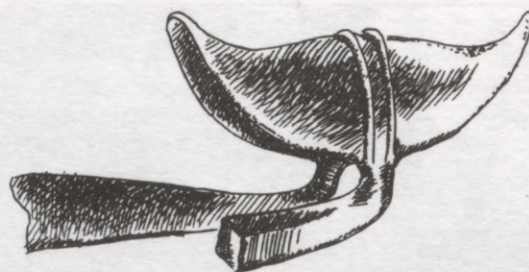
Seglu uzlocīšanu turpina uz tās pašas laktas konusa, kaļot no kreisās puses.

Kaklagredzenam kvēles stāvokli ar knaiblēm pieloka seglus.

noformējumu.

Masīvs stienis (10–12 mm) tiek kalts vēlamajā šķērsgriezumā. Abi priekšpusēs gali vidusdaļā resnāki. No vidusdaļas seko vienmērīgs kritums kā uz tievākās aizmugures, tā uz dekoratīvo galu pusi. Aizmugures daļas

39.zīm.

stienis diametrs ap 5 mm. Šāda kaklariņķa kopīgais garums, kad segli un kāši atlocīti, varētu būt ap 90 cm. Tas nozīmē, ka pirms to nolocīšanas sagatavei vajadzētu būt ap 1 m garai. Galus darina līdzīgi kā iepriekšējā piemērā, tikai segli kļuvuši lielāki. Tas panākts, pateicoties stienis galā kaļot atstātajam biezumam. Seglu gali izstiepti un uzlocīti uz augšu. Seglu virsmā redzami ne vairs viens, bet divi vai vairāki paralēli reljefi valniši (39.zīm.). Tie arī veidojušies, placinot sagatavi, tikai laktā

Seglu – kāšu kaklagredzens kā oriģināla rota ieteicams arī mūsdienu valkātājām.

bijis ievilēts attiecīgs paralēlu rievu skaits. Kad seglu plāksnīte noplacināta, tai, sarkankvēles stāvoklī esot, izveido loka formu. Nav ieteicams seglus uzreiz pielocīt riņķim, jo tad būs apgrūtināta piekļūšana laktas ragam to tālākai veidošanai. Uz raga ērta seglu galu nostiešana un uzlocīšana. Kad segli nokalti, tos tāpat sarkankvēles stāvoklī pieloka riņķim. Līdzīga, gan mazāk sarežģīta, procedūra jāizdara riņķa kāšu galā. Šāda kaklagredzena diametrs, kad tas būs salocīts, varētu būt ap 21 cm. Šī rota brīvi uzvelkama pāri galvai.

Loka dekorēšanai, līdzīgi kā kaklagredzeniem ar noplacināto priekšpusi, izmantotas fasetes. Šķiet, ka arī šo riņķu simbolika varētu būt saistīta ar čūskas motīvu. Loka raksts tā fasetētās virsmas dēļ izraisa asociācijas par līdzību ar čūskas muguras zīmējumu.

KAKLAGREDZENS AR NOPLACINĀTU PRIEKŠPUSI UN TRAPECVEIDA PIEKARIEM

Līdzīgi kaklariņķim ar noplacinātu priekšpusi kalts arī cits kaklagredzena veids, kura priekšpuse izgreznota ar trapeceveida piekariem. Agrākie šī tipa paraugi pēc formas maz atšķiras no jau minētajiem, bet vēlākajiem pastāv tendence kļūt platākiem, iegūt lielāku virsmas laukumu. To panāk, placināmajiem galiem ņemot lielāka diametra stieni, kā arī pašu placinājumu padarot plānāku. Ar trāpīgiem vesera smailā gala sitieniem placinājuma kreisajā pusē visā loka garumā iekāļ vienu, reizēm divas gropes. Pēc tam ar to pašu vesera smailo galu malas vilktas platumā. Iespējams, ka iekšējā mala nostiepta platāka. Ārmalu kaļot uz līdzenās laktas, darbā laists vesera plakana gals. Šādi kaļot, viss loks ieguvīs vajadzīgo formu. Lai padarītu mazāku kaklagredzena svaru, reizēm apakšējam placinājumam kalta tikai tā daļa, ko nesedz augšējais. Virsma rotāta ar rombu rakstiem un saulītēm. Šis kaklagredzenu veids atšķiras no iepriekšējiem ar ornamentu un, iespējams, arī ar simbolisko nozīmi. Rombu rakstu 12.–13.gs. mijā reizēm nomaina divu līkloču līniju caurvīts raksts.

Kaklagredzenu priekšpusē grezno trapeceveida piekariņu rinda. Tie iestiprināti loka caurumiņos ar savienojuma riņķīšu palīdzību

(40.zīm.). Šādi piekariņi bijuši ļoti iecienīti latgaļu rotu garnitūrā vēlajā dzelzs laikmetā. Kaklagredzeniem piekariņu skaits dažāds, sākot no 23 un beidzot ar 38. Dažādi ir to izmēri – mazākajiem augstums ap 20–22 mm, platums pie pamatnes – 12 mm. Lielākie piekari augstumā bijuši ap 40 mm, platumā – 20 mm. Mazie piekariņi parasti bijuši gludi, bez raksta. Lielākajiem raksturīgi tie, kuru darināšana parādīta nodaļā par vainagiem – ar diviem paralēliem reljefiem valnišiem gar malām. Uz piekariem reizēm parādās punktiņu un saulīšu kombinācijas. Dažāda ir piekaru kabināšanas kārtība. Parasti tie likti ar savienojuma riņķīti pa vienam katrā caurumiņā, tomēr reizēm mazie piekariņi savērti arī pa pārim. Dažiem kaklariņķiem starp piekariem kabināti arī zvārguļi. Pazīstams noplacinātais kaklagredzens, kuram piekaru vietā bijuši tikai zvārguļi. Arī kaklagredzenu, tāpat kā vainaga bizes piekaru augšējā malā tika nolocīta skārda loksne izdiluma profilaksei.

Uzkritoša ir daudzu senlietu paraugu ievērojamā nonēsātības pakāpe. Nereti kaklagredzenu caurumi izdiluši gluži ovāli. Interesanti ir paņēmieni, ar kuriem izdilušās un lūzušās rotas labotas. Galgauskas 2.kapa inventāra kaklagredzenam ar piekariem zem caurumiņu rindas piekniedēta stieple, jo caurumi vietām

40.zīm.

pārdiluši un riņķīši krituši no tiem ārā. Līdzīgs labojums izdarīts arī Mērdzenes Dzērvju 7.kapa kaklariņķim. Pildas Nukšu 71.kapa kaklagredzens lūzis placinājuma augšdaļā, ap 3 cm no "pleciem". Labots, saliekot lūzušās daļas vienu uz otras un sakniedējot uz šķautnes ieurbtā caurumā. Apakšmalā urbts vēl

viens caurums, caur to sasieta stieple. *Gūgeru* 86.kapā atrasts remontēts seglu – kāšu kaklagredzens, kas lūzis aizmugures daļā. Lūzuma vietas gali pārkalti tievākā stieplē un ar to abas daļas savītas viena ar otru. Salaiduma vietā vēl papildus uztīta stieple. Lai lūzuma vieta kustoties neatītos, kaklagredzena priekšpusē daļas nofiksētas ar dubultu pusapaļas stieples gredzenu. Secinājums te acīm redzams – rotas bijušas bieži un ilgu laiku lietošanā. Ņemot vērā, ka tās bijušas visai dārgas (skat.V.Urtāna materiālus)³¹, ir meklēti dažādi paņēmieni, kā rotu mūžu paildzināt – gan nodrošinot tās pret izdilšanu, gan lūzušās, pēc iespējas, izlabojot.

VAŽIŅROTA AR LOCIŅA VAŽTURI

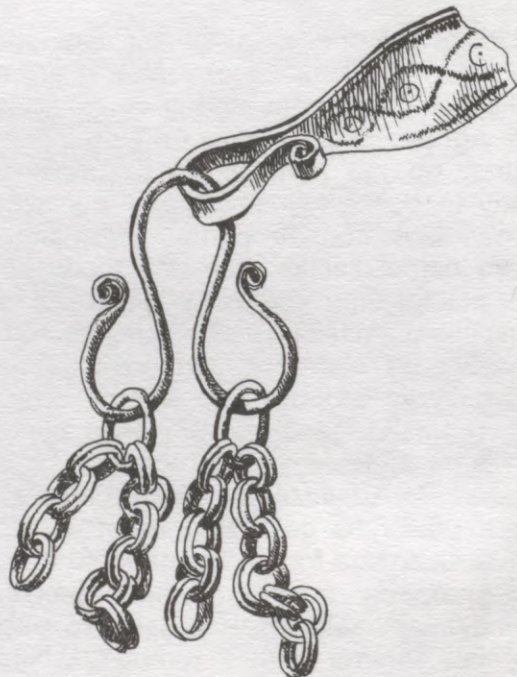
11.–12.gs. kapu inventārā, kopā ar minēto kaklagredzenu, nereti atrod važiņrotu ar lociņa važturi. Šī kakla un krūšu rota raksturīga tikai seno latgaļu un sēļu kultūras reģionam. Tā sastāvējusi no puslokā izlocītas plāksnītes, kuras gali iešķelti un izveido dekoratīvas cilpas. Tajās stiprinās važiņrotas savienojumi ar četrām līdz sešām važiņu rindām, piekariem un zvārguļiem. Lociņa važturs kalpojis ne tikai rotas saturēšanai, bet bijis arī par atbalstu kaklagredzeniem, ar plato, gludo loku pasargājams kaklu no to smaguma un kustības. Par šī apgalvojuma pareizību liecina dzeļa raksta izdiluums važtura virspusē. Pirmā uz kakla likta važiņrota ar lociņu, uz tās pēc lielumiem, lai cits citu neaizsegtu, kārtoties riņķi. Virsējais parasti bijis mazā diametra piekariem vai zvārguļiem rotātais kaklagredzens ar noplacināto priekšpusi.

Važiņrotas simboliskā nav grūti pamanīt līdzīgus motīvus ar jau apskatīto vainaga bīzi. Važtura loks ar ornamentāli iezīmēto saules ceļu tajā atgādina debesu loka arhitektūru, kādu to izprata senči. Par to, ka važiņām piemīt auglību nesošas īpašības, liecina auglības simbolu – piekaru un zvārguļu pušķu – klātbūtne tajās. Važiņās karināti arī citi amuleti, piem., lāča ilkņi. Drabešu *Liepiņās* važiņu piekaru starpā atrodamas arī lietās putna un zirdziņa figūriņas, kas gan raksturīgākas lībiešu senlietām.

Važiņu un to galu savienojuma riņķišu darināšana apskatīta jau iepriekšējās nodaļās.

Važiņu garums aptuveni 60–80 cm. Vienas rotas visas važiņas gandrīz vienādā garumā. Tās visā kritumā, arī lejas lokā, nesadalās, radot priekšstatu par kādas vienotas straumes plūdumu.

Važturi pēc to darinājuma ir visai dažādi, lai gan tiem visiem viens uzdevums, un, cik noprotams, tie nes vienu ideju. Raksturīgāki ir tādi, kuru garums līdz atlocītajām cilpām ir 20–22 cm, platums vidusdaļā – 13–15 mm un plāksnes biezums – ap 2 mm (Galgauska, 2.kaps). Savstarpēji līdzīgi pēc izmēriem Jaunpiebalgas 6.kapa, *Ainavas* 4.kapa un Mērdzenes *Dzērvju* 7.kapa važturi. To loks salīdzinoši ļoti dziļš. Mērdzenes važturim loka garums līdz cilpām 24 cm, platums vidusdaļā 16,5 mm, galu virzienā kritums līdz 12,5 mm. Cilpu gali paplēsti plašāk, un starp to ārējām malām atstatums ir 18 mm. Šim kakla rotājumam sešas 60 cm garas važiņas, posma ārējais diametrs – 6,5 mm. Važiņas izgatavošanai izmantota stieple (diametrs – 1 mm). Jaun-

41.zīm.

piebalgas rotai četras važiņas, toties tās visas garas – 80 cm, posmiņa diametrs – 6,5 mm, izmantotās stieples diametrs – 1,1 mm.

Interesanti ir dažādi važiņrotas lociņa atvasinājumi, piem., Raiskuma *Teņņu* savrup-

atradums (Cēsu muzeja kolekcija). Šim važturim nav divas, bet pa vienai cilpai katrā galā. Tā platums vidusdaļā – 14,8 mm, biezums – 1,8 mm. No platās vidusdaļas uz galiem kritums – 9,0 mm. Gali pārkalti stieplē, kuras šķērsriezums atgādina taisnstūri ar noapaļotiem stūriem, tā platums – 4,0 mm, biezums – 2 mm. Paši gali noplacināti un glīti atrodoti. (41.zīm.)

Pildas *Nukšu* 173.kapa važturim forma visai neraksturīga – tā gali šķelti, bet cilpu pielocījums izdarīts pie plāksnes malām. Cilpās stiprinās savienojuma riņķi. Plāksnītes kopējais garums ar visām cilpām tikai 80 mm, tās platums – 10 mm, bet platākā vietā starp galu lokiem – 30 mm. Jāatzīmē īpatnējā važiņa, kas izmantota rotas darināšanai. Posmiņi veidoti no lentes, kurai vienā pusē iespiestas rievās, kas imitē trīs rindas blakus saliktu stieplu. Rodas vizuāls iespaids, ka važiņa būtu kabināta posmiņu salikumā 3:3. Šāda stieplu imitācijas lente tīta spirālēs un zāgēta, par ko liecina slīpās salaiduma vietas.

Pildas *Nukšu* 119. un 156.kapa važturi pēc savas izveides vienkāršāki par jau minētajiem – ap 9 cm garai un 1 cm platai plāksnītei katrā galā izurbti divi caurumiņi, kuros stiprināti savienojuma riņķi. Katrā no tiem pa divām smalkām važiņām. Šo važiņu posmiem stieple pusapaļa, sāniski satīta.

Apskatīto važturu paveidu salīdzinājums dod priekšstatu par to, ka seno latgaļu rotkalis, neatkāpdamies no rotu "reglamentētajiem kanoniem", savos darbos pratis ielikt izdomu un māksliniecisko izteiksmi.

VIRTENES

Iemīļotas kaklarotas, ar kurām greznojušās latgaļu sievietes, bijušas kauri gliemežvāku virtenes. Uzskata, ka šie gliemežvāki mērojuši tālu ceļu no Indijas okeāna līdz Baltijai. To visai kuplais atradumu skaits arheoloģiskajos izrakumos vēlreiz apliecina, ka nozīmīgi tirdzniecības ceļi skāruši latgaļu zemes un bijuši par saikni, kas vienojusi šo tautu ar pārējo pasauli. Kauri gliemežvāku lielo popularitāti pētnieki saista ar jau minēto čūsku kultu un pamato šo uzskatu tā, ka senie latgaļi saskatījuši gliemežvākos līdzību ar čūsku galvām, šādu simbolisku detaļu iekļaušana rotu komplektā saskatījusi ar viņu ticējumiem.³²

Agrīnākajos atradumos gliemežvāku skaits niecīgāks. Ja gliemežvāku bijis maz, tiem caurumiņi urbti galos, un tādā savērumā virtene veidojusies garāka. Uz vēlo dzelzs laikmetu attiecināmos visai bagātos kapu inventāros gliemežvāku skaits sniedzies pat līdz pāris simtiem (Šķilbēnu Daņilovka). Nereti kauri vērti kaklarotā kopā ar stikla krellītēm, krustiņiem un zvārgulīšiem.

Garus gadsimtus nogulējuši zemē, kauri gliemežvāki zaudējuši savu kādreizējo pievilcību. Jauni tie piesaista acis ne tikai ar īpatnējo formu, bet arī ar jauko perlamutra mirdzumu. Šodienas arheoloģisko rotu atdarinātājam šādas kaklarotas izgatavošana varētu izrādīties visai problemātiska.

Virtenes darinātas arī no rievotajiem skārda cilindriņiem, spirālītēm un važiņām. Valkātas arī importētas krāsainā stikla krellītes.

Važiņrota parasti valkāta kopā ar kallagredzenu, kura noplacināto priekšpusi grezno piekariņu rinda.

Aproču ornamentikā iespējams saskatīt pasaules uzbūves modeļa mītus.

APROCES

Daudzveidīgas ir aproces, ko nēsājuši gan latgaļu vīri, gan sievas garu gadsimtu gaitā. Jau noskaidrojām, ka viens no šo rotu valkāšanas motīviem varēja būt saistīts ar roku maģisko aizsardzību apģērba piedurkņu galos. Mūsu pieņēmumā, ka vēlajā dzelzs laikmetā aproces darinātas kalšanas tehnikā, pamatojāmies uz arheoloģes J.Daigas pētījumu. Ņemot vērā, ka šajos jautājumos pastāv arī citi uzskati, dalīsimies gūtajā pieredzē dažu 9.–12.gs. aproču atdarinājumu kalšanā.

SPIRĀLAPROCES

Šis aproču veids baltiem un somugriem pazīstams jau kopš agrā dzelzs laikmeta. Latgaļu arheoloģisko izrakumu materiālā tās parādās jau 7.gs. Jau minējam vācu pētnieka J.Hermana domas, kurš šo aproču simboliku saista ar visai izplatīto čūsku kultu.

Agrākās latgaļu spirālaproces darinātas no trīsstūra šķērsriezuma lentes, kuras platums ap 10 mm. To vijumu skaits parasti – seši. Reizēm aproču galos izurbti caurumiņi zvaniņu iekāršanai.

Vēlākajām spirālaprocēm lentes platums samazinās, paralēli trīsstūrim parādās arī segmenta šķērsriezums. Reizēm šādām aprocēm gali pārkalti šaurāki un ar atlocīta āķa palīdzību aizkabināti aiz blakus vijumiem. Tas darīts, lai samērā plānais materiāls, aproci valkājot, neatlocītos, lai tā nezaudētu vijumu blīvumu (Drustu *Skriptu* 4.kaps). Arī vijumu skaits pieaudzis. Parasti to ir ap 12, bet reizēm sasniedz pat 15.

Spirālaproces darināšana ir ne tikai darbietilpīga, bet arī visai problemātisks jautājums. Ja pareizs būtu V.Urtāna uzskats, ka Latvijas teritorijā velkamdzelzs parādījusies agrāk nekā 10.gs. tad, ar šādu ierīci izvilktas, ap 4–5 mm stieples pārkalšana attiecīgā šķērsriezuma gropē neradītu grūtības ne senajam, ne mūsdienu rotkalim. Toties, ja sagataves stienis laktas pusapaļajā jeb segmentveida gropē jānostiepj divu metru garumā, tad, pat zinot seno rotkaļu amata prasmi, tas šķiet nereāli.

Garus stieņus kaļot, grūtības rodas gan to saturēšanā darba gaitā, gan atkvēlināšanā. Eksperimenti šajā virzienā jāturpina, jo risinājums visai bieži rodas, darbu darot.

Ja nu pacietīgam un neatlaidīgam rotkalim būtu izdevies nokalt aproces sagataves lenti, tad jāķeras pie tās virsmas rotāšanas. Aproču gali nereti iezīmēti ar divām vai trijām saulītēm. Tālāk, viena līdz pusotra vijuma garumā, seko ar dzeli gravēts rombu vai slīpo krustu raksts. Aproces vidusdaļā, abpus šķautnei, parādās minētais lauztu līniju viļņveida raksts, kuru izpilda ar dzeli. Tā darba galā attiecīga platuma robiņš. Gravējot ar šo instrumentu, rokas stāvokļa un piespiediena izmaiņas jūtami ietekmē arī raksta vienmērību. Lai šādu kļūmi nepieļautu, jācenšas panākt rokas kustību līdzenumu, kā arī lentes ērtu saturēšanu nemainīgā leņķī attiecībā pret gravētāju. Darbs labi sokas, ja to dara uz blukīša virsmas, lentes galu aptinot kreisajai rokai. Tā atspiesta gan pret ceļiem, gan pret blukīti, un gravēšanas virziens veidojas projām no gravētāja. Labā roka, mainot uzspiediena virzienu, dzen dzeli pa lentes vidusšķautni. Sagravēto lentas galu tin uz kreisās rokas, vienmērīgi pārvietojot sagatavi. Jācenšas saglabāt dzeļa leņķi pret lentes virsmu, nenoņemot darbarīku no raksta, lai tas veidotos līdzens.

Pēc gravēšanas sagatavi atkvēlina un iztaisno ar koka veseri uz līdzenas virsmas. Aproces uztīšanu izdara uz rokas izmēriem atbilstošas metāla vai koka formas – konusa. Tīšanas procesā aproce nedaudz nospiegjas un izstiepgjas. Tā jāatkvēlina, un karstā stāvoklī tai jāizlīdzina loku kārtojums. Aproces vijumiem līdzēni jāguļas citam aiz cita. Pastāv iespēja, ka aproces tīšana notikusi karstā veidā. Tādā gadījumā tiek nodrošināta aproces vijumu līdzena un pareiza sagulšanās.

ZVĒRGALVU APROCES

Lai arī cik populāras jau daudzus gadsimtus būtu bijušas spirālaproces, tomēr mūsu apskatāmajā periodā – vēlā dzelzs laikmeta

otrajā pusē – tās izkonkurē aproces, kuru galos stilizētas zvēru (čūsku? pūķu?) galvas. Reizēm izteikti spriedumi par to, ka zvērgalvas baltu rotās aizgūtas no skandināviem. Nenoliedzot, ka vikingu dzimtenē šis motīvs pazīstams, jāatceras, ka arī seno latgaļu rotās (kaklariņķi ar noplacināto priekšpusi) divas pretēji orientētas čūskas sastopamas jau kopš vidējā dzelzs laikmeta. Tātad, lai kādā ceļā baltu aprocēs (arī saktās) ienācis zvērgalvu motīvs, tā simboliskā nozīme dabiski iederējusies arī seno latgaļu mitoloģiskajos priekšstatos. Krievu arheoloģe M.Sedova konstatē:

"Zvērgalvu aproces – rotas, kas raksturīgas baltu tautām. Desmitajā gadsimtā tās no Baltijas izplatījās krievu un somu apdzīvotajās teritorijās. Aproces ar drakonu purniem atrodamas Baltkrievijas, dienvidu Pieladogas un Ižoras, tāpat kā Vladimiras, Piemaskavas, Smolenskas, Kalugas un vēl citos kurgānos, kur tās datētas pamatā ar 11. un 12.gs. sākumu."³³

Zinot visai lielo skandināvu ietekmi Ladogas un citās krievu un somugru apdzīvotajās teritorijās, zinātniece tomēr nesaista zvērgalvu aproču ienākšanu ar vikingiem, bet gan ar baltu rotu kultūras iespaidu Krievzemē.

Slāvu un somu mītos teiksmainu pūķu jeb čūsku motīvs nav svešs. B.Ribakovs domā, ka viduslaiku krievu ļaudis uzskatījuši pūķus par neatņemamu kosmoloģijas daļu. Piemēros viņš parāda kā pūķu jeb čūsku tēli iekļaujas Visuma aprītē. Par kopīgu shēmu senā cilvēka pasaules sakārtojumam viņš uzskata kādu Vščizas baznīcas bronzas lējuma arku, kura attiecināma uz 12.gs. otro pusi. Minētā arka ir pusloka konstrukcija, kas balstīta uz kājām, kurām pūķu galvu veids. Platais bronzas pusloks kā galveno elementu satur trīs aplūkos – divus pie pusloka galiem un vienu pašā augšā. Šie riņķi norāda uz trim saules pozīcijām pie debesjuma – rīta, pusdienas un vakara. Arkai lejasdaļā piekļaujas divas plaknes, kas nepārprotami ir zemes zona, uz kuras balstās debesjums. Pazemes un zemūdens stāvs, arī nakts valstība šeit pārstāvēta ar divām vertikālām kājām, kurām pūķu vai čūsku veids. B.Ribakovs pieņem, ka līmenī zem arkas galos attēlotajām vakara un rīta saulēm likts atgādinājums par apakšējo pasauli un par saules nakts ceļu. Šajā sakarā tiek atgādināts somugru mīts, kurā teikts, ka viena pūķa galva vakarā sauli norij, bet no rīta otra to atdod

atpakaļ. Divi pūķi vai varbūt viens pūķis, kas vizuāli sadalīts divos attēlos tāpēc, lai tas atrastos vienlaikus gan pie rietošās, gan lecošās saules.³⁴

Latviešu folklorā šādu mītu neatceras. Saule savu nakts ceļu veic zelta laiviņā. Tomēr vielu pārdomām sniedz neskaitāmie kosmogonisko dainu varianti par diviem no jūras izpeldējušiem teiksmainajiem kumeliem. Vai to simbolika visos līmeņos ir līdz galam atminēta? Arheoloģiskās zvērgalvu aproces gan ar to zoomorfajiem galiem, gan ornamentāciju uz loka liek domāt, ka šis tas no aizmirstā seno baltu pasaules skatījuma varētu tikt vēl atminēts.

Kas to teica, tas meloja,
Ka Saulīte kājām tek:
Par siliņu ratiņos,
Par jūriņu laiviņā.

No jūriņas izpeldēja
Divi sirmi kumeliņi:
Vienam bija zvaigžņu dekis,
Otram zvaigžņu iemauktiņi;
Tie zināja zemei galu,
I jūriņas dibeniņu.

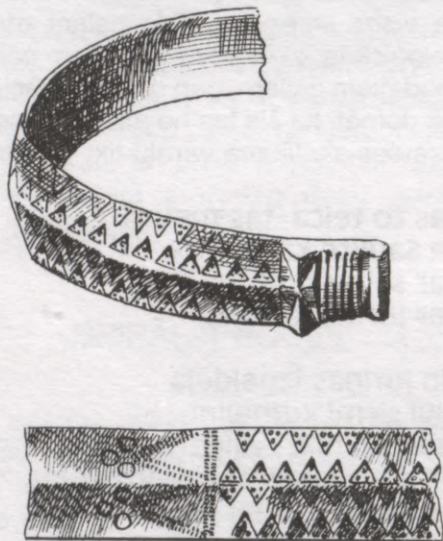
TRĪSSTŪRA ŠĶĒRSGRIEZUMA APROCE AR ZVĒRGALVU GALIEM

Turpinot aizsākto apceri, tuvāk jāiepazīstas ar trīsstūra šķērsgriezuma zvērgalvu aproces ornamentiku. Tās centrālo, tātad vidusdaļu, veido tukšs taisnstūra laukums, kura galos, ar smailēm pret vidu, četri, retāk – divi trīsstūrīši ar trim saulītēm galos – pazīstamās Pasaules kalna zīmes (42.zīm.).

"Pasaules kalns parādās kā visizplatītākais Pasaules koka transformācijas variants. Kalnu bieži uztver kā Pasaules veidolu, Visuma modeli, kurā atspoguļoti visi galvenie kosmiskās uzbūves elementi un parametri. Kalns atrodas Pasaules centrā – tur, kur cauri iet tās ass (*axis mundi*)."³⁵

Latviešu mitoloģiskajās dainās kalnam ierādīta nozīmīga vieta. Pirmkārt, no kalna brauc (jāj) pats Dievs. Otrkārt, kā redzam dainas piemērā, Saulesmeita (tātad arī pati Saule) mīt kaut kur kalna galā. Pieminētie zvaigžņu cimdi norāda uz to, ka kalnā

atrodami arī citi debesu spīdekļi. Treškārt, pār kalnu nāk un pār kalnu aiziet senču mītos pazīstamās gadskārtu personifikācijas – Ziemassvētki, Metenis, Lieldiena utt. Ceturtkārt, arī citas vēl nenosauktās mitoloģiskās būtnes – Pērkonu, Laimu, dievadēlus, redzam darbojamies saistībā ar kalnu, jeb kā dainā – jumjot jumtu pār pasauli.

42. zīm.

Tā Pasaules kalna zīme, bagātīgi ilustrēta folkloras materiālā, nepārprotami saskan ar B. Ribakova sniegtās shēmas augšdaļu. To apliecina arī trīs dinamiskās saules zīmes kalna virsotnē.

Saulīte dancāja
Sudraba kalnai,
Zaļa vara korpītes
Kāiņai.

Lēni, lēni Dieviņš jāja
No kalniņa lejiņā;
Saules meita vārtus vēra,
Zvaigžņu cimdī rociņā.

Gauši nāca, drīz aizgāja
Tie bagāti Ziemassvētki,
Trīs dienīņas, trīs nakstiņas
Iet pār kalnu dziedādami.

Metens nāca pār kalniņu,
Galvas puse padusē;
Kas bijāt saiminieces,
Kuriet guni namiņā!

Pavadu Lieldienu
Pār augstu kalnu,
Pār augstu kalnu,
Caur zaļu birzi.

Pār kalniņu Ūsiņš jāja
Ar akmeņa kumeliņu:
Tas atnesa kokiem lapas,
Zemei zaļu āboliņu.

Varētu jautāt, kāpēc šie kalni parasti ir četri. Latviešu folklorā tāds dalījums parādās visai reti. Filozofu skaidrojumā skaitlis izsaka kosmisko kārtību, ir statiska veseluma simbols. "Četri" – tas varētu būt apzīmējums kādam noslēgtam gada, varbūt arī cilvēka mūža aprites ciklam. Mums zināmi četri gadalaiki, četri vēji. Atrastajiem seno slāvu akmens elku dievu tēliem nereti ir četras sejas, kas, kā domā B. Ribakovs, nodrošina aizsardzību no visām četrām pusēm.³⁶ Mūsu rīcībā ir vesela rinda jautājumu, uz kuriem, iespējams, nav vienas konkrētas atbildes. Varbūt, ka dažādiem mitoloģiskās domāšanas līmeņiem atbilst arī daži no mūsu izvirzītajiem minējumiem?

Dieva dēlis jumtu taisa,
Zelta spāru spārodamis,
Cauri teka saules meitas,
Kā lapiņas drebēdamas.

Es redzēju Jāņu nakti
Trīs saulītes uzlecām:
Viena zelta, otra vara,
Trešā tīra sudrabiņa.

Galdiņam četri stūri,
Visi četri vajadzīgi:
Pie pirmā Laima sēda,
Pie otrā mīļā Māra,
Pie trešā Saule lēca,
Pie ceturta norietēja.

Pēc B. Ribakova shēmas zemāk, zem debesu juma, būtu jāatrodas zemei. Tas varētu atbilst Pasaules koka vidusdaļai – vietai, kur dzīvo cilvēki, zvēri, lopi utt. Dainās šī vidusdaļa mazāk apdziedāta kā virsotne vai saknes. Par mūsu aproču ornamentiku, interesanti vērojumi ir Ernestam Brastiņam:

"... blakus debess grafiskam apzīmējumam latviešu ornamentā varētu būt arī zemes zīme,

kaut gan mazāk populāra. Ornamentālais "jumtiņš" latvju rakstā parasti balstās uz kādas gultekus (horizontālas) svītras. Gultekus līnija kā ornamenta elements savas vienkāršības dēļ, pieļauj pārāk maz variantu un tāpēc arī maz iemīļots no vēlākajiem dekorētājiem."³⁷

Tāpat runa ir par zemes līmeni. Šādā gaismā apskatot aproci, redzam, ka, it kā kalna pamatni veidojot, tās virsmā iestrādātas viena vai divas paralēlas līnijas. Tās savienojas uz aproces vidējās šķautnes un norobežo augšējās pasaules ornamentālo grupu no raksta turpinājuma aproču galu virzienā.

Jau minējām, ka, iekļot virsmā pamišus divas pretējas trīsstūrišu rindas, veidojas ličloču līnija, ar kuru parasti apzīmē ūdeni. Tieši tā turpinās mūsu aproces raksts.

"Ūdens – tā ir viena no pasaules fundamentālajām stihijām. Visdažādākajās mitoloģijās ūdens ir visa esošā izejas stāvoklis, pirmatnējā haosa ekvivalents; salīdzinājumam – lielākajā mitoloģijā daļā atrodams pasaules vai zemes pacelšanās no pirmatnējā okeāna dibena motīvs. Ūdens briesmonis parādās kā Dieva radītāja partneris pasaules radīšanas cīņā un, vienlaikus, arī kā materiāls pasaules uzcelšanai."³⁸

Līču loču upe tek,
Zelta zirņa meklēdama,
Zelta zirnis patecēja
Zem sidraba sakārniša.

Sasatika Dievs ar velnu
Vidū jūras uz akmeņa:
Kažociņi briku braku,
Zobentiņi šmīgu šmagu.

Ne vakar tā dienīna,
Kad Saulīte meita bija:
Tad Saulīte meita bija,
Kad zemīte radījās.

Šī atziņa izskaidro mūsu apskatāmās aproces pārējās ornamentālās grupas – čūskas, pūķa vai vēl kāda cita briesmoņa galvas ieskaitot. Varam pieņemt, ka mūsu priekšā iezīmējas metālā kalts pasaules radīšanas mīts. Sekojot B.Ribakova shēmai, redzam, ka citā līmenī tas ir arī Saules diennakts aprites ceļa mīts. Nav izslēgts, ka šis ir tas pats ceļš, pa kuru pēc nāves aiziet cilvēku nemateriālā

daļa – dvēseles vai veļi – un pa kuru jāatnāk jaunajai dzīvībai. Pazīstamajā bāreņu dziesmā, kur rietošā saule lūgta aiznest nomirušajai māmiņai labu vakariņu, noprotams, ka saules ceļš naktī šķērso mirušo valstību. Tautas iztēlē dvēseļu ceļš, kaut netieši, saistās gan ar ūdeni, gan čūsku. To uzskatāmi ilustrē latviešu buramie vārdi, ko apkopojis prof. K.Straubergs.³⁹

Seit aproces mitoloģiskā pamatojuma meklējumus varētu beigt, ja nebūtu sekojošā turpinājuma skaidrojumam par ūdens lomu mītos:

"Ūdens var tikt pielīdzināts zemei kā cits sievišķās sākotnes iemiesojums. Tā rodas iespēja zemes un ūdens sākotņu apvienošanai vienā personāžā. Debesu (kā vīrišķās sākotnes) laulības savienība ar zemi vai ūdeni ir plaši pazīstams indoeiropiešu mitoloģiskais motīvs."⁴⁰

Melnupīte, straujupīte
Deviņiem likumiem,
Devītā likumā
Dzīvu nesa dvēselīti.
Ja man būtu villainīte,
Uztaisītu mantelīti,
Ja man būtu asaciņa,
Uztaisītu žebērklīti.

(Čūsku vārdi)

Melna čūska jūrā peld
Deviņiem likumiem,
Devītā likumā atrod ganiņu,
lai tas velk par visām čūskām
dzenoliņa kodumiņu. Melna
čūska, balta čūska,
raiba čūska utt.

(Čūsku vārdi)

Sūtīj' ziņu Māriņai,
Sūt' manai māmiņai;
Nāc, Māriņ, tu papriekšu,
Nekā mana māmuliņe!

Piertiņā ieiedama,
Metu zelta gabaliņu:
Ņem, Māriņa, zelta naudu,
Neņem bērna augumiņu!

No tā varam secināt, ka ornamentikas pētnieki nebūs kļūdušies, piešķirot teiksmainajai Mārai vai Zemesmātei viļņoto rakstu zīmi, kurā, kā domājams, attēlots ūdens. Lai gan

zvērgalvu aproču masīvākās formas nēsājuši arī vīrieši, tieši saistība ar Māras kultu izskaidro seno latgaļu sieviešu pieķeršanos zvērgalvu aprocēm u.c. rotām, kurām simbolisks čūsku motīvs. Sieviešu dzīvē, kā to vēsta radību dainas, Mārai īpaša nozīme. Māras sakarības ar dvēselēm, pazemi un ūdeņiem ilustrācijai šeit noder M. Bruņinieka pētījumā *Senlatviešu Māra* teiktais:

Laktiņas trīsstūra gropē kaļ attiecīga šķērsriezuma zvērgalvu aproces sagatavi. Laktas kreisajā pusē redzams galvas veidošanai atstātais masīvais četrskaldņu gals.

"Māra glabā dvēseles, laiž atkal pasaulē. Apakšzemē verd avoti un akas. Ir daudz teiku par avotiem un noslēpumainajām mazgātājām. Arī mūsu tautasdziesmas bieži dzied par trim jaunavām, kas mazgājas avotos; starp viņām ir parasti Māriņa vai māmiņa. Viņas nāk no apakšzemes, no veļu valsts un parādās dzīvajiem, bieži pie avotiem. Daudzas akas ir ļoti dziļas, un par tām domā, ka tās ved apakšzemē. Arī pie mums ir parašas, kas

saistītas ar aku, ar ziedojušiem akai."⁴¹

Nelielas sieviešu aproces izgatavošanai nepieciešamais materiāls ir zaļvara stienītis, kura diametrs aptuveni 6 mm, bet garums – 11–12 cm. Ja stienītis šķērgriezumā apaļš, tad

Raksta iekalšanai aproces virsmā noderīga lēzena trīsstūra veida gropē, kur sagatave stabili atbalstās.

tā gali pārkaļami kvadrātā. Ja darbam paredzētais stienis ir kvadrāta vai taisnstūra šķērs griezumā, tad tā vidusdaļu (starp galvām) ieteicams vispirms nokalt pusapaļā gropē. Galvām atstājami kvadrātā kaltie gali, garumā ap 1,5–2 cm. Nokaitētu sagatavi liek lēzenā trīsstūra gropē un kaļ visu loka garumu. Vienam loka pārkalumam karsēšana jāizdara trīs četras reizes. Jāseko, lai pirmajā kalšanas reizē veidojamā trīsstūra vidusšķautne veidotu galvu un loka vidū, jo vēlāk viduslīnijas neprecizitātes grūti izlabot. Sagatavi kaļot, tā ne tikai sāk pieņemt matricas (laktas gropes) formu, bet arī salokās pusmēneša lokā, ar galiem prom no kalēja.

Darbu turpinot, kalšana jāsāk no pretējā

gala, pirms tam sagatavi kvēles stāvoklī atliecot taisnu ar koka veseri vai divām knaiblēm. Kalšanas process jāturpina, līdz loka garums kopā ar galvām izstiepies līdz 15–16 cm. Trīsstūra vidusšķautnei jāsakrīt ar sagataves viduslīniju, un galvām attiecībā pret loku jābūt reljefi izceltām. Kaļot radušos negludumus pielīdzina ar vili.

Raksta iekalšanai lokā sagatave jānostiprina uz stabila pamata. Par tādu ērti izmantot dziļu trīsstūra šķērsgriezuma gropi laktā, kurai viena skaldne atbilst sagataves platumam. Ja grope būs seklāka, tad tās augšējā mala atstās rievu sagataves aizmugurē, kuru vēlāk būs grūti izslīpēt. Reizēm šāda aprocē malai paralēla svītra redzama arī arheoloģiskajos atradumos.

Iztaisnotai, nolīdzinātai sagatavei atrod viduspunktu. To ieteicams meklēt, mērot starp galvām. No viduspunkta uz abām pusēm atliek ap 2 cm attālumus. Šajos attālumos ar robotu blīvokli iekal pa divām paralēlām, viduslaukumu norobežojošām svītrām. Vidusdaļā veidojas taisnstūris, kura garajām malām 4 cm. Ja, iekalot šķērssvītras, sagatave deformējusies, to nepieciešams atkvēlināt un iztaisnot ar koka veseri.

Tālākajā darba gaitā iezīmē trīsstūrīšus – Pasaules kalna zīmes. Tās, tāpat kā šķērsvītras, iekal ar roboto blīvokli. Kalnu galos iekal saulītes trīs pozīcijās. Tā kā šai aprobei rotājamā virsma ir neliela, tad saulīšu veidošanai var izmantot blīvokli, kura galā tikai mazs aplītis bez viduspunkta iezīmējuma. Kad tas paveikts, sagatavi atkal atlaidina un iztaisno.

Trīsstūrīšu iekalšanu pārējā loka daļā sāk no labās puses uz kreiso, jo tā iespējams saredzēt, kur jāliek blīvoklis blakus jau iesistajām zīmēm. Pirmā trīsstūrīšu rinda veidojas gar vidusšķautni (blīvokļa smaile vērsta prom no kalēja). Pēc sagataves atkvēlināšanas un iztaisnošanas tāpat iekal otru vidējo rindu. Ārējo rindu iekalšanai nepieciešama maksimāla uzmanība un precizitāte. Vidējo rindu veidošanai par orientieri kalpoja vidusšķautne, bet, darinot ārējās rindas, blīvokļa smaile jāliek starp vidējās rindas trīsstūrīšiem tā, lai malas trīsstūrītis iesistos vidū starp diviem pretējiem iekalumiem, turklāt atstājot joslu viļņotajam Māras rakstam. Vesera sitieniem pa blīvokļa galu jābūt precīziem un asiem, bet sagatavei stabili iespīestai gropē, lai uzsitot blīvoklis nepārlēktu un neatstātu dubultu iecirtumu.

Kad raksts iekalts, iespējams pieslīpēt aizmuguri un sānus. Loku var liekt uz laktas raga ar koka veseri, sagatavei aukstai, bet atkvēlinātai esot. Tā ērtāk pārraudzīt, vai aprobe uz abām pusēm no vidus liecas vienādi. Nav neiespējama arī karsta loka veidošana, turot sagatavi divās knaiblēs pie galvām un apstiepjot to ap kādu atbilstošu metāla vai koka formu. Ja galvu četrskaldņi savas masivitātes dēļ nav pielocījušies aprobe formā, tos var nokaitētus pielīdzināt lokam ar pusapaļo knaibļu palīdzību.

Galvu veidošanu sāk ar acu iezīmēšanu, tāpēc attiecīgajām skaldnēm jābūt noslīpētām. Acis iekal ar saulīšu blīvokli. Ausis veido, sagatavi atbalstot uz laktas raga (to saņem kreisās rokas trīs pirkstos; īkšķis un rādītājpirksts tur cirtni). Galvas virspusē, tajā daļā, kas tuvāk lokam, iecērt slīpu krustu. Pēc tam ar vili atbilstoši izvēlētajam variantam veido purnu. Ausis reljefāk iezīmēsies, ja iecirstā krusta priekšējo un aizmugurējo trīsstūrīti ar smalku vili izveidos prizmas formā. Sānu trīsstūrīšus aizskart nevajag – tās būs ausis. Rievas purnā var iecirst ar cirtni, vai arī ievīlēt ar vīles šķautni. Darbu kodina un pulē.

Ja aprobe iecerēta masīvāka, tad arī sagataves stienis jāņem ar lielāku diametru. Attiecīgi dziļākai un platākai jābūt arī laktas gropei.

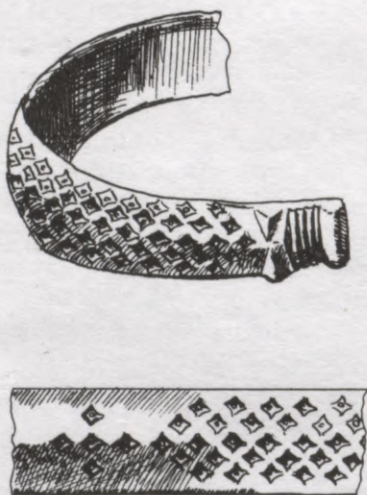
SEGMENTA ŠĶĒSGRIEZUMA APROCE AR ZVĒRGALVU GALIEM

Šādu aproci var izgatavot no tāda paša diametra stienīša kā iepriekšējo, tikai stienītis jāņem par vienu centimetru garāks. Kalšana notiek segmentveida gropē. Viss process norisinās tāpat kā kaļot iepriekšējo – trīsstūra šķērsgriezuma aproci.

Segmenta aprobei rakstu veido piecas krustiņu rindas. Krustiņa blīvokļa darināšanai pieskāramies nodaļā par darbarīkiem.

Veidojot krustiņu rakstu, svarīgi precīzi iekalt vidējo, garāko rindu. Loka viduslīniju (garumā) aizzīmē ar adatu, vidusdaļā atstājot tukšu joslu – apmēram 10 mm. Krustiņus iekal no labās uz kreiso pusi. Par pamatu kalpo līdzena laktas virsma. Kad krustiņi līdz tukšajai joslai iekalti, sagatavi var pagriezt par 180° un otru pusi atkal kalt no galvas.

Nākamo rindu iekalšanai par pamatni jāņem tā pati laktas grope, kurā tika izrakstīta trīsstūra aproce. Otrā krustiņu līniju var aizzīmēt, bet, kad roka un acs pie šī raksta pieradušas, tad var iztikt arī bez aizzīmēšanas, jo jau iekaltie krustiņi norāda vietu, kur jābūt nākamajam. Otrā rinda jāveido par trim zīmēm īsāka nekā pirmā. Trešajā rindā būs vēl par krustiņu mazāk. Kad visas piecas rindas iekaltas, tad redzam, ka pret vidusdaļas tukšumu izslējušies divi lēzeni Pasaules kalni, kuru vidējā līnija vēl par trim krustiņiem sniedzas uz vidu. Abpus šī trijnieka vidējai zīmei iesit vēl pa vienai katrā pusē. Izveidojusies interesanta kompozīcija, kurā Pasaules kalna galu rotā ne vairs saulītes, bet krusts (43.zīm.).

43. zīm.

Visām ar krustiņu rindām izrakstītajām aprocēm vidusdaļā nav šāda noslēguma. Sastopami arī ar roboto blīvokli blakus iekaltie divi kalni ar trīs saulišu rotājumu. Interesanti, ka krustiņu raksts bieži sastopams vīriešu rotās – t.s. karavīra aproces pavadonei, masīvai aprocei ar puslodes galiem, ko nēsāja uz labās rokas, nereti iekaltas šīs krustiņu vai rombiņu rindas (Liepkalnes *Kesteri*, Ābeļu *Priednieki*). To pašu rakstu redzam kādā Ģūģeru savrupatraduma – masīvas vīriešu zvērgalvu aproces lokā. *Lejasruņģu* 6.kapā divām trīsstūra šķērsgriezuma aprocēm raksts kārtots tādā pašā veidā, tikai krustiņu vietā te liktas saulītes.

Tas, ka kalna galā parādās vissenākā pasaules sakārtotības jeb modeļa zīme – krusts, varētu nozīmēt debesu gaismas izplatī-

šanos visos virzienos. Bez tam, kā norāda arheologs E.Mugurēvičs, krusts senčiem bijis godā kā aizsardzības zīme.⁴²

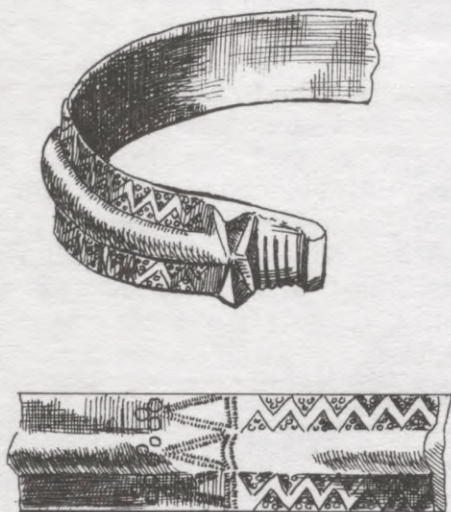
Ja domājam par seno latgaļu kosmogonijas izpratni, nemulsina tas, ka iepriekšējo četru kalnu vietā redzam tikai divus. Vēl šodien, runājot par ģeogrāfiskiem jēdzieniem, mēs sakām – "debess puses" un apzināmies, ka to mums ir četras. Mēs pat nemanām neloģiskumu, kas slēpjas šajā populārajā izteicienā. Puses rodās tad, ja kaut ko pārdala divās daļās. Iespējams, ka senču uztverē tur, kur saule uzlec, ir viena debess puse un tur, kur tā noriet, – otra. Dienā, pats par sevi saprotams, tā ir uzkāpusi Debesu kalna galotnē un atrodas "vidū gaisa", kā saka dainas. Kaut kur senčiem, protams, bijuši arī ziemēji un dienvīdi, bet, kā liecina atavisms mūsu valodā, par debespusēm tie nebūs saukti. Kur tad vēl paliek dalījums – "Šī saule" un "Viņa saule"! Arī tam taču kaut kādās koordinātēs vajadzētu iekļauties. Aprakstā par aproci ar vidusvalni redzēsim, ka tur šādu Pasaules kalnu būs veseli seši.

Jādomā, ka segmenta šķērsgriezuma aproces jēga nebūs tāla no jau apskatītās trīsstūra aproces simbolikas. Tāpat loka vidusdaļā ir debesu zīmes un loku gali noslēdzas ar teiksmainajām apakšējās pasaules čūskām, kas viss kopā varētu stāstīt par kosmiskā izkārtojuma ideju. Senajiem latgaļiem šāds krustiņu raksts varēja likties arī vizuāli visai efektīgs, jo, uzmetot skatu gatavai aprocei, tās blīvi norakstītā daļa aiz briesmoņa galvas izraisa asociācijas ar zvīnām klātu rūpuļa muguru.

ZVĒRGALVU APROCE AR VIDUSVALNĪTI

Uz mūsu apskatāmā laikmeta otru pusi ir attiecināma aproce, kuras loka forma attīsta jau pārrunāto kosmogonisko motīvu. Pēc izskata čūskas ieguvušas visai fantastiskus ķermeņus. Tām tūlīt aiz galvas seko loka placinājums uz abām pusēm, vidusdaļā saglabājot pusapaļu valnīti. Aproces loka augšdaļa, protams, attēlo to pašu debess zonu. Atšķirībā no iepriekš apskatītajām aprocēm, Pasaules kalnu šeit ir seši, pa trim katrā pusē. Nav zināms, kā tas izteicies senču kosmogonijā,

bet no šīs rotas darinātāja viedokļa skatoties, ir tā, ka šādā konfigurācijā viņš ieguva vēl vienu virsmas laukumu rotāšanai – valnīti (44.zīm.). Parasti kalnu galos redzam trīs tradicionālās

44.zīm.

Trīsstūra šķērsriezuma aproces šķautni kaļot šaurā, pusapaļā gropē, iegūst sagatavi aprocei ar vidusvalnīti.

saulītes, bet dažos lepnos paraugos, par kādiem uzskatāmi atradumi *Ainavā* un *Mērdzenē*, blīvokļa piecu iekalumu kārtējā kombinācija veido krustu. *Ainavas* variantā bez kalnu galu rotājumiem pašā aproces centrā iekalti vēl trīs krusti – viens uz valnīša, bet divi katrā pusē placinājumam.

Aproces izgatavošanai jāņem masīvs zaļvara stienis 8,5–10 mm diametrā. Tā sākotnējais garums 9–10 cm. Kā iepriekš, galvu gali kaļami kvadrātā. Tālāk kaļot, loku būtu ieteicams vispirms izveidot segmenta, pēc tam trīsstūra šķērsriezumā. Tālākai kalšanai nepieciešama vēl viena laktas grope. Tā pēc konfigurācijas ir pusapaļa, 6 mm diametrā. Svarīgi, lai laktas virsma abpus gropei būtu pulēta, jo tās negludumi atstās pēdas aproces placinājumā, un tos būs grūti izslīpēt.

Aproces vidusšķautni liek pusapaļajā gropē un loku placina no vienas galvas līdz otrai. Svarīgi pirms katra nākamā pārkaluma sagatavi iztaisnot, jo grope var iespiest robus valnīti. Kad virsma abpus valnīša noplacinājusies un valnītis pieņēmis vēlamo gropes formu, aproces garumam jābūt ap 16 cm, loka platumam – ap 2 cm.

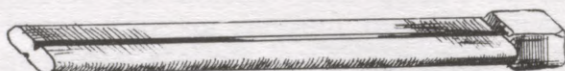

Raksta iekalšanai par pamatni noder līdzena laktas virsma. Darbs ar blīvokļiem uz placinājuma grūtības nerada. Vēlams par pamatni ņemt kādu dzelzs plāksnīti ar reljefi izceltu malu, pret kuru atbalstīt sagatavi, jo, iecērtot norobežojošo (zemes) joslu, pirmais sitiens jāizdara no valnīša sāniem. Tad, blīvokli uzmanīgi paceļot vertikāli bet saglabājot tā saskari ar pēdējo robiņu, izdara sitienu no augšas. Aproci apgriež par 180° un līniju iesit līdz placinājumam. Tālākā apstrāde līdzīga kā iepriekšējos piemēros.

VĪTĀ ZVĒRGALVU APROCE

Zvērgalvu aproču klāsts nebūtu pilnīgs, ja tajā neminētu vīto, jeb, pareizāk sakot, imitēti vīto aproci. Tās loks veidots, izmantojot metāla plastiskās īpašības. Latgaļu rotās, kā to atceramies no kaklariņķu piemēriem, vijumi bijuši visai iecienīti. Kaklagredzenus darinot, stieplu galus satina citu ar citu, bet aprocēm, arī pakavsaktām, kuru gali masīvi, vijumu no atsevišķām stieplēm izgatavot nevarēja. Šādu galu saliedināšanai vajadzīga neliela, bet augstas temperatūras liesma, kādas, cik zināms, nebija seno latgaļu rotkaļu rīcībā. Tomēr viņi atrada ceļu, kā izlīdzēties. Īstā vijuma vietā stājās tā imitācija. Ticamāk, ka zvērgalvu aproču izgatavošanai izmantots šāds paņēmieni: stieņa (diametrs –

8,0–9,0mm, garums – 14–15 cm) galus kala kvadrātā galvu sagatavēm. Pārējo daļu, vispirms no vienas, tad otras puses, placināja līdz 4,5–5 mm biezumam. Placinājumam gareniski, no abām pusēm ar cirtni iecirta viduslīniju, tādējādi padarot to vēl platāku. Placinājuma malas noapaļoja ar vīli un noslīpēja. Pēc tam šādu sagatavi tordēja. (45.zīm.) Kad vajadzīgais vijumu blīvums bija sasniegts, aproces loku locīja un darināja galvas. Arheoloģijas paraugiem starp vijumiem ietīta smalkas stieples pīnīte. Kā noprotams, tās gali tikuši ieštancēti pie galvām starp vijumu lokiem iecirstajā rievā.

45.zīm.

Mēģinot uzminēt aproces simbolisko nozīmi, jāņem vērā, ka tās gali, tāpat kā iepriekšējām, noslēdzas ar čūsku galvām. Apcerot čūskas ķermeņa vijīgumu, varētu pieņemt, ka viss loks šajā arocē pieder noslēpumainajai pazemes un ūdeņu valdniecei.

Gredzenu nozīme seno latgaļu rotu komplektā vēl gaida izpēti.

Raksturīgie seno latgaļu gredzenu veidi priecē arī mūsdienu valkātājas.

GREDZENI

Arheoloģija liecina, ka dainās teiktais – *pilni pirksti, abas rokas zelta grieztu gredzentiņu* – atbilst patiesībai. Šī rota, līdzīgi vainagam, ir starp tām retajām, kas ne tikai pati saglabājusies, bet kam arī šobrīd piemīt simboliska nozīme.

Par gredzenu valkāšanas tradīcijām pie austrumkaimiņiem B.Ribakovs sniedz lakonis-kas ziņas:

"Gredzeni, visticamāk, saistīti ar kāzu simboliku, un uz šīm, pēc izmēra pašām mazākajām rotām, tāpat kā visā namā, parādās makropasaules ideja, kurai jāaizsargā vienas meitenes mikropasaule: ir gredzeni ar trim krustiem vai trim saulēm, vai ar diviem krustiem un sauli vidū. Tas ir mums jau pazīstamais paņēmiens saules kustības parādīšanai no lēkta līdz pusdienai un no pusdienas (apogeja), ko godā elku pielūdzēji, līdz rietam."⁴³

Arī Novgorodas materiālos parādās vairāki gredzenu tipi, kas bijuši pazīstami senajiem latgaļiem.

Latgaļu gredzeni stilistiski izkopti un ieturēti vienā idejā. Tajos saskatāmas paralēles ar jau citās rotās sastaptām formām (spirālaproce – spirālgredzens; šķērsgrīzumī – trīsstūris, segments, vidusvalnītis; ornamentika – saulišu rotājums utt.). Visciešākā saistība gredzeniem ir ar visu rotu klāstu, kas atrodas uz auguma – ar zemes un pazemes simboliku. Praktiski visos gredzenu veidos saskatāms jau labi pazīstamais čūsku motīvs. Ja kaklariņķos un aprocēs parādās zvēru galvas, tad gredzenu veidojumā tās ir čūsku astes, kas apvijušās pasaulei, kurā nepārtraukti notiek saules kustība.

Var piekrist B.Ribakovam, ka gredzenu valkāšana saistīta ar kāzu tradīcijām. Par to liecina arī mūsu folklorā, jo tā taču atspoguļo tādu ļaužu uzskatus, kuri savas tautas pirms-kristīgās ierašas kopa vēl 19.gs. Tomēr iespējams, ka bijuši arī vēl citi motīvi tam, lai nēsātu pat līdz 10 gredzenus. Viens iemesls, protams, varēja būt vēlēšanās izrādīt savu turību. Tomēr nebūs lieki ieklausīties, ko saka maģijas principu pētnieks, angļu zinātnieks Dž. Dž. Frēzers par dažām tradīcijām, kas saistītas ar gredzenu valkāšanu, kuras piekopošas senās tautas.

Grieķijā valdījis uzskats, ka gredzeni, tāpat

kā aizsieti mezgļi, kavē mirstoša cilvēka dvēselei pamest ķermeni (salīdzinājumam – latviešu tradīcijās dzemdētāja, uz Māras pirti iedama, atraisa visus mezglus, lai tie nekavē jaunajai dzīvībai ienākt pasaulē).

"Tas, kas kavē dvēseles iziešanu no ķermeņa, var, turpretī, traucēt ļauniem gariem ieiet tajā. Tāpēc gredzenus izmanto kā amuletus pret dēmoni, raganām un spokiem. Tirolieši domā, ka dzemdētājai nevajag noņemt no pirksta laulības gredzenu: pretējā gadījumā gari un raganas iegūs varu pār viņu. Pēc lapzemiešu ierašām cilvēks, kam jāiezārko līķis, saņem no aizgājēja piederīgajiem vara gredzenu un nēsā to uz labās rokas, līdzkam mirušais nav ielaists kapā. Jautājums, cik nopietni gredzenu nēsāšanas tradīcija bija radusies no ticības to spējam aizkavēt dvēseli ķermenī vai novērst no tās dēmonus, ir izpētes cienīgs."⁴⁴

Dainās gredzens parādās apmēram 3000 reižu, līdz ar senču dzīves svarīgāko momentu atspoguļojumu no šūpuļa līdz kapam. Minēti zelta, sudraba, vara, pat dzintara(zītara) gredzeni. Visbiežāk daudzinātais gredzenu materiāls ir zelts, tad sudrabs. V.Urtāns uzskatīja, ka daudzās latviešu tautasdziesmās par zeltu un sudrabu apdzied reālas lietas, ka tajās neizskan tikai sapņi par pārtikušu dzīvi.⁴⁵ Edīte Elksnīte, kas gredzenus aprakstījusi Klaustiņa *Latvju dainu* izdevumā, domā, ka:

"Tomēr zelta daudzināšanai var būt arī dzejiskas izteiksmes nozīme, it sevišķi sastingušos izteicienos, kā, par piemēru: *zelta griezts gredzentiņš* un tamlīdzīgi, varēja apzīmēt patīkamu, iemīlotu krāsu."⁴⁶

Latgaļu kapulaukos arheologi, reizi pa reizei atrod arī kādu sudraba gredzenu, bet lielais to vairums, tāpat kā citas rotas, gatavoti no zaļvara.

SPIRĀLGREDZENI

Līdzīgi kā tautasdziesmās, kur bieži pieminēti grieztie gredzeni, arī atradumos dominē spirālgredzeni un to paveidi. Spirālgredzeni senču rotu kultūras aprītē piedzīvojuši vis-

garāko mūžu. Viņu sākotne varētu būt meklējama agro metālu laikmetā. 1930.gadā E.Elksnīte, pamatojoties uz Pieminekļu valdes materiāliem, raksta, ka grieztie, respektīvi – čūsku gredzeni, dažos Latvijas novados esot valkāti vēl pirms pāris paaudzēm, tātad 19.gs. otrajā pusē.⁴⁷

Spirālgredzena vienkāršākā forma ir uztīta apaļas stieples vija. Kalšanas iemaņu pilnveidošanās liek senajiem rotkaļiem meklēt veidu, kā gredzenu padarīt interesantāku. Tādēļ spirālgredzeni tiek "griezti" no trīsstūra, vēlāk – segmenta šķērsriezuma lentes. Rakstam uz šo gredzenu lokiem bieži izmanto tās pašas viļņveida līnijas, ko lietoja spirāl-aprocēm, tikai dzeļa asmens un robiņš tajā šaurāki. Jāatzīmē, ka zigzaga raksts nekad nesniedzas līdz gredzena galiem, līdzīgi kā to redzējam aprocēs. Gali pievīlēti, noslīpēti un gludi piekļaujās lokam. Reizēm spirālgredzeni darināti arī no divām vai trim kopā savērtām stieplēm.

Ērti uztīt gredzenu uz stieņa vai apaļa koka, kurā ieburts caurumiņš sagataves gala iekāķēšanai. Otrs stieples vai lentes gals nostiprināts palīgierīcē (šodien – skrūvspīlēs). Stieņa diametrs jāņem nedaudz mazāks par vēlamā gredzena diametru. Lentes galu iekabinā stieņa caurumā un, turot to nostieptu, uztin spirāli. Tinot tā nedaudz nospiegusies, tāpēc nepieciešama atkvēlināšana. Gredzena attiecīgajā izmērā izstiepj, kaļot to ar koka veseri uz lēzena gredzena konusa. Ja konusa kritums būs straujš, tad malējie loki izstiepsies jūtami lielāki par vidējiem.

Spirālgredzena greznākie paraugi rotāti ar maziem trapecveida piekariņiem. Spirāles gali nedaudz placināti, pielīdzināti stieples platumam, un tajos vai nu atlocīts vienkāršs riņķītis, vai arī gals saliekts lepnā cilpā ar pretattinumu. Cilpā stiprinās savienojuma riņķītis, kurā vēl savukārt, iekabināts dubultcilpas važturis, kas darināts no apmēram 1 mm diametra stieples. Tajā ar gredzentiņiem iekārti pa divi piekariņi katrā važtura cilpā.

Grieztie gredzentiņi ar piekariņiem guvuši popularitāti arī šodien. Diemžēl to darinātāju un valkātāju nezināšanas dēļ tie ieguvuši ne tikai jaunu izskatu, bet arī leģendu. No senā greznā gredzena pazuduši važturi un viens piekariņš. Atlikušie piekari sagrupēti – vienā spirāles galā trīs, otrā četri – un senajiem latviešiem tie simbolizējot nedēļas dienas. Vēl

uz piekariņiem ieštancētas no etnogrāfiskajām tekstilijām aizgūtas rakstu zīmes (katram piekaram sava), kas, savukārt, simbolizējot seno latviešu ticējumus. Tālāk šajā "jaunradē" varētu neiedziļināties, ja nebūtu paradoksa, ka vieni cilvēki tādus piedāvā, bet citi iegādājas, gan vieni, gan otri uzskatīdami tos par autentiskiem darinājumiem.

Iespējamo dubultcilpas un piekaru simboliku apskatījām vainaga bizes izpētē. Jāatzīmē, ka arheoloģiskajos paraugos velti meklēt uz gredzena piekariņiem jebkādas rakstu zīmes.

GREDZENI AR VIDUSPLĀKSNĪTI

Paralēli spirālgredzeniem seno latgaļu pirkstu rotājumu saimē attīstās dažādi to paveidi. Saglabājot spirāles tinumu, tie vidusdaļā iegūst paplašinājumu, kuru arheologi nosaukuši par vidusplāksnīti. Šis plāksnītes rakstā parasti redzama debesu simbolika.

GREDZENS AR TRĪSSTŪRA VAI SEGMENTA ŠĶĒRSGRIEZUMA VIDUSPLĀKSNĪTI

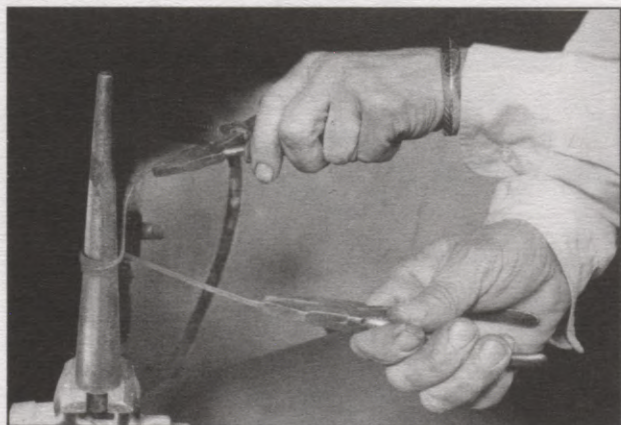
Gredzena sagatavei nepieciešams 9–10 cm garš zaļvara stienītis, kura diametrs – 4–4,5 mm. Stienīša galus kaļ tievus (skat. stieples kalšana laktas gropē). Vidusdaļu, no 1,5 līdz 2 cm, atstāj neaizskartu. Kad gali

Gredzenam ar vidusplāksnīti gali nostiepti. Attiecīgā laktas gropē tos pārkaļ vajadzīgajā šķērsgriezumā.

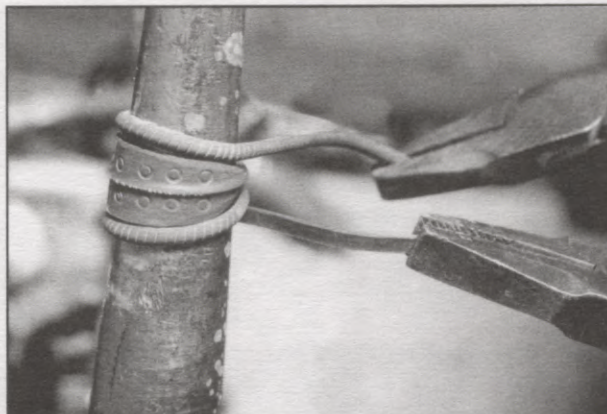

Gredzena galiem imitētā vijuma rievojumu iekāļ ar pusapaļa (ieliekta) cirtņa palīdzību uz līdzenas laktas virsmas.

Nokarsētu sagatavi uztin uz ugunskvēles avota tuvumā nostiprināta konusa vai apaļa stieņa. Vidusdaļas aplocišana.

nostiepti, darina vidusplāksnīti. To kaļ trīsstūra vai segmenta šķērsriezuma gropē. Vidusplāksnītei jābūt ap 5 cm garumā, platumā – līdz 10 mm, atkarībā no iecerētā gredzena izmēra

Karstā veidā galus pieloka gredzenam.

(dotie izmēri atbilst vīrieša pirkstam). Nostieptos galus, sākot no vidusplāksnītes, pārkaļ pusapaļā gropē, kuras diametrs 2,5–3 mm. Galu garumam līdz pārejai uz vidusplāksnīti vajadzētu būt 13–14 cm.

Imitēto vijumu uz gredzena galiem var iekalt ar speciāli šai vajadzībai izgatavotu cirtni, kura darba gala ieloka diametrs atbilst pusapaļo galu diametram. Par pamatni jāizmanto mīksta materiāla klucis vai plāksne, lai kaļot neatsistu cirtņa zobu. Rieviņu iekalšanu sāk no vidusplāksnītes, virzienā no labās uz kreiso pusi, turot cirtni nedaudz ieslīpi. Iekalot vijumus, jāievēro, lai cirtņa asmeņa leņķis pret sagatavi nemainītos, lai attālums starp katru nākamo rieviņu būtu vienāds. Labās rokas

Gredzena gali jānokniebj, jāpievīlē un jāpiekļauj lokam.

uzsitieniem ar nelielu veserīti (ieteicams tāds, ko juvelieri lieto cizelēšanai) pa cirtņa pakaļgalu jābūt vienādiem un viegliem. Dziļāks iecirtums sola sagataves lūzumu gredzena lokot. Imitēto vijumu rieviņas var arī ievīlēt ar adat-

Gredzens valkātājas pirkstā.

vīles aso malu.

Apmēram 2 cm no galiem rievošanu pārtrauc. Ar saulišu blīvokli uz vidusplāksnītes iekāļ attiecīgās zīmes.

Gredzena sagatavi iespējams satīt tāpat kā spirālgredzenu iepriekšējā piemērā, bet labāk un bez iespējamiem lūzumiem tas izdosies, ja darbu darīs karstā veidā. Tuvu ugunskvēles avotam vertikāli jānostiprina vajadzīgā diametra stienis (var būt arī nedaudz tievāks). Nokaitētās sagataves galus turot knaiblēs, to aploka ap stieni, turklāt kreisā roka iet pa augšu, tad tinuma virziens atbildīs arheoloģisko gredzenu tinuma virzienam. Šim gredzenam galus tin gar vidusplāksnītes malām. Kamēr gredzena gludie gali nav pielocīti, tie ar vīli jānovilē smaili, bet ne asi, un jāizslīpē vīles pēdas. Jāpārliedzinās, vai gali nav par gariem, tiem gredzena aizmugurē jābeidzas vienā līnijā, galam pret galu. Kad gali ar pusapaļajām knaiblēm pielocīti, darbam nokodina uzdeguma plāvu un to pulē.

GREDZENS AR VIDUSPLĀKSNĪTES PROFILĒJUMU

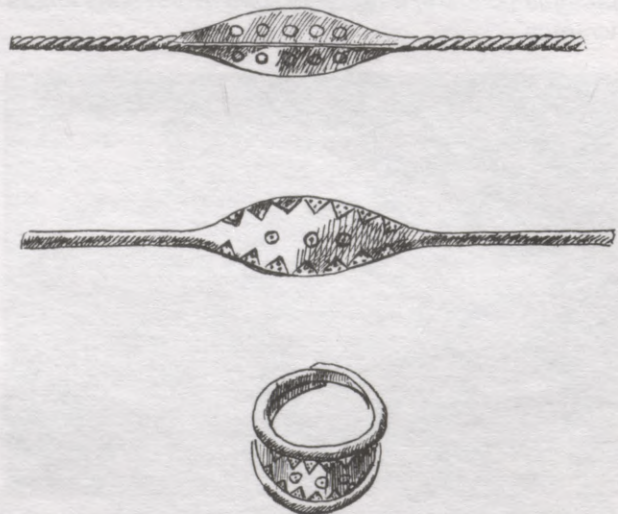
No vidusplāksnīšu gredzenu veidiem šis varētu būt pats izplatītākais seno latgaļu zemēs.

Gredzena izgatavošanai nepieciešamais materiāls ir zaļvara stienītis 6–7 cm garumā un šķērsriezuma diametrā – 5 mm. Vispirms, tāpat kā iepriekšējā variantā, jānostiepj sagataves gali. No vidusdaļas veido plāksnīti. To kāļ trīsstūra šķērsrie-

zumā. Profilētā valniša veidošanai laktas virsmā jāiezāģē (ar atslēdznieka zāģi) rieva. Tajā ievieto sagataves trīsstūra vidējo šķautni un placina uz abām pusēm, līdz plāksnīte izstiepusies garumā 4,5–5 cm un platumā 12 mm. Priekšpusē, trīsstūra šķautnes vietā, izveidojies garenvalnītis. No plāksnītes sākot, galus kāļ trīsstūra vai segmenta šķērsgriezumā. To garums apmēram 9 cm.

Profilētajam gredzenam vidusplāksnīti kāļ laktas rievā. Sagataves vidusdaļā veidojas garenvalnītis. Metāls abpus tam noplacinās.

46.zīm.

Segmenta šķērsriezuma galu rievošanai izmanto iepriekšējo paņēmieni. Ja gali kaldi trīsstūrī, arī tiem varētu pielāgot īpašu cirtni. Šo darbu var izdarīt, arī pacietīgi ievīlējot

rievas . Svarīgi, lai galu rievojums tik tiešām atgādinātu vijumu.

Vidusplāksnītē, abpus garenvalnītim, tiek iekaltas saulišu rindas. Arheoloģijas paraugos to skaits dažāds, tāpēc, darinot savu gredzenu, šodienas rotkalis varētu vadīties pēc izjūtas. Uz vidusvalniša parasti redzams smalks robojums. To var iekalt ar neliela veseriša smailo galu.

Svarīgi pareizi izveidot pašu vidusplāksnītes formu (46.zīm.). Jāizrēķina, lai gredzena aizmugurē saskartos tās sagataves daļas, kas kaltas trīsstūrī vai segmentā, nevis paplatināto plāksnīšu nobeigumi, jo tad gredzena tinumā veidosies spraugas. Šie gredzeni tīti divos veidos, vienā gadījumā loks iet gar vidusplāksnītes malu, citā – tas gulstas uz tās malām. Pirmajā variantā uztīšana tāda pati kā iepriekšējam gredzenam veidam. Otrajā – ja gredzenam tin karstu, iespējams galu precīzi aplocīt plāksnītes malai. Iespējams arī satīt galus gar malām un tad, pēc atlaidināšanas, uzstiept uz plāksnītes. Jāievēro, ka starp plāksnīti un gala veidoto virsējo loku nedrīkst palikt spraugas.

Gredzena galu piestrāde līdzīga iepriekšējai. Darbu var uzskatīt par izdevušos, ja tajā iespējams saskatīt tā sākotnējo simbolisko

jēgu – ap Visumu ar kustībā esošajām saulēm apvītās čūsku astes.

GREDZENS AR VIDUSPLĀKSNĪTI UN TRĪSSTŪRĪŠU RAKSTU

Gredzens pēc savas konstrukcijas vienkāršs par iepriekšējiem.

Darbu sākot, atkal jānostiepj sagataves gali. Šajā variantā tie biežāk parādās kā apaļa šķērsgriezuma stieple 2,5 mm diametrā. Vidusplāksnīte noplacināta gluda, bez profilējuma. Plāksnītes forma līdzīga iepriekšējā gredzena formai, tās platums – 12 mm.

Raksta iekalšanai jāizgatavo visai smalki blīvokļi – gan trīsstūrītis ar vienu lāsīti (punktiņu), gan arī tāds, ar kuru veidot reljefos punktiņus gar malām. Rakstu iekal uz līdzēnas laktas virsmas. Sākotnēji jāiezīmē un jāiekal trīsstūrīšu loki viens pret otru. Kad tie iestrādāti, tad ar reljefiem punktiņiem norobežo plāksnītes ārējo malu. Reizēm laukumā starp robotajām rindām redzamas arī trīs saulītes. Gredzenam satīšana un tālākā apstrāde līdzīga iepriekšējiem.

SAKTAS

No visām līdz šim apskatītajām rotām vienīgi saktām bez maģiskās un dekoratīvās nozīmes piemita arī gluži praktisks uzdevums to valkātāju ikdienā, proti, apģērba saturēšanai.

Neapstāsimies pie vidējā dzelzs laikmeta izcili greznajām stopa un pūcessaktām, kuru sarežģītās un daudzveidīgās kompozīcijas liek domāt, ka tās kā īpašas godzīmes kalpojušas virsaišu un izcilu karavīru svārku un apmetņu saspraušanai. Neapskatīsim arī plaši lietotās, visai dekoratīvās, bet nēsāšanai un apģērba saturēšanai mazāk praktiskās rotadatas. Visi šie priekšmeti ir atlieti formās, turklāt saktu sagataves lietas pa daļām. Katrai saktas daļai pārdomāti izveidotas īpašas palīgdetaļas to konstruēšanai, salikšanai kopā. Šādu saderīgu detaļu modelēšanai un atliešanai bija nepieciešami augstas kvalifikācijas bronzas lējēji ar pilnveidotām darba tehnoloģijām un attīstītu darbarīku, ugunskvēles iekārtu un saliekamo lejamveidņu bāzi. Bronzas liešana ir pietiekami nopietna tēma citam, plašākam pētījumam.

Sākot ar vidējo dzelzs laikmetu, latgaļu sadzīvē ienāk un saktu vidū noteicošo vietu ieņem daudzus gadsimtus visai praktiskās un tādēļ laikam tik populārās pakavsaktas. Par to izcelsmi domas dalās, jo šī veida saspraudes pazīstamas kā austrumos, tā rietumos no Baltijas jūras.

Dainās saktas minētas sakarā ar ligavas grezno kāzu tērpu, kā arī puīšu un meitu precību attiecību risināšanā. Lai gan vairāk ticams, ka tautasdziesmās minētās saktas ir t.s. riņķasaktas, kuras lietotas vēlākajos laikos un pazīstamas no etnogrāfijas, varam pieņemt, ka gan saktu praktiskais lietojums, gan to tradicionālā simboliskā nozīme senlaikos varētu būt bijusi līdzīga.

Lasot dainas, atrodam īpatnēju valodas formu – *cik saktiņu izsedzu*. Mūsu šodienas izpratnē segt var segu, villaini utt. Šajā un vēl citās dziesmās saglabājusies saistība ar lietuviešu valodu – segti – spraust, sege – sakta, saspraužamais. Sis piemērs ļauj domāt arī par citiem, visai seniem priekšstatiem,

kurus dainas saglabājušas it kā iesaldētā, sastingušā formā.

Griez uz koka, tautu meita,
Manus lielus parādiņus:
Cik saktiņu tev izsedzu,
Cik nomaucu gredzentiņu.

Pakavsaktu ilgā noturība latgaļu rotu vidū varētu tikt izskaidrota ar to visai ērto un vienkāršo lietošanu. Spraužot zoslu, pati sakta karājas ar galvām uz leju. To paceļ un caur spraugu starp galvām izvelk zoslu. Pašu saktu pagriež iešķersu, lai zosla atspiestos pret saktas loku. Saktas galu praktiskā nozīme – neļaut zoslai noslidēt atpakaļ spraugā. Šāds saktas iespraušanas veids ir bieži popularizēts, bet arheoloģijas paraugos ne reizi vien nākas sastapties ar pakavsaktiņām, kuru gali tik cieši saiet kopā, ka zoslu tiem cauri izcelt nav iespējams. Tādas, piemēram, ir vesela rinda Pildas *Ņukšu* kapulaukā atrastās (6.kaps, 7. kapa divi eksemplāri), kā arī elegantā Drustu *Auļukalna* tordētā pakavsaktiņa (savrupatradums). Acīmredzot šim rotām piespraušana notikusi tāpat kā vēlāko laiku riņķasaktām – izverot cauri lokam audumu un iedurot tajā zoslu.

Atradumos redzams, ka pakavsaktas spraustas gan ar galiem uz augšu, gan uz leju. Īstas skaidrības šajā jautājumā nav. Veselā rindā materiālu, kā lietuviešu, tā Novgorodas, tās parādās ar galiem uz leju. Tomēr, ņemot vērā, ka latgaļu rotās ir tādi paraugi kā *Ņukšu* 161.kapa un *Ainavas* 3.kapa atradumi, kam vidusdaļā bijis piestiprināts važturis ar piekariņiem, jādoma, ka gali varētu būt spraužami arī uz augšu.

Pakavsaktas atšķiras kā ar loka, tā galu veidojumiem. Kā loka, tā galu forma atkarīga no saktas darināšanas veida. Kaltajām saktām loks vai nu trīsstūra šķersgriezuma, vai tordēts, vai arī imitēti vīts. Lieto saktu lokos parādās sešskaldnis. Kaltajām saktām galos visbiežāk lietots atrotījums. Skaldņotie gali attiecas uz lietajām saktām. Zvērgalvu pakavsaktas iespējams darināt gan lejot, gan kaļot.

Pakavsaktas ar magoņpogaļu galiem, kas visai populāras arī lībiešiem, varētu būt lietas, taču uzmanību pievērš šādas saktas sagatave, kas atrasta Daugmales pilskalna aizsarggrāvī, kur tā, iespējams, nonākusi no senpilsētas. Uz sagataves virsmas labi saskatāmas vesera pēdas. Iespējams, ka stienis (diametrs – 12 mm) loka garumā kalts tievāks (vidusdaļā diametrs – 5,4 mm, pie galiem diametrs – 4,4 mm), atstājot sākotnējā resnumā pašus galus magoņpogaļu veidošanai. Sagataves gali izkalti ar sašaurinājumu malās. Acīmredzot to tālākai darināšanai būtu izmantota vīle. Sagataves kopējais garums ap 14 cm.

Par pakavsaktas simbolisko jēgu daži pētnieki izvirzījuši domu, ka tā varētu būt saistīta ar mēness attēlojumu (E.Brastiņš, Ed.Paegle, J.Bīne). Ja turamies pie B.Ribakova shēmas par rotu komplektu kā Visuma modeli un kosmiskās aprites attēlojumu tajā, tad, loģiski, ka šādos komplektos vajadzētu būt iestarpinātam arī nakts spīdeklim, ko līdz šim neesam pamanījuši. Ņemot vērā nozīmīgo vietu, ko atspoguļodamas ļaužu apziņu, mēnesim ierāda dainas, varētu pieļaut, ka kādā no mitoloģiskajiem līmeņiem šo pētnieku izvirzītā hipotēze attiecībā uz pakavsaktu simbolisko nozīmi atbilst patiesībai. Jāatzīmē, ka sevišķi uz lielāko pakavsaktu lokiem redzam rakstus, kas ir visai līdzīgi zvērgalvu aproču rakstiem – tur tāpat risinātas kosmogoniskas tēmas. Interesanti, ka saktu skaldņotajos galos reizēm parādās ugunskrusta (svastikas) motīvi. Latgaļu rotās šī zīme citur nav sastopama. Toties jo bagātīgi tā pārstāvēta villaiņu rakstos. Stāmerienas villainē ugunskrusts atrodams 20 variantos. To redzam arī *Ainavas*, *Kalsnavas*, *Bērzpils* u.c. greznajās plecu segās. Lietuviešu materiālā svastika gravēta arī manšetveida aprocēs.

Pakavsaktas nēsājuši kā vīrieši, tā sievietes. Mazākās saktiņas izmantotas krekla apkakles sasprašanai, to aptuvenais diametrs – 3 cm. Pēc izmēriem lielākas saktas (diametrs – 5–6 cm) sievietes lietojušas villaines, bet vīri – vamžu sasprašanai. Lielās, lietās pakavsaktas piemērotas apmetņu vai mēteļu sastiprināšanai. Vārds "mētelis" K.Karuļa skaidrojumā uzskatāms par aizguvumu, kas latviešu valodā ienācis vēl līdz 13.gs., tā kā apģērba gabals, kuru

sasprauda ar minēto mēness saktu, iespējams, saucies šajā vārdā.⁴⁸

Mēnestiņis nakti brauca,
Es Mēneša ormanītis;
Mēnestiņis man iedeva
Savu zvaigžņu mētelīti;
Es varēju nakti braukt
Kā pa dienu saulītē.

TORDĒTĀS PAKAVSAKTAS AR ATROTĪTIEM GALIEM

Šīs saktas bijušas sevišķi iecienītas seno latgaļu pakavsaktu vidū. Tās vienkāršākais izgatavošanas veids: ņem četrstūrainu zaļvara stienīti (tā mala – 4–5 mm, garums – 11–12 cm). To atkvēlina un vienu galu stingri nofiksē skrūvspīlēs, bet otra gala saturēšanai, kā to redzējām citos tordēšanas piemēros, izmanto knaibles jeb rokas skrūvspīles. Stienīti tordē, ik pa brīdim atlaidinot. Arheoloģisko paraugu tordējums ir visai blīvs

47.zīm.

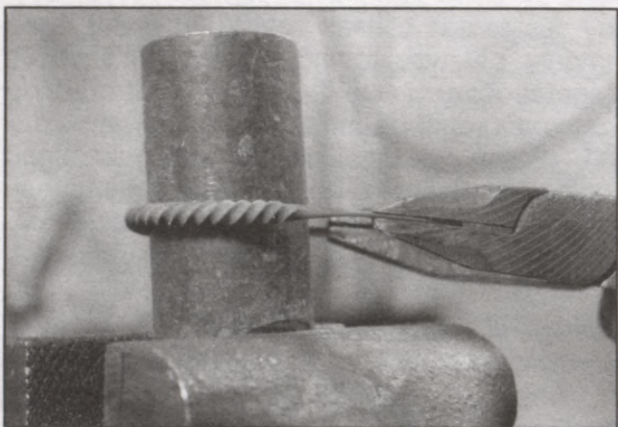
– to der atcerēties šodienas rotkalim, darinot pakavsaktiņas. (47.zīm.)

Galus stiepj un placina uz gludas laktas virsmas ar veseri. Kad tie noplacināti līdz 0,5–0,6 mm, tos nolīdzina garumā un pievīlē vienādus placinājumu sānus.

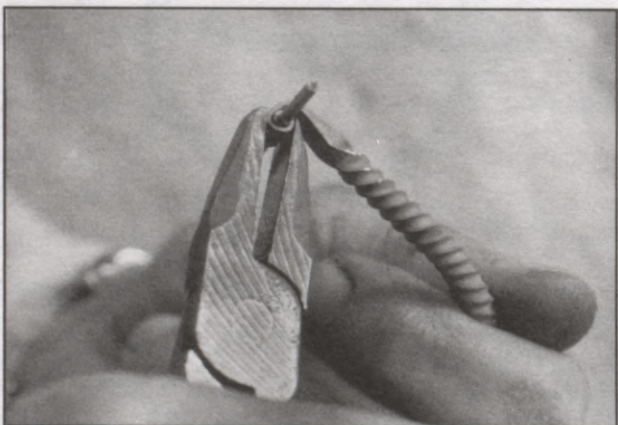
Sagatavi ērtāk salocīt karstu uz attiecīga resnuma stieņa vai laktas raga. Vispirms saktiņu saliec puslokā, skatoties, lai abi gali būtu vienādā līmenī. Tad, kā jau sacīts iepriekš, ar gludām plakankniebēm noplacinājumu galos izveido renīti, kurā ar tām pašām knaiblēm ietin tievu nagliņu vai stieples

Tordēta pakavsaktiņa top, savērpjot ap savu asi kvadrāta stienīti.

Saktiņas loku veidojot, ērti izmantot attiecīgā resnuma serdeni.

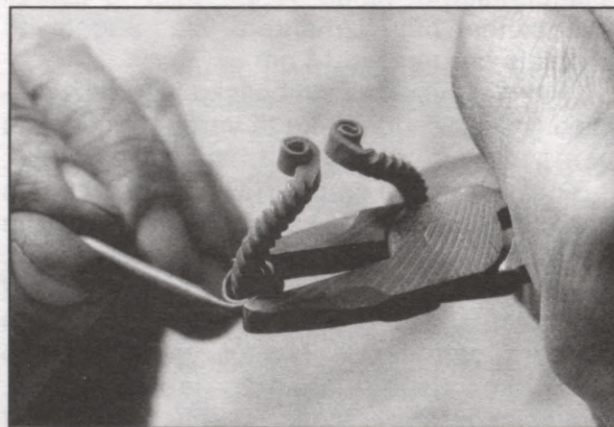
Pakavsaktiņas galu atrotišanai noderīgs maza diametra dzelzs stienītis un plakanknaibles ar gludiem žokļiem.

galiņu. Tā galus tin līdz tordējumam. Tad ar pusapaļām knaiblēm tos pielīdzina lokam, atstājot spraugu zoslas kustībai.

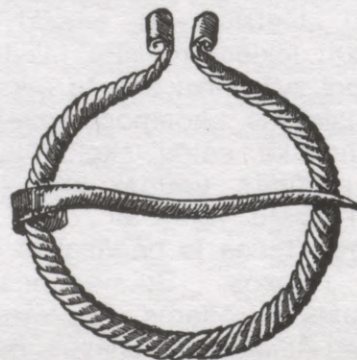
Zoslu izgatavo no stieples (diametrs –

3 mm). Tās vienu galu (ap 3 cm) noplacina un atlaidinātu uztin (apmēram divarpus reizes) uz saktas tordētā loka. Zoslu ar pusapaļām knaiblītēm izveido atbilstošu saktas lokam, tās galu uzasina. Vīles pēdas jāaizslīpē un darbs jāspodrina.

Minētajā piemērā loka tordēšanai un galu izveidošanai apskatījām parasti lietotos paņēmienus, bet nebūtu lieki paraudzīties, kā tos reizēm darinājuši ar īpašu formas un dekoratīvās izteiksmes izjūtu apveltīti, mums vārdā nezināmi seno latgaļu rotkaļi.

Zoslas noplacinātā gala uztīšana uz saktiņas loka notiek ar plakankniebju palīdzību.

48.zīm.

Atšķirībā no tradicionālajām, sastopamas pakavsaktas, kuru loks uz galiem kļūst tievāks, gali ir nedaudz noliekti uz priekšu un uz augšu un tad atrotīti. Šāds risinājums saktiņai piešķir eleganci. Minētās pakavsaktas sastopamas Vidzemes pusē (*Ģūģeri, Auļukalns*), bet līdzīgi galu atrotījumi zināmi arī Latgalē (*Kaunatas Šakatu 1.kaps*). Galvenokārt jau mulsina loka vienmērīgais tordējums, kaut gan tā gali tievāki par vidusdaļu. Ar parasto tordēšanas paņēmienu

to tehniski nevar izdarīt, jo tievākajai vietai jāsavērpjas vairāk nekā resnajai. Grūti pateikt, kā senajam rotkalim izdevās iegūt liesmu, kas līdzīga šodienas benzīna vai gāzes degļa liesmai, bet, kā var noprast, tādā liesmā izdarīta tordēšana. Sākotnēji nokarsēta un savērpta resnā vidusdaļa un tad tai pakāpeniski pielīdzināti abi gali. Pagaidām cits risinājums šai problēmai nav rodams. Saktiņas formas tālākā izveide līdzīga iepriekšējai, tikai gali augšpus tordējuma jāpaliec apmēram 45° uz priekšu un augšu un tad jāsatin, atstājot pāris milimetru uzlocījumam (48.zīm.).

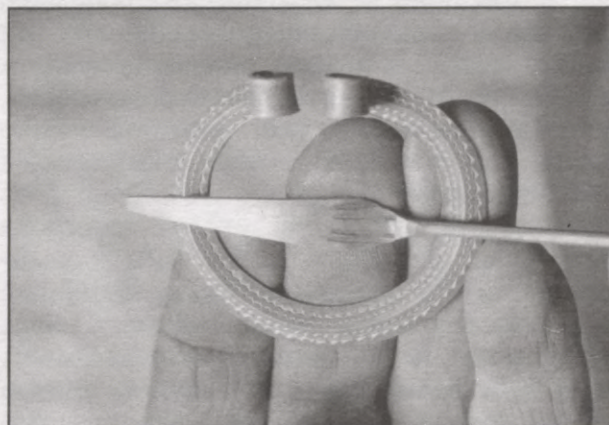
Tordētās pakavsaktas lieto arī kā villaines un svārku saspraužamos, kā tas redzams Pildas *Nukšu* 150.(sievietes) un 163.(vīrieša) kapos. Šādam nolūkam ņemts nedaudz resnāks un garāks stienis. Tā diametrs varētu būt ap 6–7 mm un garums ap 14 cm.

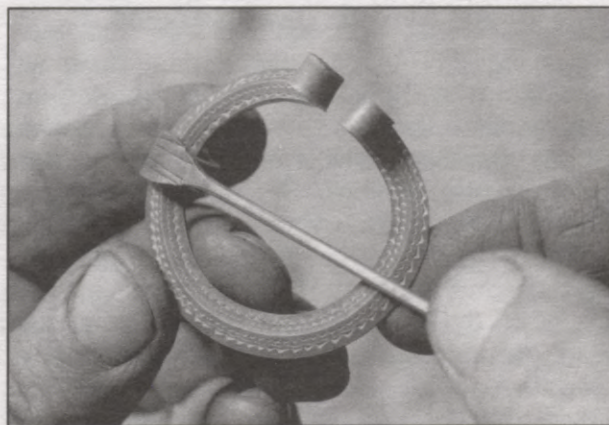
Pakavsaktiņa kā dekoratīvs elements noder nēsāšanai arī pie mūsdienīga krekla vai blūzes.

TRĪSSTŪRA ŠĶĒRSGRIEZUMA PAKAVSAKTA AR ATROTĪTIEM GALIEM

Uzskata, ka senākas par tordētajām ir pakavsaktas, kuru lokam trīsstūra šķērsgriezums. Šādu saktiņu gatavojot, stienītis (diametrs – 3,5–4 mm) jāpārkaļ attiecīgā profila gropē. Gali, tāpat kā iepriekšējā piemērā, jānoplacina un jāpielīdzina.

Pakavsaktas zoslai, kuras tinums platāks, tā kalta ar kritumu uz galu. Šāds tinums ar visu platumu var brīvi kustēties pa saktas loku.

Platā zosla uztīta uz trīsstūra šķērsgriezuma pakavsaktas ar atrotītiem galiem.

Raksts uz saktiņas gravējams, pirms tā saliekta lokā. To izdara ar dubultdzeli, tāpat kā spirālaprocēm un gredzeniem.

Lai salocītu šādu, samērā plānu un platu lenti, jāpiemeklē attiecīga resnuma saktas loka forma – serdenis. Nokaitēto sagatavi aiz galiem turot knaiblēs, uzmanīgi apliec ap

formu. Locīšanas gaitā karsēšana jāizdara vairākas reizes. Pēc tam uztin saktas galus un izlīdzina loku. Zoslu gatavo tāpat kā iepriekšējā piemērā.

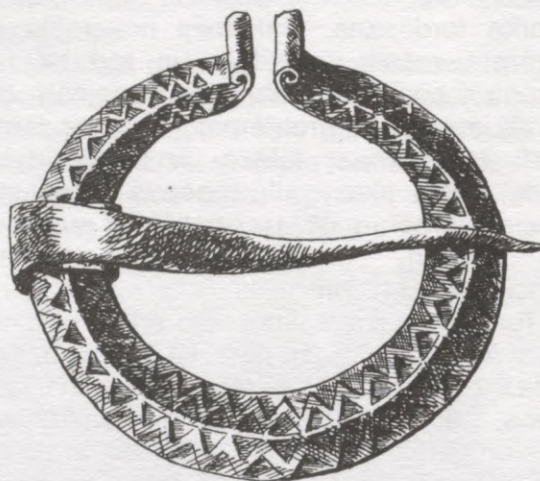
Arī trīsstūra šķērsriezuma pakavsaktiņām iespējami dažādi varianti, ar kuriem rotkaļi centušies tās padarīt glītākas un interesantākas, piemēram, *Ģūģeru* 48.kapa trīsstūra šķērsriezuma saktiņai, līdzīgi kā tordētajai no 78.kapa, gali eleganti izlocīti uz priekšu.

Pildas *Ņukšu* 160.kapa vidēji lielajai saktai, kas varēja būt izmantota villaines sasprausšanai (diametrs – 49 mm), loka vidusdaļā platums 6 mm, bet pie galiem kritums līdz 5 mm. *Ņukšu* 140.kapa inventārā, kopā ar citām senajam karavīram piederošajām lietām, atrasta arī trīsstūra šķērsriezuma svārku sakta. Tai, tāpat kā iepriekšējai, loks vidusdaļā platāks – 9 mm, pie galiem tas sašaurinājies līdz 7 mm. Saktas biezums – 3 mm un tās loka aptuvenais diametrs – 6 cm. Raksta gravēšanai uz tās izmantoti divi dubultdzeļi. Vienam darba galā robiņš šaurāks, otram platāks. Šaurākās viļņotās līnijas iet gar vidusšķautni, bet platākās tās apņem. Šai pakavsaktai zosla darināta no 4 mm diametra stieples.

PROFILĒTĀ PAKAVSAKTA AR ATROTĪTIEM GALIEM

Šķiet, ka tieši trīsstūra šķērsriezuma pakavsaktai tālākajā attīstībā nekas neliedz pārtapt par visai reti sastopamo profilēto saktu ar galu atrotījumiem. Šai saktai profilējumu veido valnītis, kurš visā loka garumā daļa saktu uz pusēm. Tās izgatavošanai nepieciešamais materiāls ir zaļvara stienītis, kura diametrs 5–6 mm un garums 9–10 cm. Visu loka garumu pārkaļ trīsstūra šķērsriezumā. Sagataves vidusšķautni liek trīsstūra rievā, līdzīgi kā kaļot gredzenus ar vidusplāksnīti. Kaļ valnīti un abas tā puses noplacina. Sagataves galus placina un pielīdzina kā parasti. Uz līdzenas laktas virsmas ar mazu trīsstūrīšu blīvokli veido rakstu, kas līdzīgs aproces ar vidusvalni rakstam (tāds Mērdzenes *Dzērvju* 7.kapa saktai). Rēzeknes Bukumuižas *Nipera* jaunsaimniecības saktai trīsstūrīšu rindas iet tikai gar valniša abām pusēm (49.zīm.). Šai saktai gan uz iekšējās, gan ārējās malas, kā arī uz valniša ar dubultdzeli iegravētas rakstu-

rīgās viļņotās līnijas. Sagatave jāpievīlē un jāpieslīpē ar aprēķinu, lai vidusdaļā loka platums būtu 15–20 mm un augšdaļā – 12–15 mm.

49.zīm.

Tāpat kā trīsstūra šķērsriezuma saktiņu, arī šo saliec nokaitētu uz vidusformas. Locīšana jāizdara pacietīgi, sagatavi vairākas reizes karsējot. Ja tā saliecas nepareizā virzienā, ar koka veseri jāiztaisno un pamazām jāturpina liekt vēlāmajā lokā. Galus atrota, līdzīgi kā iepriekš, tikai tiem jāņem resnāka uztinamā serde. Tāpat nokaitētus, galus pieliec saktas lokam.

Zoslai ņem 4 mm stiepli, tās vienu galu kaļ tievāku, otru placina, velkot uz abām pusēm. Placinājuma priekšpusē ar dzeli iegravē slīpo krustu zīmes. Zoslu uztin uz saktas loka ar pusapaļajām knaiblēm. Šis saktas loks sava platuma dēļ liek tīt visai liela diametra zoslas riņķi. Tā kā sakta galu virzienā sašaurinās, pastāv iespēja, ka zosla var izvērties no tās. Lai tas nenotiktu, atstarpei starp atrotījumiem jābūt atbilstoši mazai. Saktu pieslīpē, kodina un pulē.

PAKAVSAKTA AR ZVĒRGALVU GALIEM

Par šo saktu izcelsmi pētnieku domas dalās. Izdevuma *Latvijas PSR arheoloģija* autori, pamatojoties uz B.Nermana pētījumiem, pārstāv uzskatu, ka pakavsaktu ar zvērgalvu galiem dzimtene varētu būt Gotlandē.⁴⁹ Savukārt arheoloģi E.Brīvkalni nepār-

liecina B.Nermana pieņēmums. Pētījumā *Tērvetes saktas* viņa norāda, ka senākā ar zeltu klātā dzelzs pakavsakta ar zvērgalvu galiem zināma no 3.gs.p.m.ē. un atrasta skitu kurgānā pie Voronežas. E.Brivkalne uzskata, ka pat ar vairāk nekā tūkstoš gadu laika atstarpi no turienes šīs saktas caur Krieviju vai Igauniju varēja nonākt arī Latvijā.⁵⁰

Krievu arheoloģe M.Sedova min pāris šādu saktu, kas atrastas senajā Novgorodā, un piebilst, ka līdzīgas saktas ar zoomorfām galviņām plaši pazīstamas starp baltu senlietām 11.–14.gs. Viņa, neminot iespējamo saktas izcelšanās vietu, konstatē reģionu, kur tā tālāk attīstījusies un izplatījusies.

50.zīm

No plašā latgaļu rotu klāsta šīs saktas izceļas ar interesanto formu un līniju graciozītāti. Masīvais loks, savīdamies ar filigrāno pīnīti, rada dinamiskas kustības iespaidu, kas sāsaucas ar loku un pretloku kombinācijām fantastisko zvērgalvu veidojumā. Reizēm galvas iezīmētas ar visai smalku robotu līniju un saulīšu rakstiem. Šādi darbi runā paši par

sevi, un, tēlaini izsakoties, jūtams, ka autors tos izglāstījis no materiāla. (50.zīm.)

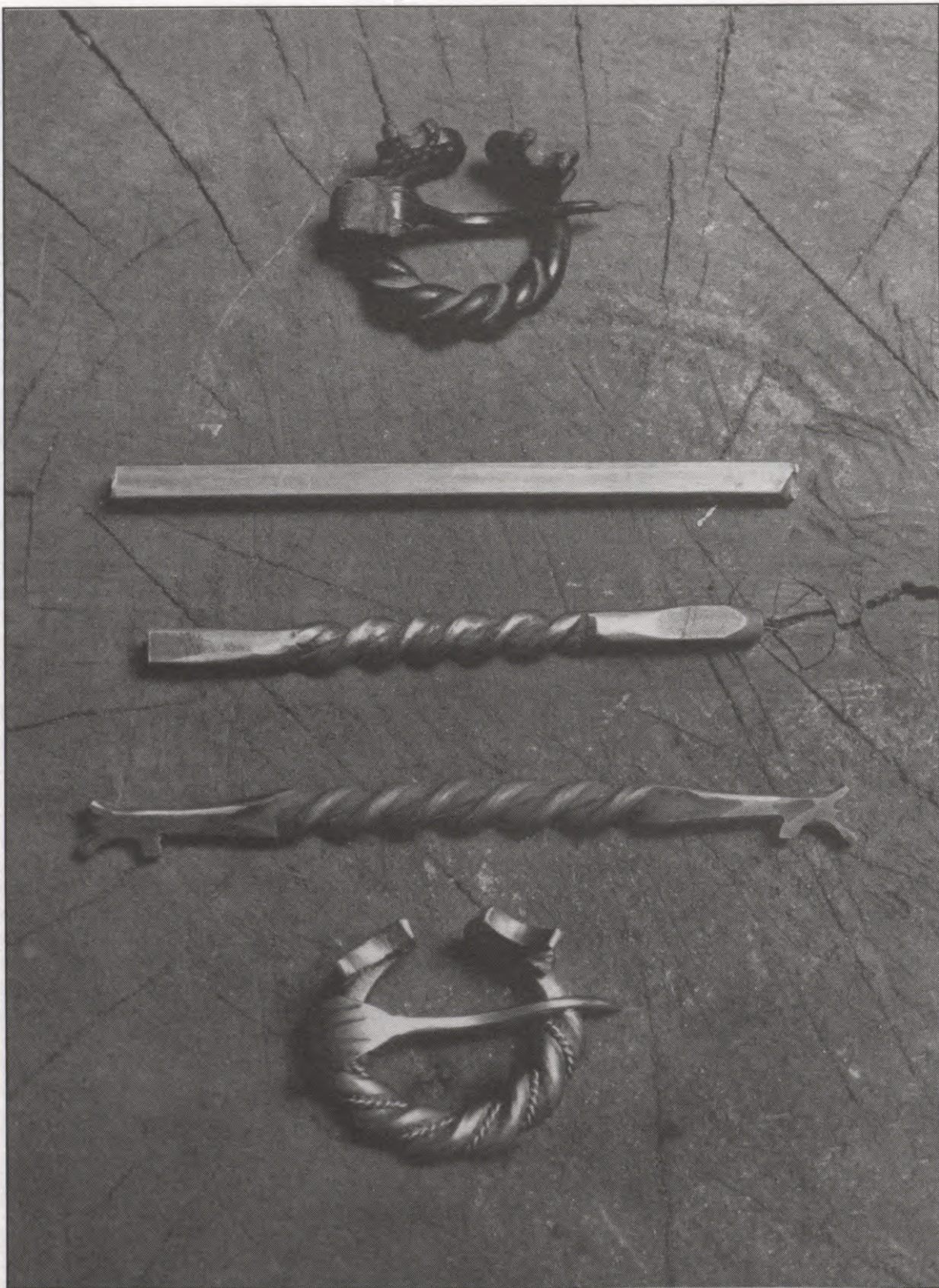
Bet materiālam, cik noprotams, ņemts zaļvara stienītis (diametrs – 6–7 mm) garumā ap 10 cm. Šāda stienīša vidusdaļu placina no abām pusēm. Starp galiem izveidojas placinājums, kura garums 5,5–6 cm un biezums 3,5–4 mm. Tāpat kā imitēti vitajām zvērgalvu aprocēm vidusdaļas placinājumā no abām pusēm iecērt dziļu viduslīniju. Placinājuma malām ar vili piedod pusapaļu formu un izslipē vīles pēdas. Šādas vidusplāksnes platums izveidojies – 8,5–9 mm. To tordē tāpat kā citos gadījumos.

Vēl viena iespēja iegūt imitēto vijumu ir tā ieciršana apaļā stienī, kurš jau nokalts saktai atbilstošā formā (diametra kritums galvu virzienā). Šo darbu veic ar cirtni, kura asmenis – pusapaļš ieloks. Ērtības labad stieni liek laktas segmenta gropē un iecērt tajā vienu vai divas slīpu vijumu līnijas. Vijuma malas noapaļo ar vili.

Sagataves galus noplacina 4–5 mm biezumā. Starp vijumiem un galvām atlikušo daļu pārkaļ tievāku, ar kritumu galvu virzienā. Šo "kaklu" garums ap 3 cm. Noplacinātos galus ar cirtņa un vīles palīdzību izveido galvu formā. Pirms saktas saliekšanas no loka daļām izslipē vīles pēdas.

Saktas locīšanu vislabāk, kā parasti, izdarīt kvēles stāvoklī. Tāpat karstas galvas noloka ar knaiblēm. Kad saktas loks izveidots, starp vijumiem ietin smalko pīnīti. Tās galus var mēģināt ieštancēt starp vijumiem esošajā, cirtņa veidotajā rievā. Šodienas rotkalim tos, drošības dēļ, ieteicams pielodēt. Senais pīnītes iestiprināšanas veids, tāds, kā tas mūsu izprasts, nevarēja būt visai drošs, jo daudziem arheoloģijas paraugiem tā pazudusi.

Rakstu uz galviņām var iekalt, kad sakta jau salocīta. Saktas zoslu izgatavo līdzīgi kā profilētajai saktai. Pēc zoslas uztīšanas saktu kodina un pulē.

Zvērģalvu pakavsaktiņas oriģināls, atdarinājuma sagatave dažādās izgatavošanas stadijās un atdarinātā sakta.

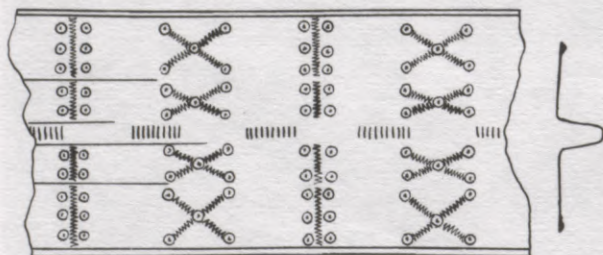
Manšetveida aproces ērti piekļaujas valkātājas rokām.

MANŠETVEIDA APROCES

Kamēr grāmata gaidīja izdošanu, tika veikti jauni eksperimenti. Radās iespēja pievienot iepriekš uzrakstītajam vēl dažus vērojumus un atziņas, kas uzskatāmi atspoguļo meklējumu gaitu.

Vidējā un vēlā dzelzs laikmeta sākumā latgaļu sieviešu rotu komplektā ievērojamu vietu ieņēma t.s. manšetveida aproces. Seno latgaļu sieviešu aproču valkāšanas tradīcijās pieņemts tās nēsāt uz katras rokas pa vienai. Bieži šī veida aproces liktas kopā ar spirāl- aprocēm un dobajām aprocēm.

Pastāv uzskats, ka manšetaproču sākotnējās formas veidojušās no zemgaļu aprocēm ar vidusšķautni. Latgaļu rotu klāstā šo aproču agrīnie veidi parādās kā masīvs trīsstūra loks, kura rokai pieguļošās malas noplacinātas. Acīmredzot šāda, visai smaga rota mudinājusi rotkaļus meklēt jaunus paņēmienus, kā padarīt to vieglāku un ērtāku valkāšanai. Šo meklējumu rezultātā manšetveida aproce sasniegusi savu klasisko formu – tā kalta no plāna skārda, ar dobu vidusšķautni. Tā kļuvusi ne tikai vieglāka, bet ieguvusi arī lielāku laukumu rotāšanai. Šāda attīstība sevišķi attiecināma uz manšetveida aproču valkāšanas posma otro pusi. Ornamentālais raksts kļuvis dekoratīvāks un mākslinieciski interesantāk izteikts. Lai gan mākslinieciskā izteiksme pilnveidojusies, rotas pamatjēga paliek iepriekšējā. Vēl aizvien aproču rakstos pārsvarā ir slīpie krusti pamišus ar sauliņu zīmēm.

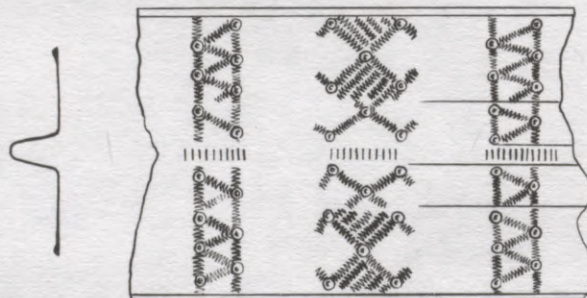

51.zīm.

Cēsu novada manšetaproču ornamentālā zīmējuma attīstība labi raksturo šo rotu dekoratīvās apdares pilnveidošanos. Agrīnāko zīmējuma veidu pārstāv *Kampu – Ģūģeru* aproce (Nr. 6399.). Lai gan rota stipri defor-

mēta, tās izmērus un rakstus iespējams noteikt un rekonstruēt. Aproces platums – 48,5 mm, loka garums – ap 160 mm. Malas platums līdz šķautnei – 17 mm, šķautnes platums – 14,5 mm, tās aptuvenais augstums – 9,5 mm. Ārējā valniša biezums – 1,2 mm. Aptuvenais skārda biezums aproces vidusdaļā – 0,9 mm. (51. zīm.)

Ja agrīnāko manšetveida aproču rotājumā galvenais uzsvars likts uz slīpo krustu rindām, kas atdalītas ar sauliņu joslām, tad vēlīnākajām šis krusta zīmējums rūpīgi aizpildīts ar dzeļa gravējuma līnijām. Drustu pagasta *Skripstu* 8.kapa aprocēm jauns motīvs parādās ar dzeli gravētajos slīpo krustu galu savēsumos. Uz vidusšķautnes cauri sauliņu zīmēm parādās slīpais krusts, kura divi garākie gali, tāpat kā lielajiem krustiņiem, iezīmēti ar apmēram 90° noliekumu. Šis simboliskais rotājums bagātīgi saglabāties arī etnogrāfiskajā materiālā ar Jumja zīmes nosaukumu. Jumis tradicionāli saistīts ar auglības simboliku (52. zīm.).

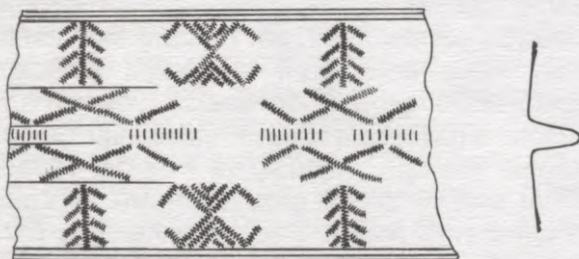
52.zīm.

Šīs aproces izmēri ir jau lielāki, salīdzinot ar iepriekšējo piemēru. Aproces kopējais augstums – 65 mm, malas garums ap 170 mm, malas platums līdz šķautnei – apmēram 27 mm. Ārējo malu noslēdz divi garenvalniši. Valnišu joslas kopējais platums – 4 mm, biezums – 1,5 mm.

Raksturīgs manšetveida aproču dažāda izpildījuma paraugs ir no *Kampu – Ģūģeru* kapulauka (Nr.7179). Šī savrupatraduma kopējais platums ir aptuveni 75 mm. Precīzi šis izmērs nav nosakāms, jo aproce stipri bojāta.

Malas platums līdz vidušķautnei – 32 mm. Aproces loka garums – 150 mm. Skārda biezums lūzuma vietās – 0,5 m. Ārējo valnišu skaits – 3. To joslas platums – 6 mm, biezums – 1,1 mm.

Atšķirībā no iepriekšaplūkotajiem piemēriem, *Ģūģeru* aproces rotāšanai izmantots tikai dzelis, turklāt ar robiņu darba galā, ko saucam par dubultdzeli. Šis rotas gravējums visai rūpīgi izpildīts. Uz *Ģūģeru* aproces neredzam ieštancētās saulītes, kuras parasti veido raksta shēmu. Savērsto krustu laukumu atdalīšanai izmantotas skujiņu rakstu joslas (53. zīm).

53. zīm.

Tā kā zīmējums pamatā nemainās, arī šis aproces simboliskā jēga paliek iepriekšējā.

Iepazīstot manšetveida aproču atsevišķus attīstības posmus un apskatot to dekoratīvo noformējumu, nākas saskarties ar problēmām, kas saistītas ar šo rotu darināšanu un valkāšanas veidu:

1. No amatnieka viedokļa grūti izskaidrot paņēmieni, ar kuru iespējams salocīt rokai pieguļošā formā aproces sagatavi. Locīšanu kavē dobā skārda šķautne. Kaļot uz laktas raga, rastos nevēlama un grūti izlabojama aproces sagataves deformācija.

2. Aproce bijusi paredzēta valkāšanai ikdienā – to liecina bieži sastopamais izdilums senlietu paraugos. Lai novērstu plānā skārda dilšanu aproces malās, senais rotkalis uz tām izveidojis vienu, divus vai pat trīs sabiezinātus garenvalnišus. Ja pieņemam plāna skārda loksnī par aproces sagataves materiālu, nav izprotams, kā aproces malās iespējams izveidot pat līdz 1,5 mm biežus valnišus.

3. Manšetveida aprocēm, tāpat kā vairākiem citiem vidējā un vēlā dzelzs laikmeta aproču tipiem, loka diametrs ir pārāk mazs, lai caur tām varētu izbāzt roku. Daļai vēlā dzelzs laikmeta aproču atstatums starp galiem ir pietiekams, lai tās pārvilkto pār apakšdelmu. Citiem aproču tipiem, ja tās nav pārāk masi-

vas, to uzlikšanai un noņemšanai iespējams atlocīt un atkal pielocīt to vidējo daļu. Iespējams, ka daļa no senajām aprocēm ir valkātas nenoņemot (piem. – vīriešu karavīru aproces). Masīvajām vīriešu aprocēm parasti ir sašaurināta aizmugures daļa. Uzliekot aproci uz rokas puspavērtā veidā, to iespējams ar koka veseri pieplacināt valkātāja rokai. Turpretī manšetveida aproces konfigurācija rada šaubas, vai iespējams aproci, kaut arī pavērtu, uzlikt rokai, izvairoties no nevēlamām loka šķautnes deformācijām. Lielākajai daļai manšetaproču atvere ir par mazu, lai tās uzvilktu pāri apakšdelmam. Mūsu aplūkotajos piemēros attālums starp *Skriptu* aproces galiem ir 13 mm, *Ģūģeru* aprocei (Nr.7179) cik var spriest, neskatoties uz tās deformāciju, atstarpe starp galiem ir ne vairāk par 20 mm. Aprocei Nr.6399, ņemot vērā tās loka garumu, atstatums starp galiem ir bijis līdzīgs.

Lai rastu atbildes uz šiem, ar seno metālmākslu saistītajiem jautājumiem talkā ņemas eksperimentālās arheoloģijas metodes. Eksperimentālais darbs seno rotu atdarināšanā iedalāms trijos būtiskos posmos. Pirmais ir materiāla izpēte. Pēc tās rodas hipotēzes par senās rotas darināšanas veidu. Šeit iekļaujas ne tikai teorētiskās atziņas, bet arī praktisks darbs – iespējamo darbarīku un palīgierīču izgatavošana. Pēc tam mēģina kalt iecerēto rotu. Atkarībā no sākotnējo atzinumu pareizības, tiek radīti daži vairāk vai mazāk veiksmīgi paraugi.

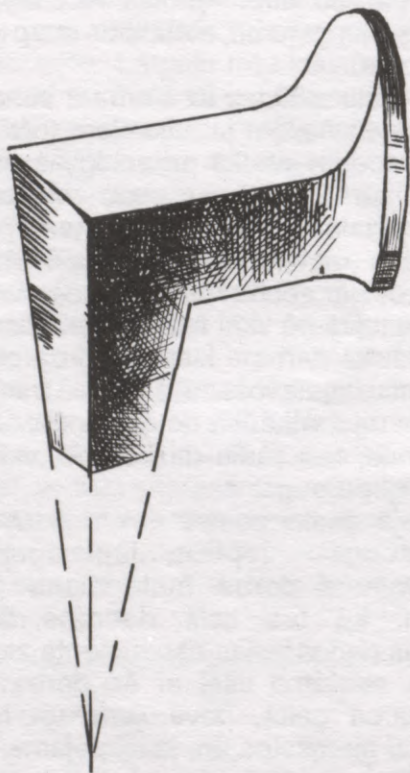
Otrajā darba posmā tiek darināta senās rotas kopija – replika. Jāpielāgojas gan izgatavojamā darba materiālam, gan arī veidam, kā tas ticis darināts senatnē. Replikas darināšanas esperimenta zinātniskā nozīme saistāma tieši ar šo darba posmu. Visa darba gaita, novērojumi un mērījumi fiksējami pierakstos un, ja iespējams, arī foto vai videomateriālā. Pieraksti un vizuālais materiāls tad arī atspoguļo uzkrāto pieredzi par rotas darināšanu senatnē.

Tomēr viens izgatavots un fiksēts rotas atdarinājums vēl nebūt nav uzskatāms par neapstrīdamu. Tāpēc trešajā darba posmā turpinās rotu gatavošana vairākos līdzīgos variantos. Eksperimentējot ar darba paņēmieniem un rīkiem, kādu nav mūsdienu amatniekiem, mums šajā darbā trūkst gan prasmes, gan pieredzes. Iegūstot to trešajā posmā, jau varam būt pārliecināti, ka

eksperiments izdevies.

Manšetveida aproču darināšanai tika izdarīta šāda eksperimentu sērija.

Vispirms tika mēģināts noskaidrot, kā kalta manšetveida aproces dobā šķautne un kā sagatave pielocīta atbilstoši rokas formai. Par materiālu tika izmantota misiņa skārda loksne – tās biezums 0,8 mm, platums – 60 mm un garums – 170 mm. Loksnei iezīmēja viduslīniju un 10 mm attālumā no tās uz katru pusi novilkā paralēlas līnijas. Plāksne tika pārlocīta pa viduslīniju. Pa abām sānu līnijām tika izdarīti atlocījumi 90° leņķī. Šādu "T" veida sagatavi, turot tās galus knaiblēs, karsēja intensīvā liesmā līdz sasniedza sarkankvēli. Tad ar knaiblēm sagatavi locīja ap dzelzs serdeni, kas

54.zīm.

nostiprināts līdzās. Karsēšanu un locīšanu izdarīja vairākos paņēmienos, jo, sagatavei saskaroties ar serdeni, tā strauji atdzisa un zaudēja plastiskumu. Kad aproces forma bija izveidota, radās nepieciešamība paplašināt vidusšķautni. Par palīgierīci lietoja šim nolūkam speciāli kaltu masīvu dzelzs tapu ar plakanu, uz āru izliektu sfērisku plāksni galā. Šādu tapu nostiprināja skrūvspilēs. Tās galva

izrādījās ērts atbalsts manšetveida aproces šķautnes paplašināšanai un izveidei no iekšpuses, no sāniem un augšas, to kaļot ar koka veseri. Iespējams, ka šāda dobās šķautnes veidošana pielietota arī senatnē, ar nosacījumu, ka tapa būtu bijusi kalta ar nolocītu iedzītni iestiprināšanai blukī (54. zīm.).

Turpinot eksperimentu, vidusšķautni izdevās iegūt arī citā veidā, kas, liekas, varētu būt bijis tuvāks seno rotkaļu darba iespējām un principiem. Uzskatām, ka manšetveida aproces sākotnējā forma – aproce ar masīvu vidusšķautni – kalta dzelzs laktas gropē. Kaļot skārda šķautni dzelzs gropē, pastāv iespēja materiālu pārsist, tādēļ par pamatu tika ņemts ozola kluča gals, kurā iestrādāta attiecīga trīsstūrveida grope. Ar dzelzs vesera nopalo to smailo galu dzenot viduslīniju gropē, šķautne veidojas vajadzīgajā trīsstūra formā, turklāt pret ozolkoka gropes malām atlocījās arī sagataves malas. Pēc vairākkārtējas pārkalšanas, sagatavi ikreizes atkvēlinot, šķautne ieguva gludu, līdzenu virsmu. Sagataves locīšanas process notika līdzīgi kā iepriekšējā mēģinājumā.

Aproci pievilē un slīpē. Pēc tam ar saulišu blīvokli un dzeli iezīmē raksta elementus. Bez garenvalnišu joslas malās šāda aproce pazīstama latgaļu arheoloģiskajā materiālā (piem., *Zvirgzdenes Kivtu* 11.kapa manšetveida aproces).

Domājams, ka tālākā manšetveida aproču attīstībā veidojusies sabiezinātā ārmala (garenvalnītis). Mūsdienās par manšetveida aproču sagataves materiālu uzskata biežāku vai plānāku skārda loksni. Valnišu veidošana ir tehniski iespējama, tos vai nu uzlodējot uz skārda malas, vai arī ievalcējot rievās no kreisās puses. Tādējādi iespējams panākt vizuālu līdzību ar senajiem paraugiem. Pastāvot atšķirībām seno rotkaļu darba pieredzē un mūsdienu juveliera racionālajā domāšanā, mūsu uzskatos ieviesusies kļūda, ka izmantota skārda plāksne. Senā rotkaļa rīcībā šādas plāksnes varēja arī nebūt un par sagataves materiālu aproces kalšanai viņš izmantoja kādu biežāka materiāla kluci, plāksni vai stieni. To stiepjot un placinot, viņš darināja plāna skārda plāksni, kuras ārējās malas atstāja biežākas. Šīm malām tad, savukārt, attiecīgās laktas rievās tika uzkaltas garenvalnišu joslas.

Eksperimentam sākotnēji tika izmantotas vairākas visai bieza skārda plāksnes (2 mm).

Garenvalnišu veidošanai tika izgatavota blukī iedzenama laktiņa, kurai gar vienu malu ievīlētās divas paralēlas gropes. Plāksnes stiepsšanai un placināšanai par pamatu izmantoja līdzenu laktas virsmu. Plāksne tika stiepta ar vesera smailo galu, sākot no vidus – ārmalu virzienā, malas neskarot. Pirmie mēģinājumi nedeļa pārliecinošus rezultātus. Līdz ar plāksnes stiepsšanu un atkvēlināšanu, ar vesera plakano galu ikreiz tika pārieta arī jau iezīmētā gropju līnija. Iznākumā valnišu malas, lai gan reljefi iezīmējušās, kļuva visai plānas.

Lai turpmāk novērstu kļūmi, plāksne – 145 mm garums, 37 mm – platums un 2 mm biezums) atkal tika stiepta platumā. Kad tā bija nostiepta 60 mm platumā, tad ar šī paša vesera plakano galu to nogludināja, kaļot pārmaiņus no abām pusēm. Tikai pēc tam, kad plāksnes izmēri sasniedza 190 mm garumu un 67 mm platumu, kala ārējās, biežās malas. Valniši veidojās reljefi. Valnišus kaļot, plāksnes platums palielinājās vēl par 3 mm, garums – par 5 mm. Valni biezums sasniedza 1,7 mm. Tālāk apstrādē šī sagataves plāksne tika kalta un locīta kā iepriekšējās.

Lai pārliecinātos par aizsāktā eksperimenta – manšetveida aproču kalšanas – autentiskumu seno rotkaļu darba metodēm, turpmākajiem mēģinājumiem par materiālu tika ņemti misiņa stieņi. Pirmajā gadījumā tas bija stienis 12 mm diametrā, 120 mm garumā un tā svars bija 125 g. Stieni pārkala plāksnē, kas savukārt tika stiepta un līdzināta tāpat kā iepriekšējās. Plāksnei vidusdaļā sasniedzot 0,6 mm biezumu, tās laukums izveidojās – 230 mm garumā un 80 mm platumā. Kaļot plāksnes virsmā radās vairākas plaisas.

Pārkaļot un salokot sagatavi aproces formā, izrādījās, ka tās augstums – 75 mm – par 5 mm pārsniedz *Gūģeru* aproces augstumu. Tā kā aproces forma izveidojot no tās galiem bija jānogriež daudz lieka metāla, var

secināt, ka sākotnēji izvēlētā stieņa masa bijusi par lielu.

Lai aproces – replikas darināšanai izvēlētos atbilstošo metāla daudzumu, nākošā stieņa izmēri bija: garums – 100 mm, diametrs – 12 mm un svars – 98 g. Plāksnes kalšana un malu valnišu izstrāde norisinājās tāpat kā iepriekšējā eksperimentā. Iegūtās plāksnes garums bija 205 mm, platums – 75 mm. Izveidojot sagatavi aproces formā, izrādījās, ka tās izmēri ir tuvi *Skripstu* 8.kapa aproces izmēriem. Jāpiezīmē, ka šīs divas aproces kala ar parasto atslēdznieka veseri (svars – 500 g). Tas varētu liecināt, ka arī vidējā dzelzs laikmeta vienkāršos darbarīkus rotkaļi prata izmantot pat tik sarežģītas konfigurācijas rotu izgatavošanai, par kādu uzskatāma manšetveida aproce.

Atbilde uz jautājumu par manšetveida aproces uzlikšanas un noņemšanas veidu tika meklēta praktiskā darbībā ar šo rotu. Eksperimentam tika izgatavots aproces atdarinājums, ar mazu diametru – 53 mm un šauru atstatumu starp galiem – 15 mm. Ar rokām aproci atlocīja līdz 30 mm atvērsumam (pilnīgi pietiekošs, lai rotu uzvilkta pār apakšdelmu). Vienmērīgi spiežot uz aproces galiem un sāniem, bez pūlēm izdevās to izveidot iepriekšējā formā. Šādu darbošanos atkārtotot desmit reizes, nekādas nevēlamas izmaiņas ne šķautnei, ne koka placinājumam netika konstatētas. Acīmredzot seno rotkaļu pieredze un metāla plastisko īpašību pārzināšana ļāva tiem kalt manšetveida aproci veidā, kas varētu likties nesaprotams no mūsdienu rotu darinātāja un valkātāja viedokļa.

Par mūsu eksperimentu un novērojumu pareizību vai kļūmēm būs iespējams pārliecināties, rotkaļa – eksperimentētāja darbības trešajā posmā. Rotas kalšanas atkārtojums, kā arī praktiska tās valkāšana var sniegt galīgo atbildi uz aplūkotajiem jautājumiem.

CAUR ŠODIENU RĪTDIENAI

Aiz Daugavas vara dārzs
Baltā smilšu kalniņā;
Tur ziedēja zelta rozes,
Sudrabiņa magoniņas.

Šo dainu ne velti pieminam un esam izmantojuši grāmatas nosaukumā. Smilšu kalniņš tautasdziesmās parasti identisks kapu kalniņam. Kā noprotam no populārajām dziesmām un pasakām par garo pupu, kura, iestādīta "baltā smilšu kalniņā", tā izaug tik gara, ka var uzkāpt debesīs, lai tiktos ar mirušajiem vecākiem un mitoloģiskām būtnēm. Kapam ir robežas nozīme starp Šo sauli un Viņu sauli. Brīnišķais vara dārzs mūsu dainā norāda uz tā mitoloģisko saistību. Arī mēs ar šīs grāmatas palīdzību caur seno latgaļu kapulaukiem mēģinājām ieiet teiksmainajā aizgājušo laiku pasaulē, satikt tos ļaudis, kuru pēcteči esam, tuvāk iepazīt viņu domas un darbus. Apliecinājums tam, ka iepriekšējās lappusēs veiktā ekskursija seno latgaļu zemē ir izdevusies, parādīsies turpmākajās norisēs, tad, kad kāds lasītājs parakāsies pagrabā vai bēniņos aizmirstā krāmu kastē un, atradis tur misiņa stienīti vai skārda gabalu, pamēģinās ar saviem, varbūt visai pieticīgajiem darbarīkiem izgatavot kaut ko no tā, kas viņu ieinteresējis. Pēc pirmās rotas gribēsies nokalt nākamo, un tad jau vajadzība spiedīs aiziet uz krāmu tirgu, lai piemeklētu kādu trūkstošu darbarīku. Un, ja pēc visa tā radīsies vēlēšanās pašam iegriezties muzeja fondos, lai pārliecinātos, vai tiešām tā ir, kā šie rakstīti, tad mūsu grāmatas mērķis būs sasniegts.

Iespējas apgūt seno rotu kultūras mantojumu ir bezgalīgas. Šeit mēs pieskārāmies tikai dažiem to paraugiem un iespējamiem darināšanas principiem. Milzums rotu, kas attiecas uz vēlā dzelzs laikmeta latgaļiem, nemaz netika minētas. Bet vēl taču mums ir kurši, zemgaļi, līvi, vēl mums ir agrais un vidējais dzelzs laikmets, kuros katra senlieta ir lieciniece tautas vēsturei un kultūrai. Mums pašiem vien pie tām būs jāstrādā, jo, gribam vai negribam, esam mūsu etniskās kultūras mantinieki.

Apskatot senās rotas, paralēli mēģinājām pieskarties tiem principiem, kas senajā pasaulē noteica to valkāšanu. Dažs pavīpsnās, teikdams – bet tā taču īstenībā nav, Saule neriņķo ap Zemi, Zeme nav plakana, to neapņem jūra, kurā dzīvo un valda teiksmainas čūskas utt. Bet kā tad ir īstenībā? Vai pēc dažiem gadsimtiem cilvēki nesmaidīs arī par mums, par mūsu zemo zināšanu un pasaules izpratnes līmeni?

To, ko senči uzkrāja savos dzīvesziņas meklējumos, sauc par pieredzi. Tikai pateicoties tai varēja rasties mūsdienu civilizācija ar tās kultūru. Nocērtiet kultūras saknes, un jūs redzēsiet tādu cilvēces izkropļojumu, kāda bija Padomija. Kultūra tikai tad par tādu varēs saukties, ja tai būs nepārtraukta saistība ar visu iepriekšējo paaudžu devumu. Nevienam nav tiesību vīpsnāt par to, kādu senči redzēja pasauli sev apkārt. Drīzāk gan jāielūkojas, vai viņu pūralādēs nav palicis arī kaut kas priekš mums, ko, skrienot līdzī laika ratam, esam piemirsuši. Šodien mums viņu kosmogonija liekās tikai skaista teika. Taču paliek pamatvērtības, kuras mūsu izpratnē kļuvušas visai miglainas, bet ko dainas atspoguļo nepārprotamā skaidrībā. Tur ir gan gods, gan tikums, gan čaklums. Tur ir labestība. Visubeidzot, tur ir Dievs, ne tas, kurš ar sēru un piķi nāk pārmācīt nabaga grēciniekus, bet tas, kurš ikdienas solī ir blakus zemes arājam, ganiņam, bārenītei. Tā visa mums šodien vairāk pietrūkst nekā naudas vai cita labuma.

No dainām mēs noprotam, ka sencis, lai izdzīvotu skarbajā pasaulē, kas bija ap viņu, to sakārtoja. Viņa domas un pārdzīvojumi atrada kārtojumu dainu četrindēs. Sakārtota bija tēva vai brāļa sēta, kur "vidū saule ritināja". Zvaigžņu krustos kārtojās zvaigznes pie debessīm un, iespējams, ka tās savu atspulgu atradušas arheoloģisko villaiņu zaļvara rakstos. Sakārtotā pasaule ietverta mītos un to apdzied ne tikai dainas. Koncentrēti, kā varētu teikt – "kodējot", senči šos mītus pārlikuši rakstu zīmēs, kuras mūsu senmāte ieaudusi jostās un prievītēs, bet sentēvs iekalis rotu formās un ornamentā.

Kā tad bija vairāk senajās rotās – maģijas,

mitoloģijas vai metālmākslas? Redzam, ka tās cieši savijušās, papildinot cita citu. Rotu veidi, to motīvi liek domāt, ka tie ir maģiski mitoloģisko priekšstatu noteikti. Bet mēs taču augstu vērtējam senās ikonas un citas svētbildes, kuru saturu tāpat nosaka reliģiski mitoloģiskā domāšana. Neba nu visas svētbildes uzskatāmas par šedevriem, un ne visām seno latgaļu rotām ir metālmākslas augstākais līmenis. Tāpat kā mēs zinām Siksta Madonnu, mums vajadzētu zināt arī *Ainavas* kapulauka latgaļu klasiskās metālmākslas rotu komplektus. Varbūt tā bija dievišķā dzirksts, kas lika rotkalim tradicionālās pakavsaktnas kalšanas vietā veidot tās galus ar uzliekumu, kā to redzējām Ģūģeru piemērā. Patiesības labad jāsaka: latgaļu rotu kalēji ar savu radošo pieeju, materiāla un formas izjūtu šodienas skatījumā stāv pāri citu baltu rotu kultūras mantojumam, un viņu darbos cauri maģijai un mitoloģijai laužās to autoru individuālā izteiksme.

Šodienas ekonomisko un politisko pār-

maiņu laikos dažs labs sacīs – kam tad ir vairs laika pievērsties tādiem niekiem – jādoma, kā nopelnīt, kā izdzīvot!

Tiesa, daļa veco rotkaļu studiju ir izputējušas, dažas tik tikko velk dzīvību. Acīmredzot ir jāmeklē jaunas formas un iespējas, kā uzturēt tautas daiļrades uguni. Un mēs, pateicoties kādai iekšējai dziņai pēc skaistā un mūžīgā, to varam.

Ārzemnieki, apskatot mūsu lietišķās mākslas izstādes, apbrīno ne tikai tur eksponētos darbus, bet pašu tautu, kurā, kā viņi saka, visi ir mākslinieki. Tā ir mūsu varēšana.

Vai mēs varam un vai ir vajadzīgs pagriezt atpakaļ laika ratu, lai ielūkotos pagātnes dziļēs? Protams, ka varam. Vēsturē ir daudz gadījumu, kur tās rats ir pagriezies atpakaļ, lai dotu iespēju nokļūt pie pamatvērtībām. Šādu pamatvērtību atjaunošanu sauc par *Renesansi*. Un, kamēr Latvijā kāds dziedās tautasdziesmas, spēlēs kokles, audīs villaines un kals rotas, dzīva būs tautas dvēsele. Uz to mums – Dieva palīgs!

SUMMARY

A rich collection of folklore, traditions and applied arts has been preserved in the memory of the Latvian people. Taken all together it forms the most popular part of Latvian ethnic culture- the spiritual heritage of the people. The part of ethnocultural heritage, that has not survived in the memory of the nation is important, as well. It is represented by antiquities acquired in the course of archaeological excavations- household articles, jewelry, garments etc.

Professional jewellers have been involved in the imitation process of archaeological jewelry. There are particular jewelry articles made according to ancient samples. This kind of work does not provide a complete idea on jewelry culture in olden times, as we know that our ancestors have worn jewelry sets which comprise both decorative and symbolic design. Besides, creating reconstruction's of ancient jewelry by implementation of modern technology, not always it is possible to achieve good results. The ancient jewellers had methods of work mastered and developed in the course of centuries, application of which, especially forging of complicated antiquity reconstruction's, turn out to be quite simple from today's point of view.

In order to find out how the ancient jewelry was created and worn, the experimental archaeology, a branch of archaeology science, is established. Basing on archaeological experience, experiments are carried out there to make ancient jewelry sets using the tools and methods as it was in the ancient times. Both the technology of ancient masters and tools are to be thoroughly studied through investigation and effort. Still the archaeologists of Latvia have not succeeded to discover an entire set of a jeweller's workshop until now. We can guess about their work centuries ago only due to finds of some separate tools and the result of their work- lots of multishaped jewelry. Simultaneously to investigation and practical implementation of technical methods used by ancient jewellers, we have to face motivation that denoted wearing of jewelry in ancient times. In this respect magic- mythological notions should be taken into account as they both designed in decorations and richly represented in Latvia folklore.

The Latgalls, the people of the Eastern Balts origin, distinguish themselves between other Baltic peoples with wealth and originality of jewelry. The burial tradition of this particular people- i. e., to bury the dead uncremated together with their jewelry, weapons and household items- makes possible the investigation and reconstruction process of these antiquities. At the period of time when the Latgallian jewelry culture has reached the top level of its development (9th- 12th centuries), their neighbour peoples usually cremate the dead. So a number of antiquities are lost for research. Whereas the grave inventory of the Latgalls, also due to conservation effect of metal jewelry, has preserved comparatively well.

The 9th - 12th centuries are characteristic with establishment of

feudal relationships in the Latgallian territory. Intensive economic and cultural relations between the peoples living near the Baltic Sea take place at that time. The rivers Daugava and Gauja - significant water communication ways of that time cross the Latgallian territory. At least the large stocks of nonferrous metals, which were at the disposal of jewellers, confirm the relations that existed with the western and the eastern neighbours. The technical methods of work, used both by the Slavonic and the Scandinavian craftsmen, were not strange to Latgallian jewellers, as well. It is possible to look for some development of issues related to mythology and handicraft comparing the material at our disposal to the similar one in traditions and social life standards of neighbouring peoples.

The natural development of peoples, living in the territory of Latvia, is interrupted by the appearance of German missionaries and crusaders in the 13th century. Also the large but politically scattered Latgallian land entirely loses its independence until the last quarter of the 13th century.

The archaeological excavations in the burial places of the 13th - 14th centuries prove the fact that, in spite of the formal adoption of Christianity, the Latgalls have still tried to bury their dead according to the ancient tradition. Many traditional types of jewelry have vanished from the stock of articles to be given in the grave. The quality of jewelry has decreased, as well, and it can be explained by the fact that they have not been made by professional masters. So, together with the smiths of ancient Latgallian jewelry, the jeweller's craft, which had been developed in the course of centuries, disappeared, too.

Latvian folklore and traditions have preserved a lot of magic-mythological notions, the roots of which are to be looked for even before the 13th century. Folksongs present us ancient myths, and the deities found there are characteristic to those of Indo-European peoples. The celebration and worshipping to these deities used to be carried out by rituals. There is a definite regularity between a myth and a ritual- the ritual reflects the content of the myth. As folksongs as decorations contain the symbols and names of the deities. Such a collection is useful to explain the reasons which made the ancient people to create and to wear jewelry.

Serious research on symbols and magic usage of jewelry, clothes and household articles is carried out by a Russian archaeologist, B. Ribakov. He supposes that there is a model of the World's structure designed in the ancient Slavonic festive costume and jewelry set related to it. Using not a separate amulet, but an entire system of them, the ancient man joins in the cosmic circulation of the large world. In that way he provides himself with favour of supernatural forces and protects himself from evil and misfortune. Taking into account the common Indo-European origin, as well as the fact that the territories of the ancient Latgalls always have been located in the neighbourhood of the Slavonic tribes, it can be assumed that there could exist a definite similarity of their opinions concerning the wearing tradition of jewelry, as well.

The jewelry of various peoples differ in particular national features. There is an individual expression felt in the works of some

definite authors. Nevertheless, a notion appears through ancient jewelry sets and separate jewelry items, that they are not determined by fashion so much, as by magic- mythological ideas.

One of the most significant equipment's in the ancient jeweller's workshop was the source of heat. It is necessary as for metal melting and casting, as for its heating during the forging process. A forge used to serve as a heating source for Latgallian jewellers at that time.

In order to shape the items, anvils and different kinds of hammers were needed. The latter ones slightly differed from those applied today. As tinplates as profiled tapes and bars are chiseled with a hammer on an anvil. There have been special grooves filed on anvils for making profiles.

To hold and fold a semi- product of a jewelry item smaller pincers and larger tongs were needed.

Chisels and saws were used for distribution of metal. No metal saws can be found between Latvia's archaeological items, but the flat oblique cut of chainlinks, that is impossible to achieve with another tool, indicates the application of such saws in ancient times.

Different cut and crosscut file shapes were used both for jewelry processing and tool manufacturing.

Punches and gravers were used for ornament designing on the surface of a jewelry article. Also the Slavs and the Scandinavians are well acquainted with decoration elements created with the help of these instruments.

The ancient tools used to be quite expensive. They have not been even given to the dead in his grave. As the tools served for one and the same jeweller for a long time, it is a conditional possibility to identify the author according the tool imprints on the surface of a jewelry article.

The jewelry set of Latgallian girl from the 9th- 12th centuries consists of a head- decoration, neckrings, bracelets, rings and brooches ("sakta").

A characteristic head- decoration at the period of time reviewed used to be five- or six- row spiral- shaped tape- like crown with a "braid" and pendants. Chains of the "braid" were freely hanging over the back or, flinging over the girl's left shoulder, they supplemented neck and breast decorations.

The crown is a typical maiden's decoration, a compulsory component of her costume. As all- over the world, it symbolized girl's virginity and honour for the Latgalls, as well. In this sense this particular jewelry item is the one out of few which has not lost its symbolic meaning in the course of centuries.

By reminding the assumption on jewelry set as a model of the world, the placement of crown on the head- i.e., over the entire body- is connected with the symbolics of the Sun. This is proved by solar signs in the decoration of crown as well as its usual comparison with the day- time luminary in Latvian folk- songs.

The neckrings, on the contrary, have survived in the Latvian ethnographical material. Later on, when this kind of jewelry has disappeared, its role in thematic protection of neck was overtaken by decorative fine needlework on a blouse collar. The folksongs do

not mention the neckrings themselves, but they have not forgotten the magic power of a metal neckring. The well-known principle of a magic circle has effect there.

For the Latgalls, unlike their neighbours, the neckrings have been a typical women jewelry. The specific feature of these neckrings is that the ends which originally served for hooking them up, have been hammered to become longer in a way that they overlap each other in the course of their further development. The linked ends lost their utilitarian functions, they had got ornamented design and transferred into decorative elements. Frequently a stylized motif of a snake appears in the textures and twines of neckring circles, as well as in the form of its ends. According the ancient beliefs snake is a creature of soul, connected with underworld, the ghost kingdom. The snake often appears in folk-songs as a symbol for Māra, Mother of the Land. Under the supervision of the deity Māra there are souls both of the dead and children. She is the giver of life and force of productivity. Māra is present at the moment of birth, she helps women in child-birth. Particularly in such an aspect the symbolic meaning of a snake should be treated in women jewelry.

The adornments consisting of chains were very popular for the ancient Latgalls. There were chains in length of about 6 metres found in the wealthiest burials. Chains with pendants and tinklers not only fit to the composition of the ancient festive costume, but also every movement of its weaver has been accompanied with beautiful game of light. Besides, tinklers and pendants glitter and create clear jingling. As to the ancient beliefs, the jingling protected the weaver from evil and witches.

The bow-shaped chainholder with chains was not only a neck and breast decoration but it served as a basic which supported neckrings. We can judge this from the disappearing ornament on the back part of the archaeological samples. The broad and smooth from inside chainholder was placed on the neck as the first one. It protected the neck from movement and rubbing by the neckrings. These adornments have been arranged after their size, in order not to cover up each other. Normally the neckring with flat-forged front part and trapezium-shaped pendants was placed as the top one.

Variety of form is characteristic for bracelets that have been worn both by the Latgallian men and women in the course of centuries. The spiral bracelets were popular for quite a long period of time. This type of jewelry is familiar to the Balts and the Finn-Ugrians since the Early Iron Age already. The bracelets appear among the archaeological material related to the Latgalls in the 7th century and they were worn even during the Middle Ages.

Even in spite of popularity of spiral bracelets they were competed out by bracelets ending in stylized animal heads in the second half of the Late Iron Age. These bracelets differ in forging of various cross-cuts of a bow. The most massive bracelets were worn by men, too.

The characteristic feature in bracelet wearing tradition of the ancient Latgalls is that women put on identical bracelets on both hands, but men- different ones.

Archaeology proves that the expression found in folk- songs about all the girl's fingers full of twisted golden rings is true. It used to happen that even up to ten rings are found in one grave of a Latgallian burial.

This jewelry item, similar as a crown, is one of the rear ones, that has survived not only itself, but which bears a symbolic meaning today, as well. A ring has been mentioned in folk- songs for about three thousand times accompanying the most significant episodes of a human life from cradle to grave. Golden, silver, copper and even amber rings are mentioned there. Sometimes archaeologists find silver rings in the Latgallian burial grounds, too, but most of them as well as other jewelry items are made of the so-called "green copper" (bronze). Spiral rings are the most popular in the territories inhabited by the Latgalls and the Selonians during the period of time concerned. The most splendid samples of these rings are decorated with small pendants. A ring with a forged middle part, which is also considered a variety of spiral rings, is characteristic to ancient Latgalls.

The broaches ("sakta") were the only ones out of all the jewelry items reviewed that besides the magic and decorative notion bear quite practical function. In everyday life they served to pin up and hold one's clothes.

Horseshoe- shaped broaches have appeared in everyday life of the Latgalls since the Middle Iron Age and they occupied a determinant place among other types of broaches in the course of several centuries. They used to be very popular due to their convenient application.

There is no conformity of opinions regarding the origin of these broaches, as this type of pins is familiar both to the East and to the West from the Baltic Sea.

The horseshoe- shaped broaches differ from each other by the form of a bow and ends. There exists an idea concerning the symbolic meaning of a horseshoe- shaped broach, that it could be connected with the design of the Moon. If we agree to the hypothesis by B. Ribakov, that a jewelry set is a model for the world which contains all the events of cosmic circulation, then the luminary of night should appear in this model, as well. We can agree to such an explanation of symbolic meaning for a horseshoe- shaped broach taking into account the role attached to the Moon by folk- songs.

Both men and women used to wear horseshoe- shaped broaches. Small broaches were used to pin up the collar of a shirt or a blouse. But the big ones were used to fasten woolen shawls, men's sweaters and capes.

The experimental imitation of jewelry of the ancient Latgalls is a useful occupation for the science of archaeology to investigate the problems of ancient craft. The presentday Latvian folk- art grows richer by acquiring ideas from the metal art tradition developed in ancient times. Just a small part of creative heritage by ancient jewellers is mentioned above. The museum exhibitions, displays and repositories provide more information on the respective issues.

IZMANTOTIE MATERIĀLI

1. R. Denisova. "Austrumbaltu ciltis agrajā dzelzs laikmetā"—"Latvijas vēsture", Rīga, 1991.,7.,14.lpp.
2. J.Herman "Slavjaņe i normani v rannei istorii Baltijskovo regiona"—"Slavjaņe i skandinavi", Leningrad, 1989.
3. Turpat.
4. Turpat.
5. "Latvijas PSR arheoloģija", Rīga, 1974.
6. M.Sedova. "Juvelīrnie izģelija drevņevo Novgoroda", Moskva, 1981.
7. Turpat.
8. J.Herman. "Slavjane i normani v rannej istorii Baltijskoovo regiona"—"Slavjaņe i skandinavi", Leningrad, 1989.
9. E. Brastiņš. "Latviešu ornamentika", Rīga, 1923.
10. J.Herman. "Slavjane i normani v rannei istorii Baltijskovo regiona"—"Slavjaņe i skandinavi", Leningrad, 1989.
11. "Mifi narodov mira", Moskva, 1991.- I. sēj. "Indoeiropiešu mitoloģija".
12. R.Drīzules komentāri tautasdziesmu izlasei "Liepu laipa", Rīga, 1990.
13. B.Ribakov. "Jazičestvo drevņej Rusi", Moskva, 1991.
14. V.Urtāns. "Senākie depozīti Latvijā". Rīga. 1977.
15. B.Ribakov. "Jazičestvo drevņej Rusi", Moskva, 1991.
16. Grāmatā izmantotas tautasdziesmas no šādiem krājumiem: "Latvju tautas dainas", sak. R.Klaustiņš; "Latvju Dievadziesmas", sak. E.Brastiņš; "Saules teiksma", sak. A.Brastiņš; "Liepu laipa", sak. R.Drīzule.
17. J.Apals. "Arheoloģiskie pieminekļi GNP", Rīga, 1986.
18. V.Urtāns. "Senākie depozīti Latvijā", Rīga, 1977.
19. A.Anteins. "Melnais metāls Latvijā", Rīga, 1976.
20. J.Daiga. "Karavīru aprocēs"— "Arheoloģija un etnogrāfija", Nr.11, Rīgā, 1974.
21. Turpat.
22. "The Mästermyr find" Viking Age Tool Chest from Gotland, By Greta Arwidsson and Gösta Berg, Stockholm, Sweden.
23. B.Ribakov. "Remeslo drevņej Rusi", Moskva, 1948.
24. "The Mästermyr find", Stockholm, Sweden.

25. B.Ribakov. "Remeslo drevnej Rusi", Moskva, 1948.
26. V.Urtāns. "Senākie depozīti Latvijā", Rīgā, 1977.
27. B.Ribakov. "Jazičestvo drevnej Rusi", Moskva, 1991.
28. Turpat.
29. "Liepu laipa" – R.Drīzules komentāri, Rīgā, 1990.
30. "Lietuviu liaudies menas", Vilnius, 1958.
31. V.Urtāns. "Senākie depozīti Latvijā", Rīgā, 1977.
32. "Latvijas PSR arheoloģija", Rīga, 1974.
33. M.Sedova "Juvelīrnie izģelija drevnevo Novgoroda", Moskva, 1981.
34. B.Ribakov "Jazičestvo drevnej Rusi", Moskva, 1991.
35. "Mifi narodov mira", Moskva, 1991.
36. B.Ribakov "Jazičestvo drevnej Rusi", Moskva, 1991.
37. E. Brastiņš. "Latviešu ornamentika", Rīga, 1923.
38. "Mifi narodov mira", Moskva, 1991.
39. K.Straubergs. "Latviešu buramie vārdi", Rīga, 1939.
40. "Mifi narodov mira", Moskva, 1991.
41. "Izglītības Ministrijas mēnešraksts", Nr 7/8 jūlijs – augusts, Rīga 1938.
42. E.Mugurēvičs. "Krustinveida piekarīni Latvijā laikā no 11.-15.gs.", "Arheoloģija un etnogrāfija", Nr.11, Rīgā. 1974.
43. B.Ribakov "Jazičestvo drevnej Rusi", Moskva, 1991.
44. Dzh.Frezer "Zolotaja vetv", Moskva, 1980.
45. V.Urtāns. "Senākie depozīti Latvijā". Rīga, 1977.
46. E.Elksnīte. "Gredzens", "Latvju daiņas", sak. R.Klaustiņš, VI sēj. Rīga, 1930.
47. Turpat.
48. K.Karulis. "Latviešu etimoloģijas vārdnīca", Rīga, 1992.
49. "Latvijas PSR arheoloģija", Rīga, 1974.
50. E.Brīvkalne. "Tērvetes saktas" – "Arheoloģija un etnogrāfija" Nr.11, Rīga, 1974.

CĒSU MUZEJU APVIENĪBA

ATRODAS GAUJAS NACIONĀLĀ PARKA TERITORIJĀ,
CĒSU RAJONĀ –
KULTŪRVĒSTURISKĀ ZINĀ VIENĀ NO
BAGĀTĀKAJIEM NOVADIEM

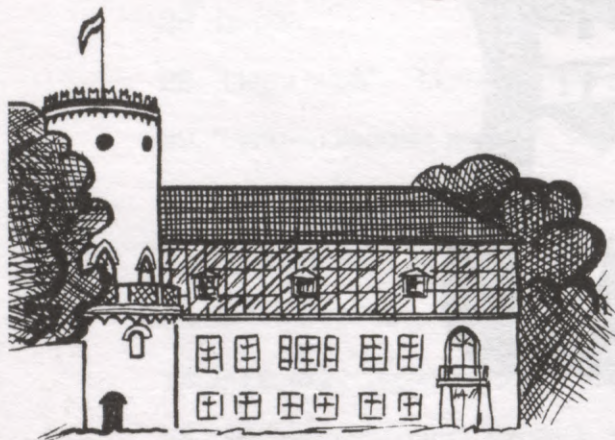
IZVEIDOTA 1988.GADĀ UN DARBOJAS
KĀ ZINĀTNISKI – PĒTNIECISKAIS CENTRS
NOVADA VĒSTURES UN KULTŪRAS IZZINĀŠANAI,
ARHEOLOĢIJAS, VĒSTURES, MĀKSLAS UN
ARHITEKTŪRAS PIEMINEKĻU SAGLABĀŠANAI

APVIENO DEVIŅUS MUZEJUS

CĒSU VĒSTURES MUZEJS

VIDZEMES LIELĀKĀ SENLIETU KRĀTUVE
CĒSIS, PILS IELĀ 9

APMEKLĒTĀJIEM PIEDĀVĀ:

- CĒSU VIDUSLAIKU PILS (13. – 18.gs.) APSKATI;
- CĒSU NOVADA VĒSTURES TEMATISKĀS EKSPOZĪCIJAS APSKATI JAUNAJĀ PILĪ;
- CĒSU PILSĒTAS APKĀRTNES PANORĀMAS APSKATI NO JAUNĀS PILS LADEMAHERA TORŅĀ;
- EKSKURSIJAS PA CĒSU VECPILSĒTU, CĒSU RAJONU UN VIDZEMES NOVADU;
- ZIRGU IZJĀDES MUZEJA DĀRZĀ UN VIZINĀŠANĀS ZIRGA PAJŪGĀ PA VECPILSĒTU (VASARĀ).

INFORMĀCIJA UN EKSKURSIJU PIETEIKŠANA
TĀLR. 22615, 26772

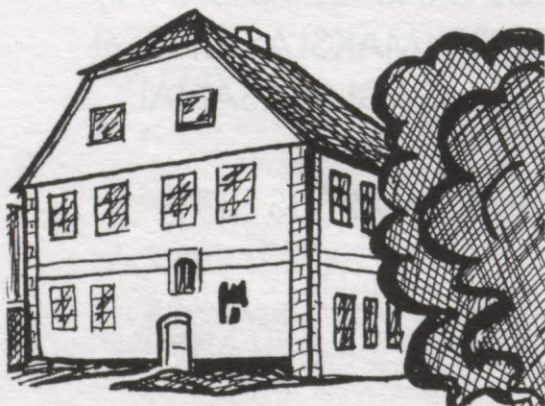
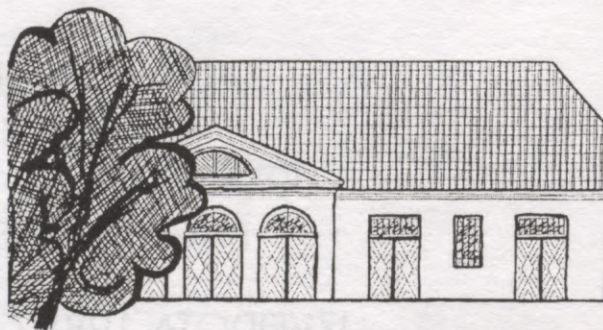
APMEKLĒTĀJIEM PIEDĀVĀ:

- KATRU MĒNESI JAUNU MĀKSLAS IZSTĀDI;
- KAMERMŪZIKAS UN KORA MŪZIKAS KONCERTUS;
- IKVASARU MĀKSLAS AKCIJU – STARPTAUTISKO AKVARELISTU PLENĒRU "CĒSIS";
- KULTŪRVĒSTURISKUS PASĀKUMUS.

INFORMĀCIJA TĀLR. 23557

CĒSU IZSTĀŽU NAMS

MŪSDIENU MĀKSLAS UN KULTŪRAS CENTRS
CĒSIS, PILS IELĀ 9

KOMPONISTA ALFRĒDA KALNIŅA MEMORIĀLAIS MŪZEJS

CĒSIS, RĪGAS IELĀ 24

DZEJNIEKA
EDUARDA VEIDENBAUMA
MEMORIĀLAIS MUZEJS

CĒSU RAJONA LIEPAS PAGASTA "KALĀČOS"
TĀLR. 93309

RAKSTNIEKA
KĀRĻA SKALBES
MEMORIĀLAIS MUZEJS

CĒSU RAJONA VECPIEBALGAS PAGASTA
"SAULRIETOS"
TĀLR. 64252

RAKSTNIEKA
ANTONA AUSTRINĀ
MEMORIĀLAIS MUZEJS

CĒSU RAJONA VECPIEBALGAS PAGASTA
"KAIKAŠOS"

RAKSTNIEKU
BRĀĻU KAUDŽIŠU
MEMORIĀLAIS MUZEJS

CĒSU RAJONA VECPIEBALGAS PAGASTA
"KALNA KAIBĒNOS"
TĀLR. 68216

UNGURMUIŽAS MUZEJS

CĒSU RAJONA RAISKUMA PAGASTA
UNGURMUIŽĀ
TĀLR. 22615, 26772

ĀRAIŠU MUZEJPARKS

VIDZEMES PAGASTS MINIATŪRĀ

INFORMĀCIJA UN EKSKURSIJU PIETEIKŠANA
TĀLR. 22615, 26772

IZJĀDES ZIRGU NOMA

DRABEŠU PAGASTA "VIEĻĀS"
PIE ZVĀRTAS IEŽA AMATAS KRASTĀ
INFORMĀCIJA UN EKSKURSIJU PIETEIKŠANA
TĀLR. 22615, 26772

FĀBERA

SALONS

PIEDĀVĀ:

♦ LINU UN ĀDAS IZSTRĀDĀJUMUS ♦ KERAMIKU ♦ DZINTARĀ ROTAS UN
JUVELIERIZSTRĀDĀJUMUS ♦ PINUMUS ♦ METĀLKALUMUS ♦ ADĪJUMUS
♦ ETNOGRĀFISKUS TĒRPUS ♦ MATERIĀLUS UN DARBARĪKUS LIETIŠKĀS
MĀKSLAS MEISTARIEM ♦ IZGATAVO TAUTAS TĒRPUS PĒC PASŪTĪTĀJA
VĒLĒŠANĀS

SALONS ATVĒRTS DARBA DIENĀS NO PLKST. 10 – 18, SESTDIENĀS NO PLKST.10 – 15
SVĒTDIENĀS SLĒGTS

CĒSĪS, RĪGAS IELĀ 40, TĀLR. 23785

SATURS

Ievads – 7
Tautas daiļrade un eksperimentālā arheoloģija – 9
Senie latgaļi vēstures gaismā – 12
Mīti, rituāli un senās rotas – 15
Senā rotkaļa darbnīcā – 18
Vainagi – 30
Kaklarotas – 39
Aproces – 52
Gredzeni – 63
Saktas – 68
Manšetveida aproces – 76
Caur šodienu rītdienai – 80
Summary – 82

Ievads – ANDA VILKA
Zīmējumi – IKARS PAKALNIETIS
Rotu un tērpu valkātājas – ANTRA un IEVA
Datorsalikums – ANDREJS JANAITIS
Tulkojums angļu valodā – SELGA LAIZĀNE
Korektore – MĀRA KAUGARE
Tehniskā redaktore – INGRĪDA KUČINSKA

Rotas fotouzņēmumos no autora kolekcijas

Cēsu muzeju apvienības direktors – ANDRIS VANADZIŅŠ
Apgāda PRESES NAMS vadītāja – MĀRA CAUNE
Tipogrāfijas direktors – TEODORS PRŪSIS

Ka 281 D.Kalniņš.

Aiz Daugavas vara dārzs. – R.:

"Preses nams", 1995. – 96 lpp., il.

Grāmatas autors, pats būdams rotkalis un pētnieks vienā personā, sniedz padziļinātu priekšstatu par tautas daiļradi senatnē, dalās savā pieredzē par latgaļu seno rotu darināšanas paņēmieniem un mūsdienu rotkalim nepazīstamiem darbarīkiem. Fotogrāfijās un zīmējumos detalizēti atklāta arheoloģisko rotu kalšanas tehnoloģija un rotu valkāšanas jaukums.

Rotkaļiem, etnogrāfiem, vēsturiskā mantojuma interesentiem.

Datorsalikums. Parakstīta iespiešanai 10.04.95. Formāts 60x84/8. Ofseta tehnika.
12,5 fiz. iespiedloksnes. Pasūtījuma Nr.427. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0610. Metiens 3000 eks.

Līgumcena.

Iespiesta a/s PRESES NAMS tipogrāfijā, LV 1081, RĪGĀ, Balasta dambī 3.

THE
OFFICE OF THE
SECRETARY OF THE
NAVY
WASHINGTON, D. C.
JANUARY 1, 1900

TO THE
HONORABLE
MEMBERS OF THE
NAVY
WASHINGTON, D. C.

RECEIVED
JAN 1 1900
NAVY DEPARTMENT
WASHINGTON, D. C.

THE
OFFICE OF THE
SECRETARY OF THE
NAVY
WASHINGTON, D. C.

Kontroleksemplārs

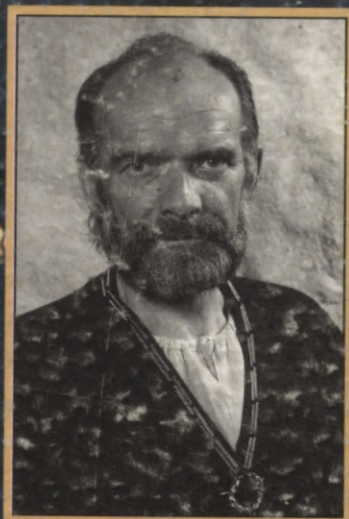
Ls 3,-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304091961

95-5
L 16

DAUMANTS KALNIŅŠ

– rotkalis,

dzimis 1943.gadā Rīgā,

Tautas dailamata meistars.

Darba iemaņas apguvis pie
Brīvības pieminekļa zvaigžņu kalēja,
metālmākslinieka Arnolda Naikas.

Cēsu muzeju apvienības

Arheoloģijas nodaļas līdzstrādnieks.

Apvienojot profesionālās rotkaļa zināšanas
ar eksperimentālās arheoloģijas
zinātniskā darba metodēm,
veic pētījumus seno latgaļu rotu
kultūras mantojuma apzināšanā.
Folkloras kustības dalībnieks.

Šajā grāmatā "Aiz Daugavas vara dārzs"
apkopoti autora pēdējo gadu
darba rezultāti un atziņas.

